

241
HALIKARNAS BALIKÇISI / merhaba anadolu

HALIKARNAS BALIKÇISI

6

HALIKARNAS BALIKÇISI

BÜTÜN ESERLERİ • 4

6.
basım

merhaba
anadolu

BİLGİ YAYINEVİ

BİLGİ YAYINLARI : 241
HALİKARNAS BALIKÇISI / BÜTÜN ESERLERİ : 4

ISBN 975 - 494 - 117 - 3
97 06 Y. 0105 1143

Birinci Basım 1980
İkinci Basım 1982
Üçüncü Basım 1985
Dördüncü Basım 1989

HALİKARNAS BALIKÇISI

Bütün Eserleri

4

Merhaba Anadolu

Balıkçı'nın, kitaplarına girmemiş yazılarından
derleyerek basıma hazırlayan:

Şadan GÖKOVALI

BİLGİ YAYINEVİ

kapak düzeni : fahri karagözoğlu
resimler : halikarnas balıkçısı
resimlerin fotoğrafı : zeki pordoğan

HALIKARNAS BALIKÇISI / BÜTÜN ESERLERİ

1. Aganta Burina Burinata *"roman"*
2. Turgut Reis *"roman"*
3. Mavi Sürgün *"yaşamöyküsü"*
4. Merhaba Anadolu *"deneme"*
5. Uluç Reis *"roman"*
6. Düşün Yazıları *"deneme"*
7. Ötelerin Çocukları *"roman"*
8. Anadolu'nun Sesi *"deneme"*
9. Altıncı Kıta Akdeniz *"deneme"*
- * 10. Deniz Gurbetçileri *"roman"*
- * 11. Ege'den Denize Bırakılmış Bir Çiçek *"öykü"*
- * 12. Gençlik Denizlerinde *"öykü"*
- * 13. Sonsuzluk Sessiz Büyür *"deneme"*
- * 14. Anadolu Efsaneleri *"deneme"*
15. Anadolu Tanrıları *"deneme"*
- * 16. Hey Koca Yurt *"öykü"*
17. Parmak Damgası *"öykü"*
18. Çiçeklerin Düşünü *"öykü"*
19. Dalgıçlar *"öykü"*
20. Arşipel *"deneme"*
21. Bulamaç *"roman"*

İÇİNDEKİLER

Halikarnas Balıkçısı ve "Merhaba Anadolu" Üstüne	9
--	---

MERHABA ANADOLU

Asya – Küçük Asya – Anadolu	13
Troya Yıkılmasaydı İstanbul Şimdi	
Çanakkale'de Olacaktı	17
Akdeniz Kıyıları	23
Denizlerin Dibi Güzellik ve Tehlikelerle Doludur! (28), Mavi Bir Düş (29), Binlerce Yıldan Kalma Hazineleler (29), Ünlü Deniz Savaşları (30), Ama- zonlar Ülkesinde (31), Başka Söylenti (32), Çan- nakkale'de Antik Gemiler (32), Büyük Deniz Sa- vaşlarında Sulara Gömülen Hazineleler (33), Atina Filosu Batırılıyor! (34), Büyük İskender'in Altın Kupaları (34), Daha Güneye İnersek (35), Bronz Demeter ve Sualtı Müzesi (35)	
Dünyanın İlk Bankası Anadolu'da Kuruldu	37
Yeryüzü Cenneti: Gökova Körfezi	40
İzmir Nasıl Kuruldu?	43

EFES

Efes	55
Efes Artemisi (59), Tanrıça Artemis'in İdollerini (60), Artemis Efes'e Geliyor (62), Efes'te Bakire Meryem Evi (85), Lizimakos ve Roma Efeslerinin Muazzam Yıkılımları (88)	
Bergama	105
Pamukkale	110
Bodrum (Halikarnassos)	117
Bodrum Yolu (117), Bodrum ve Dolayları (118), Bodrum Tarihi (120), Halikarnassos Mausole-	

um'u (124), Bodrum'un Bardakçı Salmakis Efsanesi (127), Sen Jan Şövalyelerinin Kalesi (129)

ANADOLU İNSANLARI

Tarihin İlk Ozanı: İzmirli Homeros	139
Ege Kadınları	142
Eski Anadolu'nun Ünlü Kadınları: Saffo, Aspasya, Arkiyannase (145), Anadolu'da İnsan Kurbanı (151), Mizahın Anayurdu Anadolu (155), Aptallar, Ahiler, Bektaşiler, Bacılar, Efeler ve Zeybekler (159)	

ANADOLU SÖYLENCELERİ

Anadolu Söylenceleri	169
Dünyanın İlk Güzellik Yarışması (176), Beşparmak Dağlarının Çoban Endimiyon Söylencesi (179), Deniz Kızları (183), Mitologyanın En Garip Tanrısı: Lapsekili Priapus'un Öyküsü (186), Arahne (190), Saba Melikesi ve Hazreti Süleyman (192), Apollon ve Diyonisos (196), Apollon İle Dafne (199), Anadolu'nun Petrol Tanrısı Hefais-tos: Vulkan (211), Boğaziçi'ne ve Çanakkale Boğazına ait En Ünlü Söylencelerden Bazıları (215)	

ŞU EŞSİZ DOĞA

Buhur (Günnük) Ağaçları	223
Doğanın Anadolu'ya İmtiyazı (223), Büyük Gelir Kaynağı: Antep Fıstığı (226), Sabırlık Yani Agav Sisalana (230), Ağaçlar ve Periler (233), Kan Emici Yarasalar (236), Ozan Örümcekler ve Düz-yazıcı Böcekler (240), Örümceklerde Komedi ve Dram (242), Fensel Ağaç, Cahil Ağaç (247), Elektrikli Balıklar (250), Akdeniz'in En Hoş Balığı: Orfoz (254), Sivrisinek ve Kuraklık (256), Erozyon (261)	

HALİKARNAS BALIKÇISI

1890-1973

"Tarih sahibi" Sadrazam Cevat Paşa'nın kardeşi, tarihçi-yazar-vezir Mehmet Şakir Paşa Girit'te sefirken*, eşi İsmet Hanım, 16/17 Nisan 1890 gecesi bir oğlan doğurdu. Çocuğa, anasının o gece düşünde Musa Peygamberi görmesi dolayısıyla "Musa", amcasının ve babasının adlarından ötürü "Cevat Şakir" adları verildi.

Musa Cevat Şakir'in çocukluğu, babasının atandığı Atina/Falero'n'da, beş yaşından sonra İstanbul/Büyükdada'da geçti. Bu yıllarda resim yeteneğiyle dikkati çekən M.C. Şakir, bir yandan özel dersler alırken, bir yandan Büyükdada Mahalle Mektebinde okudu. İngilizceyi hayli iyi kavradığı için, hazırlık okumadan Robert Kolej birinci sınıfına alındı. Bu okulu, ilk mezunlarından biri olarak pekiyi dereceyle bitirdi.

Kendisi, kendini bildi bileli denizci olmak istiyordu. Ama ailesinin ısrarı üzerine İngiltere'nin Oxford Üniversitesine gönderildi. Orada "*Yakın Çağlar Tarihi*" bölümünde öğrenim gördü. Bu arada, Oxford'un ünlü kitaplığından yararlandı.

Meydan Larousse (XI / 710 - a) "*Resmo kumandanı...*"; Osmanlı Tarihi (Enver Ziya Karal, VIII / 143) "*komiser*" diyor.

Yurda dönünce İstanbul'da, çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazdı, karikatür ve kapak resimleri çizdi.

Resimli Hafta dergisinin 13 Nisan 1925 günlü sayısında yayımlanan "*Hapishanede İdama Mahkûm Olanlar Bile Bile Asılmaya Nasıl Giderler?*" başlığı ve "Hüseyn Kenan" imzasıyla yayımlanan yazısı yüzünden üç yıl kalebentlikle Bodrum'a sürüldü. Cezasının son yarısını İstanbul'da geçirdikten sonra yeniden döndüğü Bodrum'da yaklaşık çeyrek yüzyıl kaldı. Bodrum'un Karia çağındaki adından esinlenerek "*Halikarnas Balıkçısı*" takma adını kullanır oldu. Bodrum'un gelişmesine ve Anadolu uygarlığının tanınıp tanıtılmasına olağanüstü katkılarda bulundu.

Çocuklarının ortaöğrenimleri için 1947'de yerleştiği İzmir'de gazetecilik, yazarlık ve turist rehberliği yaptı. 13 Ekim 1973 Cumartesi günü saat 15.10'da İzmir'de öldü ve Bodrum'da, "*manevi oğlu*" Şadan Gökovalı ile birlikte seçtiği yerde gömüldü.

HALİKARNAS BALIKÇISI VE "MERHABA ANADOLU" ÜSTÜNE

Halikarnas Balıkçısı'nın (Cevat Şakir Kabaağaçlı)¹ Türkiye'de, Türkçe olarak 22, İngilizce olarak 3 kitabı² yayımlanmıştır. İngilizce yazdığı "An Outline of the History of Turkey" (Türkiye Tarihinin Bir Özeti) Turizm ve Tanıtma Bakanlığına; "The Meditteranean Civilization" (Akdeniz Uygarlığı) adlı kitabını da Dışişleri Bakanlığına vermişti. Bu kitaplar hâlâ yayımlanmamıştır.

Çoğu cep kitabı olmak üzere çeşitli dillerden³ Türkçemize aktardığı kitapların sayısı yüze yakındır.⁴ Bunlar arasında Bernard Shaw'dan "İnsan-Üstün İnsan" ve "Garip Bir İntikam", Upton Sinclair'den "Sanayi Kralı" (iki cilt) ve "Tabiatın Kadını", Washington Irving'ten "Uykulu Kuytu Menkıbesi" ve "Rip Van Winkle", Prosper Mérimée'den "Karmen", Boccaccio, D. Annoncio vb'den "İtalyan Hikâyeleri", çeşitli yazarlardan "Şeytanın Kaynanası" ve "İspan-

1) Doğumu 17 Nisan 1890-İstanbul, ölümü 13 Ekim 1973, İzmir. (Bodrum'da gömülüdür.)

2) **Romanları:** "Aganta Burina Burinata", "Ötelerin Çocukları", "Uluç Reis", "Turgut Reis", "Deniz Gurbetçileri." **Öykü Kitapları:** "Ege'den", "Gençlik Denizlerinde", "Parmak Damgası" "Çiçeklerin Düşünü", "Dalgıçlar." **Düşün Yapıtları:** "Bodrum" (turistik kılavuz), "Nasreddin Hoca", "Anadolu Efsaneleri", "Anadolu Tanrıları", "Düşün Yazıları", "Merhaba Anadolu", "Altıncı Kıta Akdeniz", "Sonsuzluk Sessiz Büyür", "Anadolu'nun Sesi", "Hey Koca Yurt" (iki ayrı basım), "Arşipel." **Otobiyografi:** "Mavi Sürgün", İngilizce "Ephesus" (turistik kılavuz; Türkiye'de ilk), "Halicarnassus" (turistik kılavuz), "Asia Minor."

3) Balıkçı gerçek bir poligot idi; klasik ve çağdaş Grekçe, Latince, Arapça, Farsça, İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Almanca ve İspanyolca'yı çok iyi bilirdi.

4) Balıkçı bazı çevirilerini adsız, bazılarını da takmaadla yayımladığı için, basılmış çevirilerinin tamamını şimdilik kesinlikle saptayamıyoruz.

yol Hikâyeleri", Guy de Maupassant'tan "Kazazede", H. N. Finger'den "Kristof Kolomb", Kaptan Muryat'tan "Deniz Kurdu", Pirandello'dan "Sütnine", Clemend Wood'tan "Roma Tarihi" ve "İspanya'da Engizisyon" sayılabilir.

Balıkçı ayrıca, Dante'nin "Tanrısal Komedyası"sını tek ciltte Türkçe söylemiş; Hayyam'ın "Rubailer"ini ve Mevlana'nın "Mesnevi"sini Farsça asıllarından İngilizceleştirmiştir.

Bunların dışında, "Bulamaç", "Mersin - İstanbul Postası", "Ege Dalgıçları", "Torguato Tasso", "Tarihte ve Mitologyada Bira" gibi inceleme ve romanlarıyla binlerce yazısı çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanmıştır. Birçok çalışması not ya da taslak olarak evindeki kitaplığında durmaktadır. Dolayısıyla, şu rahatlıkla söylenebilir: Balıkçı'nın yayımlanmamış kitapları yayımlanmış olanlardan az değildir.

Çoğu eleştirmenin birleştiği gibi, Balıkçı yalnız öykü ve roman yazarı değil, aynı zamanda engin kültür sahibi bir düşünürdü. Onun düşünür yanını, inceleme kitapları ve konferansları kadar, 'erken' gençliğinden beri çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan yazıları da ortaya kor.

Balıkçı asıl, bir Anadolu uzmanıydı: bir Anadolu sevdalısıydı. Anadolu tarih, sanat ve uygarlığıyla bu yurdun benzersiz güzellikleri konusundaki kitaplaşmamış yazıları, kitaplaşmış olanlardan fazladır. Biz bu yazılardan bir derleme yapmaya çalıştık. Elinizdeki kitap, bu çalışmanın ilk ürünüdür.

Balıkçı'nın düşünce yazılarını içeren ikinci kitabı, bu dizide, Balıkçı'nın kendi koyduğu "Öteden-Beriden" adıyla yayımlanacaktır.

1930'lardan bu yana, çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanan düşünce yazılarının, Türk aydınlarına birçok konularda ışık tutacağı gibi, "Balıkçısever" okurlara ilginç geleceği kanısındayız.

Şadan GÖKOVALI
1977, İzmir

MERHABA ANADOLU

ASYA - KÜÇÜK ASYA - ANADOLU

Çok eskiden "Asya" adı sadece Anadolu için kullanılırdı. İsa'dan 2000 yıl önce Hititler; Anadolu'ya "Assuva", Mısırlılar ise "İasiye" diyorlardı. İsa'dan 900 yıl önce Homeros, İlyada'sının ikinci kısım, 461. dizesinde "Assiyos" sözcüğünü kullanıyor. Şöyle diyor:

"... Nasıl ki ilk yabani kazlar 'Kaystros'un, yani Küçük Menderes'in yanında Assiyos meralarını çiğnışlarıyla katediyorlarsa..."

Burada sözü edilen yer, Tmolos'un (Bozdağı'nın) güneyindeki Ödemiş Ovasıdır. Homeros'tan çok önce, Lidyalıların Atyaes hanedanı, Asyas adındaki bir kahramanın kuşağından geldiklerini iddia ederler ve başlangıçta kentlerine Asya adını verirlerdi. Bu ad sonraları tüm Asya kıtasını kapsadı. Asya adının tüm kıtaya yayılma evrimi ise şöyledir:

Önceleri dünya üzerinde iki kıta tanınıyordu. Birisi Asya, öteki de Avrupa (Ben "Avropa"yı yanlış olarak Avrupa yazmak zorunda değilim). Herodot ilk kez olarak Afrika'yı Lidya olarak andı.

Yukarıda söylendiği gibi Homeros zamanında Asya adı Efes dolaylarına atfediliyordu.

Herhalde bu ad Lidya'dan yayıla yayıla çok eski zamanlarda oraya varmıştır.

Asya sözüne; yani evrimleşmiş bir Kibele, bir Ana Tanrıçadan başka bir şey olmayan Efes Artemisi dolayısıyla rasgeliriz. Artemis'in buyruğu altın-

da kırk tane peri kızı vardı. Bunların yirmi tanesine "Asyalar", diğer yirmi tanesine de "Okyanoslar" adı verilirdi. Troya savaşlarında Artemis'in Grekler tarafından değil, fakat Anadolulu Troyalılar tarafından alınması anlamlıdır.

İsa'dan önce 133 yılında Romalılar, Anadolu'ya sadece Asya' adını veriyorlardı. Bergama Kralı Üçüncü Attalos Filomotor tarafından; Misya, Karya, Frigya ve Lidya'ya Asya adı veriliyordu. Anadolu İ.Ö. yirmi yedinci yılda bir Roma bölgesi, yani prokonsüllüğü oldu. O zaman da adı sadece "Asya" idi.

Klasik yazarlar ve telifçiler hiçbir zaman Küçük Asya adını kullanmış değillerdir.

Küçük Asya deyiimi İ.S. beşinci yüzyılda ilk kez olarak "Orosius" tarafından kullanılmıştır. Edebiyat-ta, Grekçe *doğu* demek olan "Anatoliya" adına İ.S. 10. yüzyılda Konstantin Porfirogenitos zamanında rasgeliniyor.

Biraz da; Asya sözcüğüyle ilgili bulunduğu için Avrupa sözünün kaynağına bakalım. Avrupa adına, İ.Ö. 8. ya da 9. yüzyılda yazıldığı ileri sürülen Apol-lon'a adanmış Homerik ilahide raslanır. Orada, Avrupa adı ile anılan yer, Mora (Peloponesos) Yarım-adası ve Ege adalarının karşı taraflarındaki yerler-dir.

Avrupa ve Asya'nın aynı ayrı yerler sayılması İ.Ö. 5. yüzyılda Eskilos'un eserlerinde söz konusu oluyor, ilk kez olarak. Fakat bu iki sözcük de Grek-çe değildir.

Daha önce de söylediğimiz gibi bu iki sözcük İsa'dan iki bin yıl önce Mısırlılar ve Hititler tarafın-dan kullanılıyordu. Mısır ve Hitit dilleri aynı ayrı dil-lerdir. İkisinin de aynı adı kullanmasından, Asya adının İsa'dan iki bin yıldan çok daha önce Anado-

lu'ya verilen bir ad olduğu anlaşıyor. Babil ve Asur anıtlarında güneşin doğduğu yeri ifade eden "Asu" ve battığı yeri, yani karanlık diyarı ifade eden "Ereb" ya da "İrib" sözcüklerine rasgelinmektedir. Önceki sözden Asya, sonraki sözden Avrupa sözcüklerinin çıktığını ileri sürenler vardır. Fakat bu durum kanıtlanmış değildir. Olsa olsa sadece doğru olma olasılığı bulunan bir varsayımdır.

İncil'in "Eski Ahit" ya da Tevrat'ın "tekvin" kısmının onuncu babı ve ikinci ayetinde "Yafet", "Asya" adındaki tanrıça ile evleniyor. Asya bu evlilikte Yafet'e, Gomer, Maday, Yavan, Tubal, Meşek ve Tiras adlarında çocukları doğuruyor. Birçok incelemelerden sonra Gomer'in Anadolu'ya gelen "Kimmerler", Maday'ın "Midyalılar", Yavan'ın "İyonlar", Tubal'ın "Tibarenler", Meşek'in "Moşyalılar" ve Tiras'ın "Etrüskler" oldukları anlaşıyor.

Demek ki; Anadolu'da çok eskiden, yani tarihten çok önce Asya adında bir tanrıça vardı. Belki de Anadolu'nun asıl büyük Ana Tanrıçası sayılan Kibele'nin çok eski adı Asya idi...

Şunu unutmamalı ki, Anadolu'da baba Tanrıdan çok önce Ana Tanrıçaya tapılırdı. Anadolu kazılarında meydana çıkan insan tarafından yapılmış ya da yazılmış anıt, heykel, yazı ne varsa, en eskilerinden tutunuz da, taa günümüze kadar hepsinde, Ana Tanrıçanın etkilerini bulursunuz. Bu etki Yunanistan'a ve Avrupa'ya da yayılmıştır.

Ana Tanrıçaya tapışın ana özelliği tanrıça ile birleşmektir. Bu durum Anadolu'dan "Fenafillah" (öldükten sonra dirilme) şeklinde doğuya ve batıya yayıldı.

Onun için Anadolu'nun asıl adı Asya'dır. Bu ad kıtayı kapsadıktan sonra Anadolu'ya Küçük Asya denildi. Anadolu sözü bir yer sözü değil, yalnız yeri-

ne göre bir yönün adıdır. Ne var ki bizdeki Anadolu sözü, yani anaların dolu olduğunu ifade eden söz, Anadolu'nun başlıca özelliği olan Asya ya da büyük ana sözüne bağlı olabilir.

Zamanımızda Asya ve Avrupa'yı ayıran sınır hakkında "Ansiklopediya Britanika"nın verdiği hüküm şudur: "Günümüzde Avrupa ve Asya'nın sınırları olarak kabul edilen çizgi tamamen keyfi ve ihtiyaridir. Jeografi bir gerçeğe dayanmaz." Bu karara göre Anadolu'nun Asya kıtasına ait olup olmadığı şüphelidir.

Bu yazının pek eğlendirici bir okuyuş sağlamadığını biliyoruz. Ne var ki bunlar uzun incelemelerin ürünüdür. Varılan sonuçların kaybolmaması amacıyla buraya yazıldı.

Anadolu'nun tarihten önceki tanrıçası, hep "Anaç" ve "Steatopij", yani pek büyük kalçalı şekilde temsil edilirdi.

("Demokrat İzmir")

TROYA YIKILMASAYDI İSTANBUL ŞİMDİ ÇANAKKALE'DE OLACAKTI...

Çanakkale, Avrupa'dan Asya'dan giden ve günümüzde Berlin-Bağdat yolu diye bilinen iki ana yolun kavşağında bacaklarını açmış Rodos kolosusu (devi) gibi dik durur. Coğrafya şartları ya İstanbul Boğazında, ya da Çanakkale'de büyük bir kentin kurulmasını amirdi. Bu büyük kent Hisarlık Tepe-sinde Troya ya da İliyon adıyla yükseldi.

Ancak bu kent mahvolduktan sonra onun yerini Bizans aldı. Troya yıkılmasaydı, şimdi İstanbul Çanakkale'de olurdu.

Gelibolu Yarımadası her ne kadar savunmaya elverişli idiyse de malzeme sağlayıcı bir hinterlandtan yoksundu. Anadolu yakasında Troya kenti ise İda /Kocakatran/ ve Kazdağ Dağlarının sık orman ve zengin madenlerine ve Homer'e göre derin topraklı Skamandros (Küçük Menderes) Vadisine yakındı. Kent Çanakkale'nin Kumkalesinden Boğazların gözaltında bulunduruyor ve Besika Körfezinin üzerinden de Ege Denizini seyredebiliyordu.

Troya bir köşede olduğu için karaya karşı doğrudan doğruya deniz kıyısında olmadığı için denize karşı kolay savunulabiliyordu.

Bu kent, İsa'nın doğumundan bin iki yüzyıl önce dünyanın en zengin ve kuvvetli kenti idi. Ne var ki; bugün anını, şanını geçmişteki zenginliğine ve kuvvetine değil, fakat dünyanın ilk ve en büyük şairi

İzmirli Homer'in ölümsüz yapıtı "İlyada"ya borçludur.

Troya, binlerce yıl akın akın boşanan hücum sellerine dayanmıştı. İlyada'da sayılan müttefikleri arasında ta Güney Anadolu'da Likyalılar (Bugünkü Muğla ve Antalya), bütün Adalar denizi kıyı halkı, Karadeniz'de Paflagonyalılar (İnebolu-Sinop) da sayılır.

Troya, binlerce yıl süresince Homer'in hayalinden doğma bir kent sanıldı. Fakat, Homer'in epik şiirine hayran olan zengin bir Alman şairi taciri Şliman, Hisarlık Tepesini kazınca, bir varmış bir yokmuş kabilinden masal ve martaval sanılan bir tane yalancı Troya yerine, birbirinin üzerine kurulmuş dokuz tane sahici Troya'yı meydana çıkardı. İşte o zaman, bu dokuz Troya'nın hangisinin Homer'in Troya'sı olduğu hakkında arkeologlar ve başka bilimler arasında alevlenen tartışmalar Homer'in Troya savaşlarını bile gölgede bıraktı.

On dokuzuncu yüzyılın sonunda Şliman ve Evans gibi insanlar yalnız Troya'yı değil, fakat adı bile unutulmuş koca koca uygarlıkları, kentleri, ulusları kazıp kazıp toprakların altından çıkardılar. Eskiden bir başlangıç, bir şafak sanılan Fenike gibi uygarlıkların bir şafak değil fakat önemsiz bir son ve grup oldukları anlaşıldı. Bu kazılar sırasında binlerce kadirmanın güneşte çakan kürekleriyle gelip Troya'ya karşı savaşan Akaların diyarı Miken ve Trintler meydana çıktı.

İsa'nın doğumundan 3000 yıl önce taş devrinin sonunda ve tunç devrinin eşiğinde birinci Troya'yı kuranların kim oldukları belli değildir. Silahları taştandı. İleri insanlardı, kentlerini duvarla çeviren, evlerini pişmemiş tuğlalarla yapan, koyun, keçi besleyen ve mükemmel balık avlayan insanlardı.

Bu fakir kenti daha büyük, zengin ve önemli ikinci bir Troya izledi. Bu kent bir savaş sonunda yıkılmış ve muzaffer ordu tarafından adamakıllı talan edilmiş olduğundan Şliman onu Homer'in Troya'sı sanmıştı. Sonradan altıncı Troya'nın, Homer Troya'sı olduğu Dorpeldt tarafından keşfedildi. Boğazköy (Hitit Başkenti Hattusas) arşivlerinde Taroi-sa yani Troyalılardan söz edilir. İ.Ö. 1926'da Hitit İmparatoru Mutallu (Midilli Adasının adı bu imparatordandır) Ramses'e Kadeş Savaşında meydan okuduğu zaman müttefikleri arasında Dardanuiler (Dardanoslular) ve İlliyuna'dan (İlliyonlular) söz edilir. Demek ki, ikinci Troya'yı Kadeş'ten çok önce zaptedenler Hititler idi. Belki de Amazonlar (kadın süvari savaşçılar) Hitit savaşçı kadın papazları idi. Herodot zamanında Hititler unutulmuş idi.

İkinci Troya kentinin duvarları bir hiklop yapı-sıdır, yani hiç yontulmamış koca taşlardan örülmüş-tür. Evler, Miken tarzında megaronludur (avlulu-dur). Toprak çanak çömlekleri, Miken devrinden önce Kiklad adalarında mevcut olanlardır. Tunç silahları kullanıyorlar ve onun madenini Kocakatran Dağlarından çıkarıyorlardı. Altın taç, küpe, bilezik gibi mücevherattan Ege'nin en usta kuyumcuları oldukları anlaşıyor. Bu kentte beş altı nesil insan yaşamış ve hem kent duvarları hem içindeki evler ekler yapılarak genişletilmiştir. Bu kentin Tuna kıyılarında, Anadolu'nun göbeği ve Kıbrıs Adasıyla ilişkileri vardı.

İkinci Troya'dan sonra Hisarlık Tepesi epeyce ıssız ve viran kaldı. Sonra iki kere iskân edildi. Kent kurulduğu iddia edilemez, gelenler çiftçi ve çoban evlerinden ibaret muhafazasız köyler kurdular. Beşinci Troya ile bir canlanma ve rönesans başladı. Hisarlık Tepesine gene bir kent kurulup surlarla

çevrildi. Bu duvarlardan beşinci Troya'nın altıncı kente layık bir öncüsü ve şafağı olduğu görülür.

Altıncı Troya, yani Homer'in Troyası, tedafüi mimarının ve kaleciliğinin bir şahaseri ve anıtıdır. Bu duvarlar beş metre kalınlığında ve bazı yerlerde yedi metre yüksekliktedir. Burçlar iki metre kalınlık ve yüksekliktedir. Kentin üç kapısı vardı. İkisi Miken'deki aslan kapısı gibidir. Yani duvara diklemesine değil, fakat yampiri olarak girer. Üçüncü düz kapıyı heybetli bir kule korur. Kent onu zapteden düşman tarafından öylesine yıkılıp talan edilmiştir ki; toprak çanak çömlek kırıntılarından başka bir şey bulunmamıştır. Bu kırıntılar, kentin Yunanistan, Girit ve Kıbrıs'la ilişkide bulunduğunu göstermektedir. Bu kentin Trako-Frikler tarafından iskân edilmekte olduğu muhakkaktır.

Kalenin çapı yüz seksen metredir. Aşil'in Homer'de, Hektor'u kent duvarları etrafında üç kere kovalamış olduğu böylece sabit olur. Kent üç dört bin savaşçıyı içine alabiliyordu. Kalenin Akalar tarafından kuşatılması sırasında Troyalı savunma orduları ve müttefiklerinin kent dışında kamp kurdukları hakkındaki Homer'in söyledikleri de böylece doğrulanmış oluyor. Troya savaşı on ikinci asırda olmuştur. Oysa kentte bulunan çanak çömlek kırıkları arasında İ.Ö. on beşinci yüzyıla ait olanları vardır. Demek ki Troya Kralı Priyamos hanedanının kuleleri tam dört yüzyıl boyunca bağımsız olarak Hisarlık Tepesinde dimdik durdu.

Tunç devrinin sonuna raslayan Troya savaşlarında sağ kalanlar kente dönüp harabenin duvarlarına sığınmışlardır. Fakat Trako-Friklerden oluşan yeni bir sel yetiştirerek yedinci Troya'yı kurdu. Bunlara İ.Ö. sekizinci yüzyılda yetişen Follar katışı. Ve onlar sekizinci Troya'yı kurdular. Tam bu sıralarda

Bizans kuruluyordu; fakat Troya'ya kıyas bir köy sayılacak zavallılıkta idi. Follann döneminde Pallad-yum, güya gökten düşmüş Tanrıça Atena'nın bir heykeli idi. Bu heykel alınmadıkça Troya'nın düşmeyeceği hakkındaki bir kehanet dolayısıyla Ulis ile Diyomed kılık değiştirerek kente girip heykeli çaldılar ve Akalar kampına taşıdılar. Dikili bulunduğu yere bir Atena Tapınağı kurdular. Xerxes, Yunanistan'a yaptığı sefer sırasında (İ.Ö. 500) tapınağı ziyaret etti. Bir buçuk yüzyıl sonra Büyük İskender gelip tapınakta kurbanlar kestirdi. İskender'in ömrü yetmiş olsaydı, orada inşasını tasarladığı büyük kent muhakkak kurulmuş olurdu. İsa'dan 85 yıl önce kent Mihridad tarafından zaptedildi.

Troya'yı Büyük Sezar da ziyaret etmişti. Romalılar kendi ataları saydıkları Troyalı Eneas'ın yurduna çok önem veriyorlardı. Sezar Troya'yı ihya etmek istedi. Fakat, bu iş İmparator Ogüstüs'e nasip oldu. Sonuncu ve dokuzuncu Troya böylece kuruldu.

İmparator Konstantin de Troya'yı ziyaret etti ve devletin merkezini oraya kurmaya niyetlendi. Hatta, kentin inşasına bile başlandı. Eğer vazgeçip, Bizans'ı (İstanbul'u) başkent seçmeseydi Troya'da olacaktı.

Fatih Sultan Mehmet, o zamanın papasına yazdığı mektuplarda kendi atalarının Traklar olduğunu ve kendisinin, Hektor'un öcünü almaya çalıştığını, dolayısıyla kendi bağlaştığı (müttefiki) olması gereken İtalya'nın düşmanlığına bir anlam veremediğini yazar.

Bugün Troya artık mevcut değil, fakat Homeros'un türküleri, sönmüş tarihin bir anıtı olarak olanca güzelliğini korumaktadır. Agamemnon, Elektra, Klytimestra bugün bile tragedya konusu

olarak yaşanmaktadır. Troyalı Hellen'in güzelliği, Nestor'un akıllılığı ve Paris'in kalleşliği, bütün insanlığa ait özdeyişler olmuştur. Odiseus'un kurnazlığı, Penelope'nin sadıklığı, dünya durdukça anılacaktır. Acaba, Hektor'un Andromakhe'den ayrılışı kadar, derin bir acıyı dile getiren bir yazı daha yazılmış mıdır? Tarih kaleydoskopu (gözle tutulup çevrildikçe, içindeki cam parçalarını, yine içinde bulunan küçük aynalara yansıtarak çiçek biçiminde türlü geometrik resimler gösteren boru, çiçek dürbünü) hep dönmektedir. Zaman zaman şu dünya savaşı, bu savaş diye, Troya söylencesi (efsanesi) unutulur gibi oluyor. Ama ne de olsa, derin insancıl duyguları dile getirmiş olan bu söylenceleri, insanoğulları gönüllerinden tamamıyla silemiyor.

Bu söylence, Minoen ve Miken kültürlerinin son aşamalarını anlatır. Priyamos ile Agamemnon ister yaşamış, ister yaşamamış olsunlar; Troya ile Miken mutlaka güneşin altında gün görmüşlerdi.

Troya!.. Latin ozanının söylediği gibi; "Fuit Illium", yani "Troya idi", eşdeyişle göçtü gitti. Fakat, gücüne son verilmiş, savunucuları kılıçtan geçirilmiş, duvarları temellerine dek yıkılmış olduğu halde, Troya bugün bile, ilk günündeki gibi, insanların uslarında (akıllarında) ve gönüllerinde yaşamaktadır.

Yaşayacaktır da...

("Cumhuriyet", 1 Şubat 1951)

AKDENİZ KIYILARI

Bu yazımızda; Anadolu'daki Akdeniz kıyıları-
nın, başka denizlerde raslanmayan bazı özelliklerin-
den söz edeceğiz.

Burada sözünü edeceğimiz özellikleri yabancı-
lar bilmez... Biz de pek farkında değilizdir bu özel-
liklerin...

Yakamozlar, her denizde az çok vardır. Ama,
başka denizlerde ne kadar çok olursa olsunlar Ak-
deniz'deki kadar değildirler. Bir kayıkla kıyı boyun-
ca giderseniz, gece vakti bir donanma şenliği üze-
rinden kayarsınız sanki. Denizde bir fener alayı
olur. Suda hava fişekleri uçar, süzülür patlar ve dört
yana renk renk, pırıl pırıl yıldızlar savrulur.

Bir sürü çark-ı felekler fırl fırl döner. Maytap-
lar alevlenir, kıvılcımlar savrulur.

Ellerinizi suya batırın... Vücudunuz karanlıklar-
da görünmez, ama suya batırdığınız eliniz, ay hamu-
runun içindedir. Kendinizi kaldırıp denize atın... Te-
peden tırnağa vücudunuz ışık olur. Yakamozlar içi-
nde gömülü bir nur parçası olursunuz. Bir alev burga-
cı döner denizde. Elinizi, bacağınızı denize sallayın...
Karanlık sularda saman yolları yaratırsınız.

Akdeniz'in suları mikroskopik yaratıklarla yük-
lüdür. Parmağınızı denize batırınız. Su hafifçe sü-
ner. Yapışkandır. İnsan da dahil tüm canlıların ilke-
li, Akdeniz sularına "Deniz Sütü" dedirten, o mik-
roskopik yaratıklardır.

Doğruculuk ve yaratıcılık topraklarda bilinir hep... Oysa analığın asıl simgesi denizdir. Akdeniz; "deniz sütüyle" bir memedir. O deniz sütü; kimi gece, yakılan kükürt gibi mavi mavi parlar Akdeniz'de.. Ama çoğu zaman elektrikli bir aklıkla yanar. Akdeniz'in Anadolu kıyıları boydan boya aydınlanır. Bu aydınlanış hayatın şafağıdır. İşte bu nedenle Akdeniz'e "Bahri Sefid/Akdeniz" denir.

Hani ölümler nur içinde yatarlar ya... Oysa nur içinde yatmak için ölmek gerekmez. Her yıl Akdeniz'e gidip nur içinde yüzmeli. Hele ayışığında Akdeniz'e ne demeli?.. Ayın ufukta görünmeye başlamasıyla birlikte Anadolu ve Anadolu'nun Akdeniz kıyıları bir peri masalına döner. Denizden; ayışığı akıta akıta, ayışığından bir vücut olarak çıkarsınız.

Akdeniz'in başka yerlerde bulunmayan özelliklerinden biri de, Anadolu kıyılarında bulunan başka başka renkte mermerlerden, doğa yapısı yalaklardır. Taş bilindiği gibi, katıdır, serttir, baş yarar... Ama hep öyle mi ya? O taşların kenarları vaktiyle keskinmiş. Ama koca Akdeniz'in dalgalarını ve dalgaların millerce uzunluktaki köpüklerini yüklenerek, burada "Hum hırrr", uzakta "Hum hırrr" diye, kayaların üzerine gide gele, onların batıcı uçlarını, keskin kenarlarını hep düzeltip toparlaklaştırmış. Hepsine pamuk gibi okşayıcı dolamlar vermiş. O renk renk taşlar da denizin iştahlı gürleyişiyle, modern müzelerde görülen soyut insan yontularına (heykellerine) benzemiş. Yine Akdeniz'in dalgaları; kıyıları, sarmaş dolaş, baldır bacak, gerdan göğüs bir insan vücudu karışımı haline getirmiş. Bunlar irili ufaklı yalaklar olur... Buradaki küçük bir yalak bir çocuğu koynuna alır. Oradaki ise birkaç insanı bağrına basar. "Regnuarlı plaj" demeli buralara...

Denizin sesi buralarda bambaşkadır. Şuracıkta

bir gülüş sesi çınlar... Yalnızlıkta susar. Deniz içini çeker... Ama hemen sonra "hahah hayy!" diye gürleri gelir. Her plajda denizin sesi aynıdır. Ya uzun bir "Fışış" dır, ya da koca dev gibi bir horlamadır. Ama Anadolu'nun bu yalaklı kıyılarında şimdi makaraları salıvererek fıkır fıkır güler... Sevişenlerin birbirlerine gizli gizli fısıldaması gibi fısıldar. Burada boşlukta bir "ahh" çeker. Orada aşka gelir, candan bir "ahh" çeker. Her dilde böyle kayaların "Seslenici kayalar" diye adları vardır. Ama başka yerlerde; yeşil, sarı, pembe mermerlerden, soyut yontular gibi yalaklı kıyılar ne gezer! Bu yalaklı kıyılar hiç değerlendirilmemiştir. Bunların renkli resimleri alınmalı ve Anadolu'ya has, orijinal bir deniz banyosu modası yaratılmalıdır. Hem de Güney Anadolu'nun mandalinli, portakallı, turunculu kıyılarında öyle kıyılar ve denizler ki; rüzgâr kıydan esince, denizin on mil açığına dek, turuncu, limon, mandalin ve iç açıcı çiçek suyu kokar. ANADOLU'NUN SOLUĞUDUR BU...

Akdeniz, denizlerin en mavisi, en berraktır. Kısaca, denizlerin en denizidir Akdeniz. İzmirli Homeros Akdeniz için, "*Şarap renginde deniz*" der. Onun için Anadolu denizleri aynı zamanda klasik denizlerin en klasiğidir.

Deniz suyunun rengi pek açık mavidir. Akdeniz'in koyu mavi rengi, göklerin aynısıdır. O mavi, denizin kendinden olsa, o zaman kalemi batır batır beyaz kâğıtların üzerine mavi mavi yaz. Görünüşte deniz kıyısı açık yeşildir. Derinleştikçe koyu zümrüt olur. Altı yedi kulaçta mavidir artık. Daha derinde lacivertimsi bir mavi olur. Homeros'un Akdeniz'e "*Şarap rengi*" demesi ondandır. Gelelim berraklığına: Diyelim ki, on beş metre yükseklikteki bir apartmanın tıraçasındasınız. Aşağıda sokakta bir

altın yüzüğü görebilerseniz, on beş metre derinlikteki bir Akdeniz dibinde de yüzüğü görebilirsiniz. Onun için bir Anadolu Akdeniz plajındaysanız, dünyanın en mavi, en berrak, en klasik ve en deniz bir plajındasınız demektir. Ama yalnız bu kadar mı ya... Plaj denince denizden başka kum ve kumsal gelir akla. Her yerde kumun rengi hemen hemen aynıdır. Kumun rengini herkes bilir. Boz renklidir. Yani açık toprak rengindedir. Dünyanın hemen hemen her yerindeki plajlar bu renktedir. Ama Akdeniz Anadolu'sunda öyle mi ya?...

Kumlar kıyı taşlarının ufalanmışıdır. Anadolu da başka başka renkteki taşlarıyla ün salmıştır. Mermeri boldur. Her yanda beyaz mermer vardır. Efes'in mermeri yeşildir. Bizans İmparatoru Jüstin-yen'in Efes'teki Diana Tapınağından alıp Ayasofya'ya diktirdiği koca yeşil sütunlar Efes taşındandır.

Mozaik "*Bergama*"da keşfedilmiştir. Çünkü Bergama ve çevresinde her renkten taş bulunur. Kıyı mermerse, plaj da kar beyazdır. Pembe kum vardır ve plaj da, pembe yanaktan bir pembe gülümseme olur. Başka başka renklerde kumlar da vardır ki; dünyanın başka hiçbir yerinde bulunmaz. Sonra, Anadolu'da kumların iriliği ya da inceliği plajına göre değişir. Çünkü insan kumu, kum da insanı okşar. Çoğu zaman da kumun mu insanı, yoksa insanın mı kumu okşadığı belli olmaz, bu karşılıklı okşamalarda.

Kumları: Kalın kaba kum, karıncabaş kum ve bir de ince kum diye üçe ayırabiliriz. Kalın kumun tanesi bir milimetrenin onda biri kadar olur. Sertçe bir okşayışı sevenlerin kumudur bu... Bir kumru kanadının sertçe çarpışı gibidir... Karıncabaş kumun dokunuşu bir serçe kanadının insan derisine dokunuşu gibidir. Gelelim kumların en incesine... "*Rıh*"

denilen bu en ince kumun okşayışı gece kelebekleri pervanelerin ipekli kanatlarının dokunuşuna benzer. Bu ipince kum, çok edepsiz, çok laubali bir kumdur. İnsanı, olur olmaz yerlere girerek okşar. Deniz banyosu etiketi ve protokolu vız gelir ona. Bikiniymiş, mayoymuş umurunda değildir onun. Hele rih denilen bu kuş tüyü yumuşaklığının üstünde bir yürüyün. Bu yürüyüş, insanı hoşlukla bir sevinç ve kahkaha seline çevirir. Eskiden mürekkepli yazılar, kurutma kâğıdı yerine bu kumla kurutulurdu.

Tuhaftır, gariptir doğa... Gider katı taş diye, insanın kafasını kıran taşı ele alır, onu incelte incelte en hoş bir okşayış haline getirir.

Her ulus turistik propaganda için ülkesinin güzelliklerini ve bu arada plajlarını över. Bu doğaldır. Ama dünyanın hiçbir yerinde hatıra diye plajlardan yüz gram kum satın alınarak saklanmaz. Oysa Anadolu'nun plaj kumları, özellikle sarı kumlar turistler tarafından alınıp saklanmaktadır. Hatta yüz gram kum yerine kilolarca alanlar da vardır. Buna örnek, Gökova Körfezindeki Sideyr (antik Kedrae) Adası'nın kumudur.

Güzellik Tanrıçası Afrodit, Hatay açıklarında bu Anadolu denizlerinin köpüğünden doğmuş. Neden başka denizlerin köpüğünden değil de, Anadolu'nun Akdeniz köpüğünden? Rasgele değil elbet bu efsanenin çıkışı...

Gerçekten Akdeniz köpükleri kaymak lüleleri gibidir... Sabun köpüğü değil... Güzellik, Sevgi ve Sevinç Tanrıçası Afrodit, denizin böylesinden doğmasın da nereden doğsun? Zaten Akdenizlilere göre güneş doğudan, yani Akdeniz'in doğusundan doğuyordu. Afrodit de; Akdeniz'in köpüklerinden, şafakla birlikte çırılçıplak doğmuş, vücudundan akan

su damlaları inci olarak denize akmıştı. Örtüsü yoktu. Çünkü güzellik örtü istemezdi. Denizden çıkınca Kıbrıs Adasına gitti. Oradan batıya doğru yolculuğuna bir sedef kabuğunda devam etti. Bir doğa tanrısıydı Afrodite. Babilliler, Asurlular ona "*İstar*", "*Astoreth*", "*Melitta*" diye bağırarak tapılar. Afrodite'nin en güzel heykelini yontucu "*Praksiteles*" yonttu. Bu eşsiz yontu, Bodrum'un karşısında "*Knidos*" kentine dikildi. Evlenecek olanlar ona bir çift kumru armağan ederlerdi. Knidos örenlerine uğrarsanız, orada deniz ve ıssızlık vardır. Ama nedense binlerce kumrunun dem çekişi taa ilk çağlardan kulaklarınıza bir gökgürültüsü gibi gelir. O heykeli Bizans İmparatoru Teodosyus İstanbul'a taşıttı ve heykel Lavsos sarayı ile birlikte yandı gitti. Anısı, anıları kaldı..

Denizlerin Dibi Güzellik ve Tehlikelerle Doludur!

Sosyal durumları ne olursa olsun, Anadolu halkını teşkil eden bütün fertler, dalgıçlığa son derece istidatlıdır. Akdeniz'in en usta dalgıçları Türklerdir. Eski püskü "skafandar" dalgıç takımları ve solüsyonla yamanmış delik deşik hava boruları ile 54 kulaç derinliğe dalan Türk sünger avcılar, dünya rekorunu ellerinde bulunduruyorlar! Dalgıçlıktaki ustalıkları ile ün salmış Adalar Denizi Rumları bile, derin sulardaki sünger avları için Türk dalgıçlar çalıştırmak zorunda kalıyorlar...

Denizin baskısına (tazyikine) şaşılacak derecede dayanıklılık gösterenler, yalnız kıyı kentlerimizde yaşayan yurttaşlarımız değildir. İç Anadolu'da doğmuş ve 25 yaşına dek deniz yüzü görmemiş Türk-

ler bile, dalgıcılıkta büyük dayanıklılık ve ustalık gösteriyorlar.

Bu dalgıçlar skafandar (yani gövdeyi boylu boyunca örten elbise) ile, maske (yani yalnız yüzü örten miğfer) ile ve tamamen çıplak olarak dalarlar. Skafandar ve maske ile dalanlar, deniz yüzünde bulunan kayıkların hava borusu aracılığı ile verdikleri havayı solurlar.

Mavi Bir Düş

Marmarisli bir skafandar dalgıcına, 20 kulaç derinlikte ne kadar kalabileceğini sormuştum. Cevap olarak, "Hiç yüze çıkmamak şartı ile, ömrüm boyunca denizde kalabilirim!" demişti. Bu cevapta abartma aramamalı... Bu dalgıçların yukarıdan kendilerine hava verecek kayıklar dolusu alete ve bunları işletecek 3-4 kişiye ihtiyaçları vardır. Oysa yeni icat olunan ve sırtta taşınan hava ya da oksijen depoları ile, bütün bu tumturaklı avadanlığın gereği kalmamıştır.

İnsan, başını alıp, bir gezinti yapmak için yüksek bir binanın ikinci katından nasıl sokağa inerse, öylece, her dilediği zaman, 15 hatta 20 kulaç derinleyebilir. O yeni portatif dalgıç araçları ile, denizin derinlikleri artık insan için yasak bir âlem olmaktan çıkmıştır! Gezmeden çok, güzel, mavi bir düş görmektir bu!...

Binlerce Yıldan Kalma Hazine

Denizin dipleri bizlere iki üç, hatta dört beş bin yıl öncesinden, kıyılarımızda gömülü kalmış nice hazineler saklar. Bunların başında arkeolojik kalıntılar gelir. Karada bile arkeoloji, hemen hemen dün-

kü bir ilimdir. Şliman Troya'yı, Çanakkale'deki Hisarlık Tepesinde 1870'te, Sör Artür Evans da Halkarnas (Bodrum) Mauzoleum'unu –ki Dünyanın Yedi Harikasından biridir– 90 yıl kadar önce buldu. Efes'teki Artemis, Didim'deki Apollon Tapınakları da hemen hemen aynı tarihlerde kara toprağın karanlıklarından çıkarıldı. Bizim kıyılarımızın diplerine ise, hemen hemen daha hiç el sürülmedi.

Şunu unutmamalı ki, denizde yüzdürülen ilk kayık –sal değil– Anadolu'nun Ege kıyısında denize girdi. Bütün Anadolu kıyıları da, hemen hemen her biri yanındakinin kapı komşusu, irili ufaklı, limanlı ve dalga kıranlı kentlerle noktalanmıştı. Bu liman kentleri, dünyanın ilk müstemlekeçileri ve deniz ticaretçileriydiler. Bütün bu limanlar arı kovani gibi, binlerce gemileri ile işliyordı.

Bu kentlerin hepsinin yüzleri –İzmir'in eski Tramvay, şimdiki Mithatpaşa Caddesindeki, artlarını denize dönen evlerin aksine– denize bakar, ağuşları denize açılırdı. Hatta karadaki evler bir süre önce gemi iken, sonradan karada kalakalmış çaresizler sayılabilirler... Bu limanların önündeki derinlikler, fırtınalarda ya da dünyanın sayılı deniz savaşlarında batmış teknelerle doludur. Altmış yıl önce bir sünger avcısı Tekirburnu (Datça'da) limanın önünde denizden, som altından yapılmış iki kupa çıkarmıştı. 10 yıl kadar önce de bir süngerci tratanın (ganga) denizden rasgele çıkardığı, tunçtan yapılmış Bereket Tanrıçası Demeter, öteki adıyla Hestiya heykeli, bugün İzmir Arkeoloji Müzesinin en değerli eseridir.

Ünlü Deniz Savaşları

Karadeniz'de birçok liman kentleri vardı. Ora-

da da sayısız deniz savaşları oldu ama, yazıyı uzatmamak için, Boğaziçi'nden başlayarak, güneye doğru inelim. İsa'dan 2-3 bin yıl önce bu boğazlardan Minoen Girit'liler ve Fenike'liler geçmişlerdi. Ondan sonra boğazın sularını sıra ile Troya'lılar, Milet'liler, Frigya'lılar, Lidya'lılar, İran'lılar, İyonya'lılar, Atina'lılar, Sparta'lılar, Makedonya'lılar, Roma'lılar ve Bizans'lılar geçtiler. Fatih'in yaptırdığı Rumelihisan'ndan batırlan Bizans, Venedik ve Cenova gemileri hâlâ tekmil yükleri ile birlikte, boğazın mavi karanlıklarında yatmaktadırlar.

Boğaziçi akıntılarının ne yaman şeyler olduklarını herkes bilir. Boğazlar, 5 bin yıldır, üstlerinden geçen milyonlarca gemiden herhalde dolgunca haraç almışlardır. Altın postu Karadeniz'den almak için boğazdan geçen Argos gemisinin efsanesi, boğazlarda akla karanın ne güç bela seçilebildiğine güzel bir delildir. Güya altın post arayıcılar Karadeniz boğazındaki kayalıklara gelince, boğazın sağ ve solundaki devasa kayaların, açılıp kapanan çeneler gibi birbirlerine çat! çat! çarptıklarını görmüşler.

Amazonlar Ülkesinde

Bu iki kayanın arasından geçmeye savaşan gemiler, bu kayalar tarafından çatır çutur çığnenip parçalanırlarmış! Altın postçular, ilk defa, bu çatışan kayaların arasından bir kumru uçurmuşlar. Kumru, kuyruğunun en uç tüylerini kayaların arasında bırakarak geçebilmiş. Argoslular da kumrunun ardısıra küreklere dayanarak yallah! Karadeniz'e fırlamışlar. Ne var ki, yüreklerini başka bir korku titretmiş. Anadolu'nun oradaki kuzey kıyılarında boylu poslu ve göz alıcı surette güzel, ama güzel olduğu kadar da korkunç savaşçı olan Ama-

zonlar otururlarmış. Bu kadınlar, kendi ülkelerinin kıyılarına yaklaşan her gemiyi çarçabuk batırıp yok ederlermiş. Altın postu arayanlar, Amazonlara görünmemek için oradan gece karanlığında –hem de hiç patırdı yapmadan– geçmişler.

Başka Söylenti

Başka bir söylentiye göre, Argos gemisi boğazlara varınca, Trakyalı ozan Orfeos, gemi dümeninin yanında dinelekoymuş. Argos gemisindeki kahramanlar akıntıya karşı küreğe davranmaktan yorulunca, Orfeos, lir adlı çalgısının yedi telini tıngırdatmış. Bu müzikle kahramanların yüreklerine sevinç ve kollarna da kuvvet gelirmiş. Kahramanlar aralarında kavgaya tutuştukları zaman Orfeos'un musikisi yüreklerle tatlılık ve barış özleyişi verirmiş, öfkeler dostluğa dönermiş. Nasıl böyle olmasın ki, Orfeos'un müziği, dağlardaki yaban hayvanlarını bile evcilleştirir, katı kayaları bile yumuşatırmış!

–Sözü uzattık– işte bu ikinci söylentiye göre, Argos gemisi boğazların ağzına varınca, Orfeos, lirin tellerine dokunmuş. Bu tatlı müziği duyan boğazların gemiler yutan kayalık ağızları, hayret ve hayranlıkla açık kalmış. Aşka gelen kahramanlar küreklere davranınca Karadeniz'e açılmışlar. Kavaklar'da, Deniz Tanrısı Poseydon'un bir tapınağı varmış. Bu tapınak, bir zelzele sonunda denize yıkılmış. O yörelerde denize dalınırsa Orfeos'un lirin denizde bulunacağı pek umulamaz ise de, Deniz Tanrısının heykelinin çıkarılması pek muhtemeldir.

Çanakkale'de Antik Gemiler

Bizans'tan Herakleya'ya, yani Ereğli'ye ve Mi-

let'ten Trapezos'a, yani Trabzon'a ve Sinop'a giden kim bilir kaç yüklü gemi, boğazların sularına çöke-kalmıştır.

İsa'dan yedi, sekiz yüzyıl önce, Megaralı Grekler, ilkin Kalhedon'da, yani Kadıköy'de, sonra da Bizans'ta, yani İstanbul'da yurt kurdular. Bunların Selimbriya'da, yani Mürefte'de bir şubeleri vardı. İ.Ö. 450 yıllarında Bizans ile Kalhedon gemileri Trakya'ya ait İskit gemileri tarafından sürekli saldırılara uğradılar.

Gelelim Çanakkale'ye... Bu boğazda eski tarihlerde, hemen 30 yılda bir, büyük bir deniz savaşı olurdu. Örneğin, İsa'dan 600 yıl önce Atina ile Mıdilli filoları orada birkaç kez çarpıştılar ve birkaç kez, birbirlerinin gemilerini batırdılar.

Anadolu'muzun toprak üstü ve toprak altı güzellik ve zenginliği gibi, denizaltı güzellik ve zenginlikleri de bitip tükenir şeylerden değildir. Aşağıdaki yazımızda da, Batı Anadolu kıyılarında geçen önemli deniz savaşlarını ve Arşipel'in (Ege Denizi'nin) mavi karanlıklarında binlerce yıldır yatıp durmakta olan arkeolojik kalıntılardan söz edeceğiz.

Bu eserler bulunabilirse, müzelerimizi zenginleştirmekle kalmazlar, ilkçağ tarihinin karanlık noktalarına ışık tutarlar...

Büyük Deniz Savaşlarında Sulara Gömülen Hazine

Eski tarihin en büyük deniz savaşlarından biri, Atina ile Mora Yarımadasındaki Sparta arasında oldu. Sparta filosunun komutanı Lisander idi. Lisander, Efes kıyılarında, Knosos'un komutasındaki Atina filosu ile karşılaştı. Önce Rodos'a, oradan da Çanakkale'ye geçti. Burada Lampsakus (bugünkü

Lapseki) limanını kuşatarak ele geçirdi. Bu liman hem korunaklı, hem de yiyecek, içecek bakımından elverişli idi. 180 koca gemiden kurulu Atina filosu, Lisander'in peşine düştü ama, Lampsakus'u kurtaramadı.

Atina Filosu Batırılıyor!

Knosos, filosuyla birlikte Egospotami (Keçilersuyu) denen yere geldi. Burası rüzgâra açıktı. Atina donanması, her gün Lampsakus'a yaklaşıp, Lisander'i savaşa çağırıyordu ama Lisander, askerlerine düşman saldırmadıkça ateş açılmaması buyruğunu verdi. Bir yandan da Atina donanmasının erzağı tükeniyordu.

Beşinci gün Knosos, karaya casuslar çıkardı. Casuslar, savaşa uygun bir durum görürlerse, kalkanlarını güneşte parlatarak işaret vereceklerdi. Lisander durumu öğrendi ve kendi askerlerinin kalkanlarını parlattı. Bunun üzerine Atina donanmasının askerleri, kıyıya çıkınca, Lisander'in filosu arkadan yetişip, Atina gemilerinin çoğunu batırdı, esir ettiği 4 bin Atinalı askerin başlarını kestirip denize attırdı. Bu zaferi dolayısıyla, Tanrı sayıldı.

Atina gemileri, tüm savaş araçları ve ganimetlerle birlikte denizin dibini boyladı. Yine aynı yerde, İsa'dan 479 yıl önce, Atina'ya karşı ayaklanan Lampsakus gemileri batırıldı.

Büyük İskender'in Altın Kupaları

Büyük İskender Anadolu'ya, Çanakkale Boğazı'nın bugün Tekke Burnu denen yerinde ayak basmıştı. Oraya gelince, Troya savaşları sırasında Ana-

dolu'ya ilk ayak basıp, ilk öldürülen Protesilavos'un mezarını ziyaret edip, kurbanlar kestirdi. Daha sonra da, generalleriyle birlikte bir kayığa binip, denize biraz açılınca, Deniz Tanrısı Poseydon ve deniz perilerine (Nereidler), içi şarap dolu altın kupalar attılar. Bu kupalar da boğazın dibindedir.

Yine Adramitium (Edremit), Asos, Atarne (Dikili), Mirina ve Grineum limanları önlerinde nice deniz savaşları oldu. Kim bilir buralarda denizin kum ve çamuru altında nice eşsiz hazine gizlidir! İzmir, Efes, Kolofon (Değirmendere) ve Nosyon (Ahmetbeyli) limanları için de aynı şey söylenebilir.

Daha Güneye İnersek...

Daha güneyde, Mikale'de ve bir de Milet'in yakınındaki Lade Adası çevresinde büyük deniz savaşları oldu. Ama Lade bugün ada değil, Söke Ovasında bir tepedir. Onun için burada hazineleri denize dalarak değil, toprağı kazarak aramak gerekir. Daha da güneye inerseniz Varelya, Mindos, Bodrum, Kermos (Gökova Körfezinde) ve Knidos limanları önünde de sayısız deniz savaşları oldu. Buralarda süngerciler altın kupadan amforaya, batık gemiden heykele kadar birçok eserler bulmaktadırlar.

Bronz Demeter ve Sualtı Müzesi

Ünlü bronz Demeter heykeli de, süngerciler tarafından tesadüfen bulunmuştur. Bereket Tanrıçasının alnı çürümüş durumda olan bu heykeli, halen İzmir Arkeoloji Müzesinin en değerli eserlerinden biridir.

Mandalıya, Bodrum ve Gökova Körfezinde ge-

rek arkeologlar ve gerekse süngerciler tarafından bulunan nice değerli eserler, halen Bodrum'daki Sualtı Eserleri Müzesinde sergilenmektedir. Öyleki, fazla emek ve para harcanmadan bulunan eserler konulduğu halde, bu müze dünyanın en zengin sualtı müzesi durumuna gelmiştir.

Mitolojinin Deniz Tanrısı Poseydon'un tahtının da Datça'daki Knidos (Tekirburnu) açıklarında olduğuna inanılır. Herhalde bu yöreler, denizcilerin Poseydon'a adadıkları binbir türlü adak eşyası ile doludur. Nitekim, sünger avlamada kullanılan gangava (bir çeşit torba) içine sık sık amforalar (uzun testi), heykeller ve çeşitli tarih eserleri takılmaktadır.

Sözün kısısı Batı Anadolu'nun yalnızca toprakları değil, denizlerinin dipleri de nice hazineler saklamaktadır. Bunlar çıkarılabilse, müzelerimizin kat kat zenginleşeceğine şüphe yoktur.

DÜNYANIN İLK BANKASI ANADOLU'DA KURULDU

İsa'dan 2000 yıl öncesine kadar borç para veren şirketler vardı. O zamanların bu gibi kuruluşlarını, günümüz bankacılığı yönünden bir banka işletmesi sayamayız. Eski Babil'de; modern bankacılığın önderi sayılabilecek bazı mali işlemler yapan kuruluşların var olduğunu da biliyoruz. Bunlar özel kişiler tarafından kurulmamıştır. Bir çeşit ilkel bankacılık sayılabilecek mali işletmeler çok zengin olan ve mükemmel bir kuruluşa sahip bulunan dinsel kurumlar, yani tapınaklar tarafından yapılıyordu. Bilindiği gibi tapınaklara armağanlar veriliyor, bağışlarda bulunuluyordu. Aynı zamanda tapınaklar kutsal yerler olduğu için parası ve değerli taş ve madenleri olan herkes çalınmalarından korktukları için tapınaklara teslim ediyordu. Bu nedenle tapınaklarda bol miktarda para ve değerli madenler, taşlar bulunurdu. Güneydoğu Anadolu'da bulunan toprak tabletlerin bazılarının üstünde "Künyeform" yazıyla yazılmış senetler bulunmuştur. Bunlardan birinde; Güneş Tanrısı rahibesi olan "Varandenlil"nin kızı "Amatşamaş"dan, "Adrarimeni"nin oğlu "Masşamaş"ın iki "Şekel" gümüş ödünç aldığı yazılıdır. Şekel, o zamanların bir tartı birimidir. Senette "Masşamaş Güneş Tanrısına faiz ödeyecektir. Harman zamanında borç aldığı para ile faizini tapınağa geri verecektir" yazılıydı. Parayı Tannya geri vermemek

büyük günah sayılırdı. Çünkü o zamanın Tanrıları, ihtiyacı olanlara ödünç para veriyordu. Sanırım Tanrılar bu nedenle seviliyorlardı. Bu belgeden anlıyoruz ki; Amatşamaş adındaki rahibe tapınağın bir mutemet ajanıydı.

Başka bir toprak tablette, "Taribum"un oğlu "Varadliç İltami" adlı güneş rahibesinden, Güneş Tanrısının terazisi ile tartılan bir şekel gümüş almıştır. Bu para susam satın almada kullanılacaktır. Bu adam susam harmanı zamanında belgenin hamiline o zamanın susam değerine göre parayı susam olarak ödeyecektir, yazılıdır.

Belirttiğimiz gibi bu tür muameleleri yapanlar özel kişiler değil dinsel kurumlardı.

İ.Ö. altıncı ve beşinci yüzyılda Efes'teki Artemis Tapınağı, bugün bildiğimiz anlamda bir banka gibi işlemlere girişiyordu. Bu nedenle bazen Latince "Diana Tapınağı" da denilen Efes'teki Artemis Tapınağı; hem Dünyanın Yedi Harikasından biri, hem İyoniyen mimari üslubunun başlangıç ve prototipi ve hem de dünyanın ilk bankası olmakla ünlüdür.

Kurak, çorak ve kayalık olan Hellenistan'da yeterli ürün yetişmediği için oralarda refah ve servet yokken zengin Anadolu servet ve refah içinde yaşıyordu. Bu nedenle tamahları üzerine çekti ve İran tarafından istila edildi.

İlk özel bankalar da Efes'te gelişti. Banka işlemleri çarşılarda önlerinde birer masa bulunduran özel kişiler tarafından yapılıyordu. İşte bu nedenle bugüne bugün bankaya, Grekçede masa anlamına gelen "*Trapeza*" denir. Zaten banka da aşağı yukarı aynı anlama gelmektedir. Sıra ve peyke, sonraları kürsü ve tezgâh anlamına gelmiştir.

Hristiyanlık ortaya çıkınca tapınaklara karşı

saygı kalmadığı için tapınaklar soyulup yağma edildi. Elbette sonunda, mutemet mali ajanlar olan rahibeler de ortadan kalktı.

Söylediğimiz gibi özel bankalar da ilk kez Efes'te kuruldu. Bunların kuruluşu İ.Ö. beşinci yüzyıla raslar. Efes'ten sonra dünyada bankaya sahip ikinci yer "Cyzicus", yani *Bandırma*'dır. Daha sonra Sinop'ta da bankalar türedi. Bütün bu gelişmeler İ.Ö. üçüncü ve ikinci yüzyılda oldu. Daha sonra Trakya'da "Abdera" da Efes'i taklit eden "Delfos Apollon Tapınağı" mali işlemler yapmaya başladı. Özel bankaların hepsi istedikleri kadar faiz alırlar ve verirlerdi.

Anadolu'da açılan özel bankaların garip gelenekleri vardı. Bankalar şairlere bankalarıyla ilgili şiirler sipariş ederlerdi. Bu şiirler bankaların kapılarına asılırdı. Bu yolla bankaların sanatçılara da yardımları dokunurdu. Şimdi de bankaların sanatçılara yardımları olmuyor değil... Ancak yalnız ressamalara, mimarlara banka binalarını süslemeleri için para veriliyor.

Eski dünyanın en garip bankaları İskenderiye bankalarıdır. Oralarda hava sıcak ve gündüzleri rüzgârlı olduğu için bankalar gündüzleri açılmıyordu. Güneş batınca bankalar açılıyor, ışıklar yanıp işe koyulunuyordu. Çoğu kez geceleri rüzgâr kesildiği için limanın dışında volta vurup duran gemiler limana girerek demir atabiliyorlardı. İşte gelen gemiler ve gemilerin getirdiği ticari eşya dolayısıyla bankalar da işlem yapıyordu. Şafak sökerken bankaların ışıkları söndürülür, kapıları kapanırdı.

YERYÜZÜ CENNETİ: GÖKOVA KÖRFEZİ

Gökova Körfezi, hem doğanın olağanüstü güzelliğini, hem de tarihin şanlı anılarını kendinde toplayan masmavi bir Ege köşesidir.

Bodrum (Halikarnasos) ve Datça (Knidos) güzeldir ama, onların asıl güzelliği, 45 millik Gökova Körfezine giriş olmalarıdır. Bodrum ya da Datça'ya varıp da, Gökova'ya uğramamak, sarayın kapısına dek gidip, içeri girmemeye benzer.

Kutuplarda da, Ekvator'da da insan yaşıyor ama, oraları insan denen yaratığın asıl yaşayacağı yerler değildir. İnsanın asıl yaşayacağı ve gelecekte turizm yapacağı yer, Gökova ve dolaylarıdır. Çünkü burada iklim tam insan boyunda, insana göredir. Bu yüzden ki, tarihin en eski çağlarından bu yana Halikarnasos, Knidos, Keramos, Bargasa, İdyma, Kallipolis ve Kedrai gibi önemli kentler, Gökova Körfezinin kıyı ve adalarında gün görmüşlerdir.

1100 metreden denize tepetakla inen ve pat-tadak! yıkılıvereceğini sanarak ardınızı dönmeye korktuğunuz dağlar mı ararsınız; irili ufaklı ada kümecikleri mi istersiniz, altın kumlu plajlar mı istersiniz? Ne isterseniz vardır burada. "İtalya'yı gör de öl!" derler. Yok a canım, Gökova ve dolaylarını gör de yaşa... Oranın dağları, tavuk kümesinden çıkmış gibi evcil şeyler değil; hırlayan, pars yapılı dağlardır. Denizle kıyılar birbirlerine iyice sarılıp, tango edermiş gibi bir sağa bir sola oynamışlar; böylece

saymakla bitmeyecek adalar, koylar, burunlar meydana getirmişlerdir...

Bakarsınız, mavi Arşipel'in (Ege Denizi) ortasında minnacık bir ada... Üstünde bir çam ağacı... Sanırsınız ki, denizin ortasına çiçek saksısı konmuş... Havasından mı, denizinden mi; nedendir bilinmez, burda Tekel'in rakıları bile mucize kabilinden cennet şerbetine döner...

Bu kıyılarda yol bile kendisini denizden ayırmaz... Bir buruna gelince, biraz içerilere sapıverse bile, bunu aşınca, hemen denizin kıyısına koşar... Buralardaki evler, ağaçlar deniz kıyılarına üşüşmüşlerdir. Sanki kimisi başını uzatmış su içiyor, kimisi ayaklarını yıkıyor, kimisi de yüzüyordur denizde...

Coğrafya haritaları nedense bu cennet yurt köşesine "Kerme" ya da "İstanköy Körfezi" adını verirler. Niyedir bu, bilinmez. İstanköy bugün bizde değil ki... "Kerme" ise, eski Keramos kentinden bozma bir addır. Bu Keramos kenti eskiden keramikçilikte pek ünlüymüş. Bu yüzden eskiden bu körfeze "Keramik Körfezi" denirmiş. Oysa buranın çok daha eski adı "Cova"dır. Bence mavi ovaya benzeyen bu körfeze ya da yeşil denize benzeyen ovaya ancak Gökova adı yaraşır. Zaten oralarda herkes böyle der. Buna tutup, uyduruk adlar vermeye kalkışmanın âlemi mi var?

Gökova'nın güzellikleri anlatıla anlatıla bitmez. Ama, gözler en iyi tanık olduklarına göre, oranın güzelliğini sindire sindire yaşayabilmek için, gitmek gerek. Gerçi İzmir'den otobüsle 4 saat, motorla da iki ya da üç gün gitmek var. Hoş, bizim gibi balıkçılara vız gelir tırıs gider, ama rahatı sevenler için pek kolay olmasa gerek. Ne var ki, oraya gidenler, zahmetlerinin karşılığını fazlasıyla alırlar.

Öyleyse, Gökova'yı mutlaka görmenizi önere-
rek ve oraları candan seven, dost Sabahattin Eyu-
boğlu'nun bir sözünü aktararak bağlayayım Gökova
yazısını:

"Halikarnas Balıkçısı'nı cennete götürmüşler;
'hani Gökova?' demiş..."

Merhaba!...

İZMİR NASIL KURULDU?

"İzmir" adının kaynağını bulmak için arkeolojik buluşlar imdada yetişinceye kadar, eski efsanelere başvurmalı. Eski efsaneler denince, şimdiye kadar, Yunanistan'ın Olimpos Tannlarına ait efsaneler, yani klasik efsaneler anlaşılırdı.

Klasik efsanelerin başlıca yaratıcıları Homeros ile Hesiodos idi. Onlar, buldukları efsanelere şiirsel birer nitelik vermek için, biçimlerini değiştirdiler. Sözelimi, tapılan bir kutsal ağacın adını Tanrı adı diye kullandılar.

Efsaneler büsbütün uydurma değildir. Onların ilk şekillerine ne kadar nüfuz edilirse, gerçeğe o kadar yaklaşmış olur. Çünkü o takdirde, sonraki kuşakların o efsanelerde yapmış olduğu değişiklik ve eklemeler bertaraf edilmiş olur. Bu yazı klasik efsanelere değil, bu efsanelerin yapısında ilkel madde olarak kullanılmış olan daha eski efsanelere dayanır.

Anadolu, matriyarkal (kadınların erkeklere ege-men olduğu) bir sistemle idare edilirken, büyük Ana Tanrıça Kibele'ye tapılırdı. Kibele, bir ay tannçasıydı. Kızlığı, kadınlığı ve analığı temsil ettiği için doğan ay, ayın ondördü ve azalan ay olarak gösterilirdi. Yani, üçlek bir tannçaydı.

Ana Tanrıçanın birçok adı vardı. Bunlar arasında, İzmir adının kökü bakımından "Marian", "Mirin", "Aymari" ve "Mariyamne" adları önemlidir.

Bunların sonuncusu sonraları Suriye'ye vararak "Meryem" oluyor, batıya seyahat ederek "Marian" oluyor ki; Fransa'yı temsil eden kadının adıdır. Kibele'nin, Anadolu'nun doğusunda ve Ermenistan'da adı "Anna"dan "Anaitis" oldu. Bugün birçok Ermeni kadın ve kızın adı "Anatis"tir.

"Marian", "Mirin" ve "Marianna", Ana Tanrıçanın dolgun ay, yani ayın ondördü niteliğine aittir. Aynı zamanda su ve deniz tanrıçalığını da gösterir. Onun için bu addan, Bursa dolaylarından -Bursa Olimposu dahil- Troya'ya kadar olan bölgeye "Mariyandin" adı verilmiştir. Matriyarkal Lemnos Adasındaki kentin adı "Mirin" idi. Aynı zamanda, İzmir-Bergama yolunun ortasında, deniz kıyısında "Mirina" adlı bir kent vardı.

Aslında "Mirin" bir yer adı değil, üçlek bir tanrıça olan Ana Tanrıçanın adıydı. Hatta, tanrıçanın üçlekliğine işaret olarak Frigya takdisi bir elin üç parmağı (baş, işaret ve üçüncü parmaklar) açık, serçe parmağıyla onun yanındaki parmak kapalı yapıldı. Bu Frigya takdisini Katolik rahipler (baba, oğul ve ruhulkudüs'ü temsilen) aynen uygulamaktadırlar.

Troyalılar Ana Tanrıçaya "Mirin" diye tapıyorlardı. Homeros, İlyada'sının ikinci kitabının 814. dizisinde:

"İlion kentinin önünde yüksek bir höyük vardı ki; onun bu tarafında ve o tarafında bir yol vardı. İnsanlar ona 'Bateia' diyorlardı. Fakat ölümsüzler (yani Tanrılar) onu 'Cömert endamlı Mirin' diye anıyorlardı. İşte orada Troyalılar ve müttefikleri, savaşçılarını, kıtalarını ayırdılar" der. Elbetteki Homeros, yazdıklarımıza kıyasla dünkü hikâye...

Şimdi gelelim pek eski bir efsaneye:

Mirin adlı bir Amazon kraliçesi Kuzey Ege kıyı-

larında "Seme" adlı bir kenti zapteder. Oranın tüm erkeklerini kılıçtan geçirir. Kadın ve çocukları köle edinir. Kraliçe onlar için kendi adını taşıyan "Mirin" adlı bir kent kurar. Mirin aynı zamanda Kime, Prienne ve Pitane kentlerini, Lesbos Adasında da "Mitilin" (yani Midilli) kentlerini kurar. Bir gün adaya giderken bir fırtına kopar. Ana Tanrıça Kibele (yani Kubaba) filoyu korur ve Semendirek Adasına götürür. Kraliçe Mirin, o güne kadar kimsenin oturmadığı adada, Ana Tanrıçaya saygı ve şükranlarını belirten bir tapınak kurar. (Semendirek rihi zamanlara kadar eski bir inanışı güdüyordu. Fakat bu inanış "Kabairi" adı altında bir sırdı. Büyük İskender'in babası Makedonyalı Filip ve karısı Olimpias adaya gidip bu dini kabul etmişlerdi.) Kraliçe Mirin Anadolu'ya dönünce, bir İskit olan Kral Spilos tarafından öldürülür. Bu kral sonraları adını daha güneydeki dağlara (Sipilos, Manisa) verir.

Buradan anlaşılıyor ki; Kraliçe Mirin, Tanrıça "Mirin", "Marianna" ya da "Mariyamne"nin bir rahibesidir. Zaten o zaman cismani hükümdar aynı zamanda ruhani başkan veya başpapazdı. Onun için kraliçeye tanrıçanın adı verilmiştir.

Prienne, Pitane ve Kime'den pek uzaktadır. Fakat, Prof. Gastrang, Efes Artemisi inancının Hititler tarafından başlatıldığını söylüyor. Bilinen bir şey varsa o da, Hitit toplumunun başlangıçta (İsa'dan 2 bin yıl önce) patriyarkal (yani erkeklerin kadınlara buyruk olduğu) bir toplum olduğudur. Hitit hanedanının dişi tanrıçaları kabul etmeleri ve hanedanlarının ana sülbünden saymaları, Anadolu'da buldukları eski bir uygarlığa bağlı olmalarındandır.

Zaten bir başka efsaneye göre, Amazon kraliçesi Hippo, Efes'te bir çınarın altında, Tanrıça Artemis'i temsil eden kaba saba bir heykel ve taş dik-

tirmiş. Ona kurbanlar kestirip yaktırdıktan sonra, Amazonlar ay biçimindeki kalkanlarına çift yüzlü (çift ağızlı) baltalarını çarparak tanrıçanın çevresinde dinsel danslar etmişler.

Bir başka efsaneye göre, Efes adlı bir Amazon kraliçesi kenti kurmuş ve kente kendi adını vermiş.

Hippo "at" demektir. Bu sözcük önemlidir. Çünkü, İzmir'le ilişkilidir. Anadolu'da Pelağ'larca at kutsal bir hayvandı. Örneğin, Herkül'ün öldürüp kuşağını aldığı Amazon kraliçesinin adı Hippolit'tir.

"Hippolit", dört nala koşan at demektir. Sözgelimi, Doğu Asya Türklerinin gördüğü en büyük hayvan öküz olduğu için "Öküzden Büyük" anlamına gelen "Oğuz" sıfatı icat edildi. Hicaz Arapları da dededen, yani "Camel"den, "Cemil" diye güzellik sıfatını uydurdular. (Doğrusu, deveye benzeyen, çok güzel olur!) Şimdi bile, cesur anlamında "aslan" sözünü kullanırız. Oysa, aslan bir hayvandır. İzmirli Tantalos'un oğlu Pelops da Mora'ya, yani Peloponez'e gidip (Dikkat!), bir at yarışı sonunda eş olarak Hippodamia'yı kazandı. Hippodamia, "atları evcilleştiren" demektir. Bu yarış sırasında Pelops'a yardım eden seyisi Mirtilos'un bir adı da "Trakshippos", yani "atları çıldırtan"dır. Olimpiyat at yarışlarına katılanlar, yarışa çıkmadan önce, Mirtilos'a kurbanlar keserlerdi.

Mirtilos, mersin ağacı demektir. Fakat Mirtea "Mirto" ay tanrıçasının öldürücü niteliğinin adıdır. Seyis, yarış sonunda Pelops tarafından öldürüldüğü için, efsanede ona ölüm adı verilmiştir.

Şimdi gelelim Mersin ve İzmir'le ilişkili olan bir başka efsaneye:

Smirna, Kıbrıs Kralı "Kinyras"ın kızıydı. Anasının,

– Kızım Afrodit'ten bile güzeldir, demesine,

tanrıça kızmış ve Smirna'yı babasına âşık kılmış. Smirna'nın dadısı, kralı şarapla iyice sarhoş ettikten sonra, kız çınçıplak soyunarak babasının yatağına girmiş ve gebe kalmış. Babası ayılınca kılıcını çekmiş ve kızını kovalamaya koyulmuş. Afrodite kıza acımış ve onu mir (Mersin) ağacına çevirmiş. Dikkat edilirse burada da, öldürülen seyisin adı gibi kız da "Mir" yani tanrıçanın ölüm niteliğini taşıyan adına çevriliyor. İyonlar bu benzerlikleri gerçek sayarlardı.

"Marianna" doğrudan doğruya bir Anadolu icadı değildir. Sümerlerde bu ad "Bereketli Ana" demektir. Bu söz Anadolu'ya Mezopotamya'dan, yani Sümerler'den gelmedir. "S" harfi kelimenin başına gelince eski İyoncada "article definitif", yani harfi tarif idi. Dolayısıyla "Smirna", "Mirina" da demektir. Günümüz Rumcasındaki "stin" gibi. Örneğin "Stin polis"ten (yani Şehire'den) "İstanbul" yaptık. İstanköy adasının adı "Kos"tur. "Stin Ko" yani "koya"dan "İstanköy" yaptık.

Dolayısıyla Smirna ya da İzmir, Ana Tanrıçanın dolunay anlamına gelen adıdır.

Bu yazı ile, İzmir kentinin adı hakkındaki varsayımların arasında doğrudan doğruya gerçek ya da gerçeğe en yakın olanına varmış oluyoruz.

Çoğu tarihçiler Hititlerle Amazon denilen efsanevi kadın savaşçıların arasında büyük bir ilgi görürler. Çünkü Hitit Ana Tanrıçasının kadın papazları tepelerinden tımaklarına kadar silahlı olarak savaşlara katılırlardı. Bir taraftan Hititlerin askeri zaferleri, diğer taraftan da silahlı dişi papazların varlıkları Greklerde Amazonlar efsanesinin doğmasına neden olmuştur. Bir söylentiye göre, İzmir ile Efes Amazonlar tarafından kurulmuştur. Bu söylenti doğruysa, İzmir'in Hititler tarafından kurulmuş ol-

duğunu kabul etmek gerekir. Herodotos, ne kendi yurdu Bodrum'da ne de Anadolu'nun başka yerlerinde Hititlerden söz edildiğini duydu. Demek ki, Herodotos zamanında Egeli halk, Hititleri tamamen unutmuş bulunuyordu. Amazonların silahlı Hitit kadın papazları oldukları görüşünü savunanlar, mitlere göre, Amazon başkentinin Poztosta Thermedon Irmağı kıyısında Temizkra şehri olduğuna, oysa bu yerlerin aynı zamanda Hitit kuvvetinin göbeğini oluşturduğuna; Amazonların Batı Anadolu'nun ortasına, yani İzmir ve Efes'e gelmiş bulunduklarına, Anadolu'nun bu yöresinde Hitit eserlerinin bulunmuş olduğuna, Hitit kabartma ve heykellerinde sık sık rastgelinen iki yüzlü baltanın "yani labrisin" Grek kabartmalarında çoğunlukla Amazonlara ait bir silah olarak gösterildiğine, Grek eserlerinde Amazonların serpuş olarak tepelerine birer kule takmış olarak gösterildiklerine, diğer taraftan Hititlerin Ana Tanrıçalarının, kendi kabartmalarında bir taç giymiş olarak gösterildiğine, eski İzmir kentinin en büyük kulesinin Ana Tanrıça kulesi diye anıldığına, Anadolu'da kadınların askeri, sosyal, siyasi ve dini üstünlüklerine, papazlığın genellikle kadınlara ait olduğuna ve soyun babadan değil anadan geldiğine inanıldığını belirtmektedirler.

Bu savın doğru olması olasılığı pek büyüktür. İsa'nın doğumundan dört yüzyıl önce yazılmış eserlerde İzmir, Efes, Pitanes, Grineum, Mirina ve Kime kentlerinin Amazonlar tarafından kurulmuş bulundukları kaydedilmektedir. Her ne kadar bu eserler İsa'dan dört yüzyıl önce yazılmışlarsa da, bu kentinin dördüncü yüzyıldan çok daha önce herkesçe beslenmekte olduğu gerçektir. Hatta, Aristeides, Atis Dağının İzmir'e yakın olduğunu yazıyor.

İnsan, şöyle bir gözlerini kapayıp dört bin yıl öncesini hayal edince, gözünün önüne kurak bir ilkbahar günü geliyor. İzmir Körfezinin dibinde (O zaman körfez daha içerilere uzanıyordu) köy hayatı yaşayan Halkapınar taraflarındaki (Bu noktada Artemis banyo ettiği için Diana hamamı oradadır.) sulak topraklarda cılız ürünler yetiştiren ve pek ilkel olta ve zıpkınlarla çipura ve kefal balıkları avlayan seyrek ve otokton halkı (Eğer dünyada otokton insanlar var idiyse) görürüz.

İşte o gün birdenbire Nif çayı çevresinde Belkahve'de yerden toz bulutları savrulur. Tozları kaldıran rüzgâr değildir. Fakat, dörtlüyle sürülen büyük cüsseli savaş küheylanlarının yerleri gökler gibi gümlenen binlerce nallarıdır (Nal yoktu daha).

Kavaklıdere taraflarında göveren buğday veya arpalara sevinen ya da bir türlü göveremeyen ekinlere yaslı gözlerle bakan otokton halk, rüzgârsız havada toz bulutunu görüp de gökgürültüsünü duyunca, Tanrıların anlaşılmaz bir nedenle fena halde öfkelenmiş olduklarını sanarak gözleri korkularından yuvalarından fırlamış olarak hemen yerlere kapanırlar. Toz bulutu yaklaşınca yeleleri alev alev uçan savaş atlarının üzerinde sert ve kabarık adaleli kadın savaşçıları farketmeye başlarlar. Hepsinin başlarında kuleye benzeyen serpuşlar vardır. Ellerindeki iki yüzlü baltaları havada ölüm felsefeği gibi fınıldatarak döndürüyorlardı. Otokton halkta ise silah olarak, balık avında kullandıkları ucu sivri taştan zıpkın, bir de tavşan ve kuş avında kullandıkları sığır derisinden sapan vardır. Ne var ki, gelen atlıların in mi, cin mi olduklarını bilmediklerinden silahlara sarılmak şöyle dursun, kendilerini yere yamyassı atmış, korkudan tir tir titremektedirler.

Amazonlar yerlere kapanmış olan insanların

başlarını yarmaya tenezzül etmezler. Onların da gözleri şaşkınlık ve hayranlıkla apaçık önlerine, uzaklara bakmaktadır. Atları birdenbire durdurmuşlardır.

İşte o zaman yerlere kapanmış olan insanlar korkak ve çekingen yavaş yavaş ayağa kalkarak, gidip Amazonların çıplak ayaklarını öperler. Amazonlar ise bu insanlara pek aldınış etmezler. Çünkü önlerinde Akdeniz, bütün maviliğin şanı ile alabildiğine yayılmaktadır. Arşipel'in karşısında bir süre dilleri tutulmuş gibi durduktan sonra, birdenbire mustu veriyorlarmış gibi bir sevinç nidası salarlar.

"Ne güzel yer! İşte burada bir yurt kuralım!" derler.

Tarihçilerin söyledikleri doğruysa –ki doğruya benziyor–, İzmir kenti de böyle kurulur.

Amazonların başkan ya da kodamanının (eski Türkçede Konday, papaz demek; man edatı büyü-tücüdür; kocaman, şişman, karaman'daki... Kodaman başpapaz demektir) adı, İzmir'i o kurduğu için kente onun adı verilir; Smyrna, Zmirna adının menşeyini araştıranlar, bir sürü mitolojik kargaşalıklara yol açmışlardır. Bir söylentiye göre bu ad, hem İzmir'i hem de Efes'i kurmuş olan Amazon adıdır. Bazıları ise Zmirna adını Adonis ile ilgili görüyorlar. Mirna Kıbrıs Kralı Kinyras'ın kızıdır. Babasına âşık olup babasını aldatarak onunla ilişkide bulunur. Ve bunun sonucu, Adonis'i doğurur. Kız bu ayıbı işledikten sonra, babasının öfkesinden kaçır ve bir mir ağacına çevrilir. Anadolu, Kibele inancına inandığı için Attis'in başka bir şekli olan Adonis'in anasının adının kente verildiği görüşünde olanlar vardır.

Etimoloji bakımından Smirna sözcüğü Mirina sözcüğünün aynıdır. Mirina ise, ya Çandarlı Körfezinde Aliaga çiftliğinin az kuzeyindeki Mirina kenti-

ni kurmuş olan Amazonun adı, ya da Troya Ovasında mezarı büyücek bir höyükle onurlandırılan Dardanos'un kansı Mirina'dır. Ne var ki, bazıları o höyüğün orada yatan bir Amazon için yapıldığını ileri sürerler. Bir başka olasılığı ileri sürenlere göre, bu ad, Taos'un karısı Limni Adalı Mirina'nın adıdır. (Altın post sergüzeşti sırasında kraliçe İpsifil zamanında adaya kadınlar buyruktu ve erkekler yoktu.)

Smirna adı, ya da daha eski şekli Somorna, Samoniya ya da Samoriniya, önceleri Efes yöresinin bütününe, bazen batı güneyine verilen adıdır. Bu adın Hitit krallarından Mürsil ile ilişkisi olduğunu ileri sürenler de yok değildir. İzmir'in yanında Spiros Dağındaki Hitit kabartmasının bu kral zamanında yapıldığı sanılmaktadır. (Bu ad Mirsilos ya da Mirsos diye İzmirli kahraman Pelops'un söylencesinde geçmektedir.) Pelops İzmir'den Yunanistan'a, Mora Yarımadasına geçer ve orası Pelopones diye Pelops'un adıyla anılır. Pelops, Kral Oynamaos ile şar (araba) yarışına çıktığı zaman Mirtilos adındaki bir seyisin oyunu ile kurtulmuştur. Hitit arşivlerinde şar kullanmasını öğrenmek için Aka prenslerinin Hatusaş'a -Boğazköy'e- geldikleri kayıtlıdır. Ege Denizi'nin bir kısmının eski adı da "Mirtoon" idi. Bu ad hakkında başka görüşler de vardır. Fakat bunların hiçbirisi kent adının kaynağını daha fazla aydınlatmamaktadır.

Kati olarak bilinen bir şey varsa, o da İzmir adının Grekçe olmadığıdır. Bu ad, otokton bir halkın lisanından gelmedir.

Şimdiye kadar söz edilen İzmir bugünkü İzmir değildir. Eski İzmir Bayraklı tarafındadır. Bugünkü İzmir ise, Meles çayının batısında Büyük İskender tarafından kurdurulmuştu.

EFES

Halikarnas Balıkcısı'nın yazdığı İngilizce
metinden Türkçeleştiren
ŞADAN GÖKOVALI

EFES

Efes dolayları ilk olarak, Hititlerin bu yöreleri kültürel, diğer bazı bölgeleri de politik güçleri etkisinde bıraktıkları dönemde tarih ışığında görülürler. Hititler İ.Ö. 2 bin yıllarında Halys'in (Kızılırmak'ın) eğmeci (kavsi) içine yerleşmişlerdi. Bu, kuzeyde Karadeniz eteklerine erişen ve Kapadokya diye adlandırılan bölgedir.

Hititler Efes'e Smyrna'yı (İzmir'i) kuşbakışı gören Spilos (Manisa) Dağındaki Karabel geçidini geçerek ulaşmışlar ve bu geçidin kayalık yamaçlarından birine Hitit savaşçısı kabartmışlardı. Hititler daha önce de Magnesia (Manisa) yakınında, Spilos Dağı eteklerinde Ana Tanrıça Kibele'yi oturur durumda gösteren bir röliye kabartmışlardı. Karabel'deki kaya kabartması İ.Ö. 1400 yıllarına tarihlenir. Bu, Hititlerin Batı Önasya'ya ne zaman geldikleri konusunda yukarı aşağı bir fikir verir. Karabel geçidi, Efes'e dek uzanan bir ovaya açılır. Efes yakınında Kaystros (Küçük Menderes) Irmağının ovayı geçtiği yerin, Homeros'un "İlyada"sındaki adı "Asya Çayın"dır. Efes, Hititçede "Asya" anlamına gelen "Asuva" diye adlandırılmıştı. Bu, "Asya" adının tarihteki ilk kullanılışıdır. Hititler o yerden Efes'e ulaşırlar. Antik tarihte Efes kentini kurup, orda, daha sonra Efes Artemisi olarak tapılacak olan Ana Tanrıça tapınağını inşa edenlerin Amazonlar olduklarına inanılır.

Kallimakhus'un (İ.Ö. 310) Artemis'e ait bir ilahisinde şöyle denir:

"Artemis, uzun zaman önce senin imgeni (imajını), Kraliçe Hippo'nun adaklar sunduğu bir kayın ağacının dibinde kavgacı Amazonlar kurdular, daha sonra silahlı bir dansa başladılar ve geniş bir çember oluşturup, kalkanlarını takırdata takırdata, ince sesli flütün eşliğinde, hep birlikte yere vurarak dans ettiler."

Hititlerin Ana Tanrıçaya tapışlarıyla, -Amazon denen- savaşçı ve efsaneleş kadınlar arasında, "Amazonların, savaşçı Hitit kadın papazları" oldukları görüşünü doğrulamaya yeter bağ vardır.

Amazonların karargâhının, Thermedon Irmağı üzerinde Tlemiskyra olduğu sanılır. Burası, Karadeniz'de Samsun-Ordu arasında, bugünkü Terme dolaylarında bir yerlerde olmalıydı. Orası, Hititlerin asıl yerleşme yeri olan Anadolu Pontuslarının bir parçasıydı.

Şimdi genellikle Smyrna (İzmir), Mirina, Efes, Grineum ve Kime (Kyme) kentlerinin Amazonlar tarafından kurulmuş olduğu kabul edilir. Hititler Anadolu'nun bu yöresinde hayli aktiftiler ve aynı derecede bazı izler bırakmışlardır.

Homer, "İlyada"sında, "Keteians" diyerek, Hititlerden söz eder. Bu, Hititlerin eski adları olan Hatti'den bozmadır. Ancak buradaki "h", "k" gibi telaffuz edilir. Homer, Keteian'ları, Apollon Smintheus'a tapan Pelaj'lar olarak kabul eder. Amazonlar ya da Hititler, Troya çevresinde yerleşip, Troya savaşlarında Troya'lılar tarafını tuttular. Amazon Kraliçesi Penthesileya, Akhilleus tarafından öldürüldü. Bir Amazon olarak Penthesileya, bir Hititli idi. Keteios Irmağı, adını Keteianlardan yani Hattilerden alır.

Troya atı, Hititlerin, Troya sur ve kapılarını

dövmede; daha sonra Akhaların, kent duvarlarını tahripde kullandıkları şahmerdandan başka bir şey değildi.* Tek gözlü kikloplar da (kiklos: yuvarlak, ops: göz), İyonyalıların Hitit duvarlarında gördükleri tepe gözlü dev profillerdi. Hititler heykelcilikte pek ileri gitmiş değillerdi ve profil figürlerde tek ve dev bir göz yontuyor ya da kabartıyorlardı. İyonyalılar onların ne olduklarını bilmeyerek (gözlerinden ötürü) "kikloplar" diye**, onların yaptıkları duvarlara da "kiklopiyen duvarlar" dediler. Kentaurlar da, İyonyalıların gördükleri ilk Hitit atıları idiler. At, Hititler tarafından evcilleştirildi.

Hitit arşivleri, ata binmeyi ya da atı arabaya koşmayı öğrenmek için Hitit başkentine gelen Akha prenslerinden söz eder. Bugün, 20. yüzyıl, tarihi mitologyadan ayırmanın zamanıdır. Mitologyaya ancak, gerçeğin özünü içerirse başvurulabilir.

Efes'i etkileyen yalnızca Hitit kültürü değildi. Bu önemli kentte, Miken kalıntıları da bulunmuştur. Bu İyonik yörede arkeolojik kazılar devam ederse, daha eski Miken - Girit kalıntılarının gün ışığına çıkarılması çok muhtemeldir. Efes'in yakınında, antik Milet kentinin yıkıları vardır.

Efes, Grekçe bir ad değildir. Efes adının hangi dilden geldiği ve bu biçimi alana dek hangi aşamalardan geçtiği bilinmemektedir. Fakat Milet'in Girit-Minoen kenti olduğu ve İyon Milet'inin, adını oradan aldığı ve hatta başlangıçta, İyon Milet'inin Girit tarafından kurulduğu bilinmektedir. Homer eserlerinde, başka Milet olmak üzere diğer Girit kentle-

* Balıkçı "Troya Atı"nın, ucuna taş bağlanmış bir direkle, bu direği itenleri, surların üstündeki Troyalıların attıkları oklardan koruyan kulübeden oluştuğunu, söyleşilerimizde de sık sık belirtti.

** Balıkçı, alınlarının ortasında tek gözü olan dev efsanesine inanacak insan değildi. (Çev.)

rinden çokça söz eder. Homer, kendisinin, eski Girit'in en eski Ege uygarlığına ait olduğunu kesinlikle açıklar.

Lidyalıların, Karyalıların ve Likyalıların Minoen halkları oldukları dikkate alınır, Girit uygarlığının İyon ve özellikle Efes kültürünü, sonraki Hititlerden çok daha fazla etkilediği söylenebilir. Minoenlerden az da olsa, Efes üzerindeki Hitit etkisi de inkâr edilemez.

Ayrıntılara girmeden önce, doğudan batıya göçen çeşitli insan topluluklarının, başta Önasya Yarımadası olmak üzere, Yakındoğu potasında karışıklarını; başta Avrupa, insan kalabalığıyla kaynayan Asya ve Afrika kıtaları arasında bulunan Önasya olmak üzere, Yakındoğu potasında yoğrulduklarını ve oradan bir köprü gibi doğu-batı doğrultusunda ilerlediklerini belirtelim.

Yakındoğu'da (Sümer, Akad, Babil, Asur, Mısır, Etrüsk, Hitit, Minoen Girit, Miken, Fenike, Pers ve Hellen gibi) sayısız uygarlıkların doğup gelişmesinin; çeşitli toplum ve geleneklerin karışmasından ileri geldiği muhakkaktır. Zaten uygarlık, bir tek kuşak ve sürecin tekeline bağlanamaz.

İzole edilen ve karışmayan topluluklar genellikle, yok olmaya ya da değişmeye mahkûmdurlar. Deniz kıyılarında taş parçacıkları, güçlü kış dalgaları tarafından birbirlerine karıştırılıp sürtülerek işlenmiş, oval ve düzgün çakıl taşları halini alırlar. Matematik işleminde "hesaplamak" anlamına gelen "calculate" (kalkuleyt) fiili, "çakıl taşı" demek olan "calculus" sözünden gelir. Çünkü eski çağın insanları; sayma ve hesaplama işlerini, ayrı çantalara çakıl taşları koyarak yaparlardı.

Bu husus, burada, Efes'in tarih görmüş mermer kaldırımlarında yürüyen günümüz insanlarına;

binlerce yıl önce, İyonya Peplosları giymiş olarak, aynı taşlar üzerinde gezinen insanların, dünyayı bilim ışığına çıkarmış olabilecekleri hatırlatılabilmek amacıyla belirtilmiştir. Eğer bugün insanlık aya gidebiliyorsa, bu, İyonyalıların başlattıkları bilim sayesinde olmuştur.

Efes, iki dinin merkeziydi: Daha sonra Artemis'e dönüşecek olan Büyük Ana Tanrıça Kibele'nin putperest dini ve daha sonraki -şimdi de yaşamakta olan- Hz. İsa dini. Hristiyanlık Efes'ten dünyaya yayıldı ve Yedi Kiliseden ilki Efes'te yaratıldı.

Efes Artemisi

Tüm doğa, bu ilkel tanrıçanın egemenliği altında idi. O, toprağın çiçek ve ürün vericiliğine buyruktu. O, elementlere hükmeder; havaya, yere ve denizlere sözünü geçirir; hayvanların yaşamını düzenler, yaban hayvanlarını evcilleştirir, türlerin yok olmasını önler...

O, zamana göre iyilik edici ya da tam tersine öldürücüdür. O, doğumların yardımcısıdır. Homer onu, "Yaban hayvanlarının tanrıçası" diye çağırır.

Artemis'in başlıca adları şunlardır:

"Doğanın Ulu Anası", "Kraliçe", "Yalvaranların Koruyucusu", "En Kutsal", "Kurtarıcı" Bunlar Anadolu'nun Ana Tanrıçası "Tam Ana"nın niteliklerini dile getirirler. Ama Artemis yalnız Kibele'nin değil; Mısır, Babil ve Pers tanrıçalarının birçok özelliklerini de temsil eder. Bütün bu ilkel kavramlar, Lidya ve Girit etkisiyle oluşmuştur.

Artemis zamanla uygarlaşmanın tanrıçası, denizciliğin; Marsilya, Kartaca ve Önasya'daki kentle-

rin koruyucusu oldu. Fakat her zaman karakterini korudu. Uygarlığın egemeni olarak, başına kent tacını giydi. O, "Her şeyin Kaynağı" *Protean Artemis* idi. Latin ozanı Horace onu, "Sessizliğin Ecesi, Ay" diye anar. Artemis, Zeus'u bile gölgede bırakmıştır. Onun Efes'teki tapınağı, Zeus'un Olimpi'deki, Apollon'un Delfoi'deki tapınaklarından önemli idi.

Yaratıcı ana olarak Artemis her yıl, hemen her yerde büyük festivallerle kutlanan, sayısız lütufların bağışlayıcısı idi. Bu nedenle o, kraliçe anı idi. Efes sikkelerinin bir yüzünde Artemis'in amblemi olan kraliçe anı figürü görülür.

Tanrıça Artemis'in İdolları

Artemis, üçlek bir tanrıça olduğu için, başına kale gibi üst üste üç tacı giyer. Çünkü o: 1 – bakire, 2 – kadın, 3 – anadır. Tacı bir kale gibi olunca; kalenin biri önde, ikisi yanda olmak üzere üç kapısı olur.

Tanrıçanın güzelliği genellikle haşın, boyu uzun, bakışı dünyayı küçümseyicidir ve sonsuzlukta kaybolmuş gibi görünür. Başının arkasında dolunay diskisi vardır. Diskin her iki yansında da, epik hekzametren beş daktilini (parmağını) temsil eden beşer mitolojik imaj vardır. Boynuna, bitkiler dünyasını sembolize eden bir boyunluk takılmıştır. Gerdanında da, genellikle, Orion ya da Akrep takım yıldızlarını gösteren Zodiak (burç sistemi) kolye vardır.

Artemis tacında genellikle dış uzaydan, cennetten düşmüş olan bir diapet (göktaşı) taşır. Zodiaktan sonra göğsünden, Greklere meme gibi görünen, bu nedenle tanrıçanın "poli mastos" (çok me-

meli) diye anılmasına yol açan şeyler sarkar. Fakat, kendisi hurma ağacının kutsal sayıldığı zamana kadar Yakınoğu'da "Doğacının Besleyici Güçleri" diye adlandırıldığı gibi, bunlar altın hurma salkımı ya da kraliçe arı sayılan tanrıçayı dölleyen erkek anlar oğlu olabilir.

Tanrıça, göğsünden ayaklarına kadar, kendisini bir sütun gibi gösteren son derece ince bir etek giymiştir. Bu etek, biri önde, ikisi tanrıçanın iki yanında olmak üzere üç paralel kolona ayrılmıştır. Bu kolonların her biri, boyu eninden çok altı dikdörtgene bölünmüştür. Bunlar aynen Yakınoğu'da "tavla" denen oyunun oynandığı kutudaki gibidirler. "Tavla rahibeleri", Tanrı ya da tanrıçaya herhangi bir şey sormak için, 5 aşık kemiğini, daha sonra 5 zarı tavla tahtasına atarlardı...

Tanrısal cevap, kemik ya da zarların düştüğü karelere göre okunur ya da yorumlanırdı. Roma çağında bu aygıt, kutsal niteliğini yitirdi ve bir "zaman öldürme" oyunu biçimine büründü. Başlangıçta bu, Mezopotamya Tanrıçası İhtar (anlamı: yıldız. Çünkü ay, bir yıldız sayılıyordu. Bu söz Farsçada setare, İngilizcede star, Grekçede aster olur) için kullanılırdı. Efes Artemisi'nin, tavla kutusu gibi desenli etek giyişinin nedeni budur.

Artemis, Mikenai'nin krallık aslanları ile korunan kapısında olduğu gibi, bazen taş bir sütun olarak da gösterilir. Çünkü, Yakınoğu deprem bölgesidir ve evin çatısını ayakta tutan sütun, yani direktir. Daha sonra Artemis, göğüsten aşağısı bir sütun olarak gösterilmeye başlandı. Fakat, göğüsten yukarısı bereketi sembolize eder.

Tanrıçanın iki eli, pedestala dayanan iki bastonu tutar. Kendisini iki erkek geyik korurdu. Artemis'in heykeli, tapınağı Artemision'da dururdu. Bu

heykel, heykeltraş Endoios tarafından sert odundan yontulmuştu. Bu basit ve dik bir figürdü. Fakat kral- lar ve zengin tacirler, tanrıçayı altın ve gümüş giysi- lerle donatmakta birbirleriyle yarışıyorlardı. Tanrıça bunca ziynet ve giysiyi aynı anda kullanamazdı. Bu nedenle, Efes'in aristokrat ailelerinin kızları arasın- dan seçilen "giysi kızları", belirli zamanlarda tanrıça- nın giysi ve donaklarını değiştirirlerdi.

Artemis Efes'e Geliyor

Efes'te, İ.Ö. II. binin ilk yarısı, bir diapiet döne- mi olarak görünüyor. Göktaşlarına, cennetten düş- me nesneler olma kutsal onuru veriliyor.

İkinci olarak, Amazonlar hakkındaki mit gelir. Efes'te ilk kutsal yerin onlar tarafından kurulduğu ileri sürülür, muhtemelen bir diapiet ya da "kutsal göktaş" bir "temenos"a, yani kutsal koruya düş- müştü. Belki de Amazonlar göktaşını bulup, kutsal koruya koymuşlardı. Orası çok sonraları, "Artemisi- on" denilen ünlü tapınağın kurulduğu yer olacaktı. İlk kutsal koruda küçük bir altar kurulmuştu. Adı üstünde, koru ağaçlıktı. Sunak tapınağa dönüştürül- düğü zaman, ağaç gövdelerinin yerini sütunlar aldı. Ağaçlar dal ve çiçeklerden bir çatıyla örtülü olurlar- dı. Bu nedenle sütunlar, yaprak yerine üçgen bir alınlıkla örtüldü.

Ağacı düz olarak görmeyi kolaylaştırdığı için, klasik mimari, düz hat ve açılara önem veriyordu.

Artemis Tapınağının ayrıntıları hakkında geniş bilgi isteyenler, Prof. Ekrem Akurgal'ın "Ancient Civilizations and Ruins of Turkey" (Türkiye'nin An- tik Uygarlık ve Yıkıları) adlı mükemmel eserine baş- vurabilirler.

Kallimakhos'un Artemis'e yazdığı ilahi, Amazon dansını tanımlayan şu cümleyle son bulur:

"Kimse, Artemis'in yıllık dansından kaçınmasın!"

Artemis'in yıllık festivali bir ay sürerdi. Zamanın bilinen dünyasının dört bir köşesinde insanlar, festival, eğlence, dans ve ticaret için Efes'e akın ederlerdi.

İsa'dan 1500 yıl kadar önce Efes'te din, Artemis'e tapma idi. O çağda Giritliler muhteşem bir deniz uygarlığı geliştirmişlerdi. Merhaba Archipelago'nun (Eski denizin: Ege'nin) sayısız adalarına ki; üzerinde ya da Ege kıyılarında yaşayan insanlara denizciliği öğretmişlerdi.

Acaba Efes'in ilk sakinleri kimlerdi? Onlar, Greklerin "Pelaj" ya da "Deniz halkı" dedikleri, uygarlıkta hayli yüksek düzeye erişmiş kimselerdi. Bunlar arasında Giritliler, Karyalılar, Lidyalılardan zaten söz edilmişti. Fakat Kikladik (Cycladis) uygarlıktan –sanki yokmuş gibi– hiç söz edilmez. Bunlar, adalarında havuç gibi yerden bitmemişlerdi elbet. Greklerin "deniz" anlamına gelen sözcükleri yoktu. Onlar denize "köprü", "köprüünün basamak taşı olan adalar" anlamına gelen "*Pondos*" (Pont Euxine, Hellespont, vb. gibi) adını veriyorlardı.

"İyon göçü" diye anılan ve henüz hiçbir tarihsel gerçeğe doğrulanmış bulunmayan olay, Ege'deki insanların, öteden beri süregelen rutin gidiş geliş ve karışımlarından biri olmalı.

İyonlar (uygarlık ve kültür açısından) gelişmiş insanlardı. Şiirin babası Homer, bilimin babası Thales, tarihin babası Herodot, tıbbın babası Hipokrat, kentçiliğin babası Hippodamos, hep İyonyalı idiler. Yunanistan'da kayda değer bir tek adam yetişmemişken... Bu yüzden, İyonların gelmeleri, Efes'te

Androklos tarafından efsanesel olarak yerleştirilmeleri ve balığın kızartma tavasından fırlayıp, bir yaban domuzunu ürkütmesi ve Androklos'a Efes'i nerede kuracağını göstermesi gibi konuları tümüyle saçma saymak gerekir. Fakat, tarih öncesi çağlardan İsa'nın doğumuna kadar süren İyon uygarlığının yaratılması dikkatten uzak tutulamaz. Efes tarihinin bu bölümünü gözden ırak tutmak, tüm insanlık tarihinin en önemli bölümlerinden birini atlamak sayılır. İyonya olmasaydı, bugünün yirminci yüzyılı, karanlık çağların en karanlığına batmış olurdu. Bu çok önemli olayı akılda tutmak, Efes gezisini, duygunun tüm doluluğuyla zevkli kılar.

Lidyalılar, Barbar Kimmer topluluklarının akınlarını savuşturmaları sırasında yayılma politikası göstermeye başladılar. Lidya Kralı Ardis ve halefi Sadyattes, İyonya'nın güneyine buyruk oldular. Krezüs'ün babası Alyattes İzmir'i kuşatıp tahrip etti ama, Klazomenai'yi ele geçiremedi. Lidyalılar, İyonyalılara hayli dostça davrandılar; İyonyalılarla evlenerek onlarla karıştılar. Lidya'nın son kralı Krezüs Efes'i işgal etti. Fakat, bir tirandan çok, bir yardımcı gibi davrandı. Daha sonra, Efes'e çok zarar vermeyen Medler ya da Persler –Kurus ve Daryus– geldiler. Böyle olmakla birlikte Daryus, Milet'i harap etti. Çünkü o kent, İyonya ayaklanmasına katılarak, Pers Lidyasının başkenti Sart'a saldırmıştı. Peleponez savaşı sırasında üç emperyalist güç: Atina, Sparta ve İran; sözde müttefikleri (bağlaşıkları) İyonyalıları, kendi hegemonyaları altında ezdiler.

Atina, çoğunlukla İyonya'dan sömürmüş olduğu Delos hazineleriyle Atina'yı süsledi ve Parthenon'u inşa etti. Atinalılar ve Spartalılar İ.Ö. 387'deki yüz kızartıcı Analcidas barışıyla İyonya'yı Perslere bıraktılar. Sonra, Büyük İskender'in fethi

gelip çattı. Onun ölümünden sonra generalleri biribirleriyle kapışarak İyonya'yı bir savaş alanına çevirdiler. Bu yağmada General Lyzimakhos'un (Lizimakos'un) payına Önasya düştü. Lizimakos Efes'in çevresine surlar ördürdü. Efes'le İzmir'i eski parlaklıklarına eristirebilmek için elinden geleni yaptı. Fakat kendisine Selefkos tarafından saldırıldı ve Lizimakos, Spilos Magnesia'sı (şimdiki Manisa) yakınındaki savaşta öldürüldü. Selefkos da Ptolemi (Batalamyus) tarafından alçakçasına öldürüldü.

Savaşlar, Roma'nın Bergama krallarıyla işbirliğine başladığı döneme dek sürüp gitti. Ve bu bizi, Hz. İsa'nın doğumuna kadar getirir. Başka bir deyişle; Efes Artemisi'nin sonuna, Hristiyan Efes'inin başlangıcına ulaştırır.

Ne var ki; Efes'teki Kaystros (Küçük Menderes) ve Milet'teki Maendros (Büyük Menderes) gibi İyonya ırmakları durmuyor, akıp duruyorlardı. Efes'li Herakleitos'un dediği gibi: "Panta Horei! Kai auden Menei! Panta Rei!" Yani; "Durmadan Devinir. Hiç Durmaz. Hep Akar!" Zaman ırmağı da, yeni oluşlar yaratarak hep akıyordu. Bunlar arasında, insanlık tarihini tümüyle değiştiren bir olay vardı. O zamana dek Mezopotamya'nın, Minoen Girit'in ve Mısır'ın, genellikle amprik olan uygarlıkları Önasya'da birikmişti. Gökte gece görünen yıldızlarla ilgili bilgiye astronomi değil "astroloji", kimyasal maddelerle ilgili bilgilere kimya değil, "simya" deniyordu. İnsan düşüncesinin evci (en uç noktası) sayılabilecek olan bilim, bugünkü düzeye ulaşabilmiş değildi elbette. İşte o unutulmaz anda, uçup giden tarihin o noktasında, insan kafası, düşünme kapasitesinin doruğuna ulaştı ve bilimi yarattı. Bu gerçek, dünyanın ilk tarihçisi Halikarnas'lı (Bodrum'lu) Herodot tarafından insanlığa müjdelendir. Herodot'un kendisi, in-

sanlığa vermekte olduğu yeni haberin olağanüstü öneminin farkında değildi.

Herodot şöyle yazar:

"...Lidyalılarla Medler arasındaki; ha bir tarafın, de bir tarafın üstünlük sağladığı savaş 5 yıldır sürüp gidiyordu. Hele birinde, tuhaf şekilde gece dövuştüler. Savaş şansı hiçbir tarafın yüzüne gülmeden, denk koşullar altında sürüp giden savaşın altıncı yılında bir çarpışma daha oldu. Çarpışmanın en kızışik anında birdenbire gün geceye döndü. Milet'li Thales bu güneş tutulmasını önceden ayına, gününe kadar bildirerek İyonyalıları uyarmıştı. Ama Medlerle Lidyalılar, gün ortasında gece olduğunu görünce savaşı bıraktılar ve hemen bir anlaşma, barış sözleşmesi imzaladılar. Kilikyalı Syennesis ve Babilli Labynetos'u kendilerine aracı seçtiler. Aracılar, barış andları getirip götürmektense, iki kralı bir araya getirecek bir evlenme tezgâhladılar: Alyattes, kızı Aryenis'i Kyaksares'in oğlu Astyages'e versin, dediler. Böylece iki taraf arasında bağ kurulmuş olacaktı. Yoksa, antlaşmaların sağladığı güven, bu bağın sağladığı güven derecesinde değildi. Bunların arasında da andlar Grekler arasındaki gibidir. Yalnız bunlar ayrıca, kollarına küçük bir çizgi çizer ve her biri ötekinin kanından birkaç damla emer."

(Kitap 1, Klio: 74)

Yukarıdaki bölümün en önemli yeri şudur:

"Çarpışmanın en kızışik anında birdenbire gün geceye döndü. Milet'li Thales bu güneş tutulmasını önceden, ayına, gününe kadar bildirerek İyonyalıları uyarmıştı."

Bu, günün birdenbire geceye dönüşmesi değil; yaşamlarını karanlık içinde geçiren sayısız kuşaklarla, tarih öncesinin milyonlarca yılı boyunca süren

gecenin, insan kafasının şafak sökmesiyle birdenbire güne dönüşmesiydi!

Thales'in bilimsel olarak önceden saptadığı güneş tutulması, İ.Ö. 585 yılının 28 Mayıs günü olmuştu. İşte o gün insan, tarihinde fen çağını resmen başlatmıştır. İnsanoğlu, sayısız yüzyıllar boyunca içinde bulunduğu derin kuyudan çıkmaya çalışmıştı. 585 yılındadır ki; büyük acılar sonunda, kuyuyu aşp, açık gözlerle, İyonya'nın duru ve mutlu göklerine hayranlıkla baktı. Ve evrene, "Oh ne güzelsin!" diye bağırdı ve sordu:

"Ama sen kimsin?"

Gülümseyerek verilen karşılık şuydu:

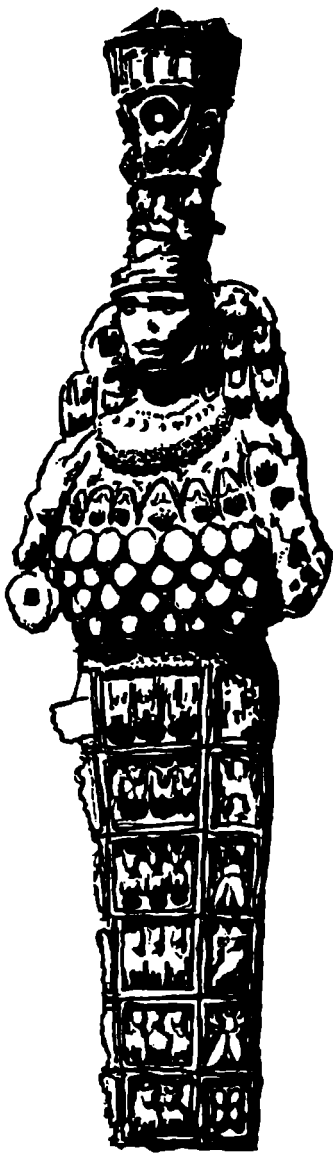
"Ben anayım; senin anan; ben doğayım çocuğum!"

Sanki ozan-heykeltraş Rodin'in "Le Penseur" (Düşünen Adam) heykeli, geçmişini anımsayarak, Thales'in kişiliğinde canlanmıştı. Ve Rodin, sevdiği taş heykeli sevgisiyle canlandıran Pygmalion gibi, heykeline mucize kabilinden can vermişti.

Thales, "Madde ölümsüzdür" diyor, fakat en önemli sözü ekliyordu: "Ama, canlıdır." "Canlıdır" sözüyle o, yalnızca canlı organizmaları, hayvanları değil, tüm nesneleri; ağaç ve taşı da kastediyordu.

Thales'ten başlayarak Anaximandros, Anaximenes, Efes'li Herakleitos, atomist Leusippos, Xenophanes, Protagoras, Anaxagoras ve Demokritos gibi İyonya düşünürleri, sözü uzun sakal ve sözcüklerle doldurarak, kendilerine "filozof" ya da "bilgin" değil, "fussyologos" (fusi: doğa, logos: bilgi ya da öğrenme demektir) dediler.

Eğer, günler dünyasının sayısız günleri arasında müstesna (seçkin) bir gün varsa, bütün günlerin en değerlisi, dil ve ırk ayrımı gözetmeksizin bütün insanlar tarafından yıldönümü onurla kutlanacak

Halikarnas Balıkçısı'nın firçasından:
Efes'in Ulu Tanrıçası Artemis

ayrıcalıklı bir gün varsa o da, İ.Ö. 28 Mayıs 585'in yıldönümüdür.

Bu konuda Homer'in oynadığı rol büyüktür. Homer, kendisinden önce geçmiş ya da kendisinden sonra gelecek dönemlerle kıyaslanmayacak bir dönemin başlangıcıdır. Onun dönemi, insanlık tarihinde benzeri görülmeyen bir olayla seçkinlik kazanır. Çünkü bu, dünyada bir kez olabilecek ve bir kez yapıldı mı artık bozulamayacak olağanüstü bir olaydır. Homer'i yetiştiren İyonya'nın, insan düşüncesinin doruklarını da yaratması son derece olağandır. O Homer ki; doğallığıyla mistisizmden, nedene bağlı olmayan her şeyden tamamen sıyrılmış şiirsel eserleriyle, kendisinden sonra gelecek İyonya düşünürleri için gerekli ortamı hazırlamıştı. Bu bir bakıma, İyonya'nın o zamanki ortamının; Homer ve Thales gibi adamları ve öteki bütün Sokrat öncesi bilgeleri yetiştirecek yüksek düzeye varmış olduğunu gösterir. Bu aynı zamanda, karışıp sürtünen çakıl taşlarının düzgünleşmesi örneğiyle belirtildiği gibi, insan topluluklarının karışmasından ileri gelmiş de olabilir.

İşte, Herodot'tan alınmış birkaç cümle daha:

"Fenike asıllı olan Milet'li Thales... (Kitap 4. Klio: 169); "Adı Artemisya idi; Lygdamis'in kızıydı. Baba yönünden Halikarnas'lı ama, ana yönünden Girit asıllıydı."; "Fakat Pelaj'ların hangi dili konuştuklarını söyleyemem... Sonra, soyca Pelaj olan Atinalılar yeni bir dil öğrenip zamanla onu Grekçeye çevirdiler."

Herodot'un babasının adı Lykses, Halikarnas'tan amcasının adı Panyasis idi ki; her ikisi de Karyacıdır. Herodot, Karyalı idi. Ana dili Karyaca idi. Ancak, Grekçenin İyon diyalekti, doğunun *lingua Frankası* halini almıştı. Bunun için, Karyalı ol-

duğu halde, İyon lehçesi ile yazdı. Bu konu, bazı ayrıntılarla gözönünde bulundurulmak zorundadır. Çünkü uygarlığın gelişmesinde, birçok etkenlerin yanısıra, çeşitli gelenekleriyle halkların karışması en önemli yeri tutar. Homer, ormanlardan söz ederek, rüzgârların en hafifiyle, ağaçların dallarını değiştirdiklerini söyler. Büyük bir antropomorfist olarak Homer, ağaçların, rüzgârların en hafifiyle dallarını değiştirdiklerini söylemekte, kemiklerinin iliklerine kadar haklıydı. Onun kafasında bir orman değil, hareketlerin en hafifinde birbirlerine ellerini uzatan insan kalabalığı taşıyor olması çok kuvvetle muhtemeldir.

Bir zamanlar dünya uygarlığının yaratıcısı ve merkezi olan Efes kentinin ölü ve gömülü yıkıntıları boyunca dolaşırken gezgin, Efes'in olanca ıssızlığına rağmen, günümüz dünyasının gökdelenli Eiffel kuleli, Londra köprülÜ, fıkır fıkır kaynayan kentlerinden çok daha canlı olduğunu farkedecektir. Bunun yanısıra, Efes'in eski cadelerinde gezenler, kendileri doğmadan çok çok önce, insan düşüncesinin en yüksek rütbe ve onurunun burada oluştuğunu unutmamalıdır. "Efes" adının sesi, kişiye çok çok eski çağlardan gelme büyüklük ve güzelliğı hatırlatır.

Artık Efes'i dolaşmaya başlayabiliriz. Ancak, kentin yerinin defalarca değişmiş olması dolayısıyla gezimiz aslında, birkaç Efes'i gezmek demek olacak. Kronolojik olarak gezimize, ıssız Artemis Tapınağı yakınındaki birinci Efes'ten başlamak zorundayız. Artemis'in büyük tapınağından bugün, İngiliz arkeologları kazdıkları ve pek çok olmayan buluntuları British Museum'a taşıdıkları için adı "İngiliz Çukuru" olan çukurdan başka bir şey yoktur. Çukur, kendisini kuşbakışı seyreden Selçuk Kalesi ve Sen

Jan Bazilikasının bulunduğu tepenin önündedir. Bu tepe, erken Bizans çağında "Yüksek Saray" anlamına gelen "Aldo Logo" diye adlandırılırdı. Türkler çağında ise Ayasuluk adı verildi. Ayasuluk, Grekçe "Ayosteologos"tan bozulmuş bir sözdür. "Teolog" denen aziz de Sen Jan'dır.

Tur otobüsleri genellikle tepenin yanına kadar tırmanır. Oradan sonra, Takip Kapısı yoluyla yürünerek ilerlenir. Takip Kapısı, tepede Selçuklu-Türk Kalesinin, aşağıdaki düz alanda bulunan Sen Jan Bazilika ya da Katedralini çevreleyen Bizans surlarının tek geçidi idi. Evanjelist (İncil yazarı) Sen Jan da burada gömülüdür. Takip Kapısı ve bütün Bizans surları, VI. yüzyılda, bir iki mil ötede Pion (Panayır) ve Koressos (Bülbül) Dağları arasında bulunan, daha önceki Efes kentine ait yapıların taş ve sütunlarıyla yapılmıştır. Kırık kabartmalardan biri, Akhilleus'un Hektor'u kovalayışını gösteriyordu. Bu bir takip olarak yorumlanmış ve tarihsel gerçekle ilişkisi olmamakla birlikte, kapıya "Takip Kapısı" gibi yanlış bir ad verilmesine yol açmıştır. Oysa bu kabartmanın bulunduğu mermer, daha önceki bir yapıdan alınmıştır.

Düz alanın kıyısına ya da "luogo"ya (yüksek alana) varınca, gözlerin önüne, Ege Denizi'ne doğru devam eden geniş bir alan serilir. Seyredenler, sol ileride, az yukarıda, adlarını ettiğimiz dağları görebilir. Önde denize ulaşan düz ova ve onun sağında, arasında antik çağın irfan yuvası Kolofon kentinin bulunduğu dağların perspektifi... Orası, büyük düşünür Ksenofanes ve antik çağın en büyük ressamı Apelles'in doğdukları yerdir. Apelles, Artemis Tapınağında duran "Afrodit Anadiomene" tablosunun yaratıcısıydı. Büyük İskender, Apelles'ten başka bir ressamın kendi resmini yapmasını yasaklamıştı.

Aşağıdaki ovada, bir zamanlar, Artemis Tapınağının bulunduğu çukur görülebilir. Onun yakınında, muamma gibi delikli iki kubbe vardır. Bu bir Türk hamamıdır. Kubbedeki delikler, hamama ışık girmesini sağlamak içindir. Tepenin hemen dibinde, İsabey Camii görülebilir. "Yüksek Saray"da Sen Jan Katedrali yükselir. Yani oraya bakınca, gözalbildiğince uzanan görüntüler arasında, üç seçkin yapı dikkati çeker. Artemis Tapınağı, Sen Jan Katedrali ve İsabey Camii.

Artemis Tapınağı defalarca, Plinius'a göre 9 kez yakılıp yıkılmıştır. İlk olarak, vahşi Kimmerler tarafından yakılmıştı. O zamanki yapı, tarihsel devir başlamadan önce, yan karanlıkta kaybolmuş İyon düzeninde, ağaçtan bir yapı idi. Dünya, Lidya'nın ilk sülalelerinden Gyges hanedanının teşviki sonunda, Kimmerlerin kaba barbarlığıyla felakete sürüklenmişti.

Artemis'in -arkaik sayılan, fakat öyle sayılabilecek hiçbir kalıntısı bulunmayan- ikinci tapınağının mermer sütunları vardı. Bu tek parça mermer sütunlardan bazılar Efes'e, Lidya'nın son kralı Krezüs tarafından hediye edilmişti. Artemis Tapınağında ilk kazıyı yapan Wood, bu sütunlardan Krezüs'ün imzasını taşıyan birini bulmuştu. Bu sütun, bugün Londra'da British Museum'dadır.

Bu sütunların Londra'nın son derece ayazlı kış gecelerinde, soğuk algınlığına asla yakalanmadığını söyleyecek kadar hayali geniş kimseler vardır. Bu sütunların gece uykuları boyunca, İngiliz soğuğuna yakalanmamaları için, battaniye ve kürklerle örtülmelerinden ileri gelse gerek! Öyle olmasaydı, İonya'nın güneşle kavrulan topraklarından aldatılarak kaçırılmış olan bu sütun ve öteki kalıntıların İngiliz romantizminin etkisiyle dehşetli kötürüm olmaları

gerekirdi! Çünkü onlar, milyonlarca Londralının ömürleri boyunca yaşayıp alıştıkları için mavi sandıkları göklere değil, İyonya'nın engin ve duru mavi göklerine alışmışlardı....

Tanrıya şükür ki; bolca "sense of humor"ları (gülünecek yanı bulma yetenekleri) vardı!

Bu arkaik tapınak, sözümona, bu tapınağı yakmakla ün kazanacağını düşünen Herostratus adlı bir delinin başlattığı yangın sonunda kül olmuştu.

Artemis Tapınağı, sahip olduğu dokunulmazlık ve sığınılacak yer olma hakkı dolayısıyla; para, mücevher ya da öteki diğer şeyler gibi zenginliklerin saklandığı en güvenli yerdi. Bu nedenle tapınak zamanla, modern bankaların gördüğü işleri görür olmuştu. Bütün zenginlikler oraya emanet ediliyordu. Tapınak seyahat çekleri veriyor, modern bankacılık stilinde işlemler yapıyordu. Zamanın dünyasının hemen hemen bütün hazineleri bu tapınakta birikiyordu. İçlerinde İmparator Neron da olmak üzere, tapınağı yağma etmek için ağız sulanan nice kral vardı. Tapınağı yağmalamaya krallar cesaret edemezlerse, sözleri kutsal sayılan papazlar ederlerdi.

Apaçık ortadadır ki papazlar; tapınağı, içindeki hazineleri ele geçirmek için yakmışlar ve masum bir deliyi, tapınağı yakıp içindekileri çalmakla suçlamışlardı. Tanrıçanın kendi tapınağını niçin korumadığı sorulunca da, Artemis'in, Büyük İskender'in doğduğu o gece, bütün göğüslerini ve mitolojik hayvanlarını toplayıp, doğum sancıları çekmesin diye apar topar Olimpia'nın (İskender'in anası) yardımına koştuğunu söylemişlerdi. Bir tek adamın, hemen her yeri taştan yapılmış olan koskoca tapınağı tek başına yakması olası değildi elbet. O çağlarda benzin, petrol gibi yanıcı ve yakıcı madde de henüz bilinmiyordu.

Türkler, olanca cephanelerini Atina Akropolüne koymuşlardı. Venedikli doge (şef), tapınağa bomba attı ve tüm mühimmat tutuştu. Fakat Partenon ateş almadı. Artemisyum Partenon'dan dört kat daha büyüktü. Tek bir adam bu tapınağı nasıl yakabilirdi? Tapınağın yüzden fazla bakıcısı, papazı, hizmetçisi ve daha neleri neleri vardı! Ve içindeki hazineler dolayısıyla tapınağın çevresinde gece gündüz dolaşan atlı kolcular vardı. Muhteşem tapınak bomboş olmalı, içinde tek kişi bulunmamalı ve Herostratus, tavana erişebilmek için dev bir merdiven ve meşale taşımalı ki, çatıyı tutuşturabilsin! Böyle bir durum, maddeden olanaksızdır.

Bu apaçık yalan, yüzyıllar boyunca tarihçiler tarafından tekrarlı tekrarlı, tarihsel gerçek sayılmaya başlandı. O çağda Artemis Tapınağının Herostratus tarafından yakılması, Hitler döneminin başlarında Reichstag'ın yakılması gibi bir şeydi! Artemis Tapınağı yangını yalanı, bir bakıma zararsız bir yalandı ama, bazı tarihçilerin gerçek üzerinde yeterli derecede ısrar etmediklerini göstermeye yeter. Tarihçiler, sözgelimi, bilimde İyonya'nın dev yeri konusuna gereken önemi vermez; Sokrates ve Platon'un din ve morale bağlı felsefesini önemserler. Platonik metafizik, mistik inançların bir adaptasyonudur. Platon yüzündendir ki; Galileo, dünyanın döndüğünü söylediği için, din suçlusu olarak nerdeyse yakılacaktı! Oysa bugün bu, bilimsel gerçek olarak kabul edilmektedir ve yarın da hep kabul edilecektir.

Artemis Tapınağı (Artemisyum), İyon stilinin prototipi idi. O mimarının yarattığı en büyük eser olarak kabul ediliyordu ve edilmektedir. İlk klasik stil Dorik idi. Dorik, ilkel klasik stil idi. Sütun başlıkları, sütun üstüne konan yukarı aşağı basit kare şek-

lindeki düz bir taş idi, doğrudan doğruya kaideye otururdu. Fakat İyoniyen sütunlar, Hitit sütun kaidelerinin özgür ve özgün (orijinal) taklidi olan yontulmuş altlıkların üzerine dikilirdi. İyonik sütunların, Dorik sütunlardan fazla olarak, yivleri vardı. Sütun başlıklarının iki yanında iki boynuz (volute), bunlar arasında ise egg and dart (yumurta ve kamış) kabartmaları bulunurdu. O, Dorik stilden çok daha seçkin ve güzeldi.

İyonik düzenden sonra Korent düzen gelir. Bu, İyoniyen düzenden çok daha komplekstir. Akantus (kenger) yaprakları ve diğer süs öğeleriyle süslüdür. Bu başlığın dört köşesine birer boynuz konarak, adı gibi, çok daha karışık olan kompozit düzende sütun başlıkları yapılmış olurdu. Kenger, yaban enginarıdır. Kültüre alınmış enginardan daha küçüktür ama, yaprakları daha estetikdir. Yakındoğu'da yabani olarak kendiliğinden biter.

Mikel Anjelo, "*La dove c'e Piu Lavoro, c'e poco arte...*" (Çok iş olan yerde az sanat vardır) der. Bunun için, Dorik stil ilkindir Mikel Anjelo'ya göre, Korent stil çökmüştür ama, İyonik stil, klasik stilin doruğudur.

Arkaik Artemis Tapınağının mimarları Knossoslu (Giritli) Kersifron ile oğlu Metagenes ve Sisamlı Teodoros'tur. İşte bu, Herostratus tarafından yakıldığı söylenen tapınaktır. Birincisinin temelleri üzerinde ama, ondan daha yüksek bir platforma kurulmuş olan bundan sonraki (İ.Ö. 334-250) tapınak, Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri idi.

Büyük İskender, İran'a yürümeden önce, alınışa kendi adının yazılması şartıyla, tapınağın yeniden yapımı için para vermeyi önermişti. Efes'liler, bir tapınakta iki Tanrının bulunmasının doğru olmayacağını söyleyerek, İskender'in önerisine yanaş-

madılar. Böylece, İskender'in Tanrısallık gururunu da zedelememiş oluyorlardı.

Yeni tapınak, girişe uçar gibi çıkan merdivenlerin üzerinde, bir kaide üzerindeymiş gibi görünürdü. Kersifron, tapınağın geniş ve ağır alınlığını böyle sütunlar üstüne oturtabilmek için büyük çaba harcamıştı. Bir gece düşünde Artemis'i gördü; tanrıça ona, alınlığı yerinde nasıl durdurabileceğini öğretti. Yeni tapınakta, her biri 18 metre yüksekliğinde 129 sütun bulunuyordu. Tapınağın (bir yarımada gibi) üç yanı denizle çevrili idi. İki yanında kutsal limanlar vardı. Şimdi onlar yok artık; hiçbir zaman da yeniden varolmayacaklar! Seyredenin gönül gözleri, yukarıda sözü edilen gerçeklerin ışığında onu, bulunduğu yerden alarak, sonsuzluğa doğru hiperbolik (çok abartmalı) bir yolculuğa çıkarabilir...

Denizler üzerindeki tapınağın görünüşü, oluşun "o" şanlı gününde, yoğun bir sessizlik içinde, yaradılışın kutsal borusu ötmeye başlamış ve bütün cansızlar canlanarak yerden doğrulmuşlar ya da sanki Mozart'ın sihirli flütü solosuna başlamış ve müziğin doğuşuyla Artemisium, olanca zerafet ve görkemiyle, mermerden, unutulmaz bir şiir halinde denizden kalkınıvermiş izlenimi verir. Ve flütün ezgisi sürüp giderken, görkemli uyaklarıyla şiir, onun yankılarını titrek ve kıvılcımlı denizin üzerine dökmeye başlamıştı sanki.

Artemisium'un Dünyanın Yedi Harikasından biri olduğunu söylemek, gerçekte onu küçültmek olur. O, Dünyanın Yedi Harikasının da, harika diye nitelenen binlerce yapıtın da doruğundaydı. İşte, Artemisium böyle idi. Ne acı! Varlığından yoksun kaldı insanoğlu! *Te Deum!*...

Artemisium'un sütunlarından birkaçı, bugün İstanbul'da, Ayasofya Katedralinde görülebilir. Fa-

kat, Efes'in mavi göklerini dilim dilim dilen sütunlar, bugün İstanbul'da, Bizans'ın kara ve sıkıcı havasını delmektedir!

Burada belirtilmeli ki; Herakleitos ta birinci Efes'tendi ve o da her zaman, bu dünya harikasının yolunda idi. Nitekim o, Artemisium banka niteliği kazanmaya başladığında, başka zenginliği olmadığı için, bütün yazdıklarını tapınağa armağan etti.

Herakleitos "*Panta Rei*" (Hep Akar), yani "Hep devinir, değişir" demişti. Paganizme son veren Hristiyanlık burda doğup, burdan yayılmıştı. 4. İncil yazarından Sen Jan, İsa'nın tek görgü tanığıydı. O, azizler arasında en genç olanı ve İsa'nın en beğendiği idi. O, öteki azizlere kıyasla, Hristiyanlığın dünyaya yayılmasında çok daha fazla rol oynamıştı. Dünyada, İsa dinini yaymak için en uygun yer, uygar dünyanın merkezinde bulunan Efes'ti.

Sen Jan'ın kişi olarak Efes'e geldiğini kanıtlayacak delil yoktur. Sen Jan'ın Efes'te bulunuşu ve İsa'nın anası Bakire Meryem'in Efes'e gelişi ile sözler iki türlü de yorumlanabilir. Sen Jan'ın yazdığı İncil şu sözlerle başlar:

"Başlangıçta söz vardı ve söz Tanrı ile beraberdi ve söz Tanrı idi."

Buradaki "Söz" Grekçe "Logos"un çevirisidir.

Düzenli doğayı, kosmosu, yıldızları yerlerinde tutan gücü, dalga ve rüzgârların armonisini ve her şeyin belirliliğini anlatmak için "Logos" sözünü ilk kullanan, Efes'in ve hatta dünyanın ilk düşünürlerinden biri olan Herakleitos'tur. Herakleitos, "Logos" sözünü, yukarıda belirtilenleri, hatta çok daha fazla şeyi anlatmak için kullanmıştır. "Logos" başka hiçbir dile çevrilemez, hiçbir dilde onun yerini tutabilecek bir deyim yoktur. Onun anlamına en çok yaklaşıp olacak deyim belki "insan oluş" ideali olabilir. İyonya

bilginlerinin hedefi olan idealde, Herakleitos'un "devinim" kuramında uygulamaya aktarılabilecek planlama ve bilgi anlamı da gizlidir. Daha sonraki bir zamanda Stoa'cılar bu "Logos"u Tanrısallaştırdılar. Herakleitos bu kelimeyi kullanırken, kosmosun üzerinde bir anlamı değil, onun gerekli bir parçasını kastediyordu. O yalnızca, kendiliğinden "devinen" ya da değişen bir "yasa" idi.

"Logos"u anlatmak için bütün bu söylenenler; Sen Jan'ın erken gençliğini geçirdiği Suriye ve Filistin'de, bilinemez, bulunamazdı. Bütün bunlar, yalnızca Efes'te öğrenilmiş olabilirdi. 4. Testamen (İncil), İncil'lerin tek felsefi olanıdır. Eğer Sen Jan'ın Efes'e geldiğini gösteren başka bir kanıt bulunmazsa, yazdığı İncil, onun Efes'te bulunduğu en sağlam, en reddedilmez delilidir. Öyle değilse, kim olduğu bilinmeyen bir Efes'li, 4. İncil'i yazıp altına Sen Jan'ın imzasını atmış (!) olmalı. Üstelik, kaçınılmaz bir şey de, bu Efes'li, soydan-kökten İsa'nın tanığı olmalı –ki buna asla imkân yoktur!– Tanrısal adı olan "vahiyler yazarı" Sen Jan'la, İncil yazarı Sen Jan aynı kişi midir, değil midir? İncil müjdecisi Sen Jan 100 yıla yakın yaşadığına göre, iki Sen Jan'ın –yani İncil müjdecisi ve kutsal Jan'ların– aynı kişi olması muhtemeldir. 4. İncil ile "Vahiyler" arasındaki stil farkı, bunların iki ayrı kişiye ait yazılar olması kadar, aynı kişinin gençlik ve yaşlılık dönemlerine ait ayrıcalıkla da ilgili olabilir.

İncil yazarı Sen Jan, Efes'lilerin kültür düzeyine inerek onlara seslendiği için, dünyada İncil müjdelemeyi başlatan ilk insan olmayı başardı. O, yeni dinin tohumlarını atan insandır. İlk tohum da Efes'te atılmıştır. Yedi Kiliseler, Efes'teki ile başlamıştır. Diğer kiliselerin kurulduğu yerler Smyrna (İzmir), Laodiceia (Denizli-Goncalı), Sart, Bergama, Philadelp-

hia (Alaşehir) ve Thyatird (Akhisar) idi. Ekilen tohumu sulayan da, yine bir Önasya'lı; daha sonra "Tarsuslu" diye anılacak olan Sen Pol idi.

Sen Jan, yenileyin vaftiz edilen Hıristiyanlara dua ettiği evde ölüp, orada gömüldü. Mezarının üzerine de bir anıt dikildi. İ.S. 4. yüzyıla doğru mezarın çevresine tahtadan, kalemli bir yapı kurulmuştu. Hemen birkaç yüzyıl sonra, İstanbul'da Aya-sofya'yı kurdurmuş olan Bizans İmparatoru Jüstin-yen bu yerde bir bazilika inşa ettirdi.

Bazilikanın kalıntıları bugün Efes'te görülebilir. Sen Jan Bazilikası, dünyanın haç planlı ilk kilisesidir. Bina, çatısında altı; haçın kollarında diklemesine dört, yanlamasına üç kubbe ile örtülüydü. Bu, yukarı aşağı Roma'daki Sen Peter Katedrali büyüklüğünde bazilika idi. İçinde, birbirine yakın iki vaftiz (yunma) yeri vardı. Bunlardan küçüğü serpilme dönemindeki çocuklar, öteki de yetişkinler içindi. Haçın kollarını oluşturan üç kubbeden ortadakinin altında Sen Jan gömülüydü. Kubbelerden biri mezarın sağında, öteki de solunda kalıyordu. Bazilikanın kazımı ve Sen Jan mezarının rekonstrüksiyonu sırasında birkaç iskelet bulunmuştu. Bunlardan biri Sen Jan'a, ötekiler de, onun yanına gömülmek isteyen Hıristiyanlara ait olmalı.

Bazilikanın önünde, hayli aşağıda İsabey Camii vardı. Aydınoğulları beylerinden İsa Bey tarafından yaptırılmış olan cami, bir Selçuklu-Türk sanat eseridir. İ.S. 1375'te tamamlanmıştır. Cami, asimetrik mimarinin çok ilginç örneklerinden biridir. Giriş kapısı, binanın ortasında değildir. Binanın iki yanı aynı genişlik ve yükseklikte değildir. Bütün pencereleri ayrı stilde yapılmıştır. Ana kapı bir avluya açılır. Bütün sütunlar değişik stildedir. Ortasında iki damı vardır. Bunlardan kare şeklinde olanı sar-

katlarla; yuvarlak kubbe şeklinde olanı ise fayanslarla süslüdür. Stillerinin değişikliği, hoşgörüşü, özürsüz bir armoniye (uyuma) sahip oluşu, ayrıntılarının güzelliği ve mermer oymacılığı enfestir. Avlu, daha sonra mezarlık olarak kullanılmıştır.

Mezar yazıtları arasında, "sense of humor"ları çok yüksek olanları vardır. Birisi şu mealdedir:

"Yazık oldu İsmail Efendi cana ki, ölümü dostlarını üzüntüye garketti. Yetmişinde aşk hastalığı ile şaha kalkıp gemi azıya aldı ve dörtlale cennete gitti!..."

İlk ve son Efes'in bu noktasında Lizimakos ve Roma Efes'lerinden görülmeye değer pek şey yoktur. Ancak, bir bütün olarak ele alındığında burası, konumu ve bir zamanlar sahip olduğu şeylerle, Efes'i en iyi temsil edebilecek olan yerdir. Nitekim putatapar, Hristiyan ve Müslüman çağları, kalıntı halinde, dostlukla uyumakta ve Herakleitos'un ünlü "Panta Horei, kai avden menei, Panta rei" (Hep devinir, hiçbir yerde durmaz ve hep akar) sözünü düşlemektedirler.

Efes'in bu kesiminde, mutlaka ziyaret edilmesi gereken modern bir müze vardır. Müzede Artemis'in Roma çağına ait iki büyük ve iki üç de küçük, başsız heykeli vardır. Müzede ayrıca, yüzünde ölüm acıları okunan "Ölen Gal" gibi, Bergama Okuluna ait heykeller de vardır. Klasik çağda Grek heykelleri, heyecan ve benzeri duygular taşımazdı. Zaten figürler idealize edilmişti. İdealizasyon, stilizasyon demektir. Buna göre –sözgelimi– yüz, doğal büyüklüklerine göre değil, belirli ölçü ve kalıplara göre yapılıyordu. Bunun için de insan yüzlerinde üzüntü, mutluluk gibi duygular yansıtmıyor, sevinci göstermek için, dudaklar uzatılıyordu. İnsan yüzleri duygudan yoksun olarak, yüzüne bir maske geçirmiş

gibi, kalıptan çıkma bir durgunluğu gösteriyordu.

Efes Müzesinin iç salonunda, derin acıyı gösteren üç "can çekişen" savaşçı heykeli görülebilir. Heykelcilikte duygunun belirtilmesi, Bergama Okulunda başladı. Müzede, Roma imparatorluk ailesinden bazı kadınları gösteren üç Venüs heykeli, iki önemli lahit vardır.

Eros ya da Kupidon büstü, dahi heykeltraş Lizippos'un eserinin kopyasıdır. Ayasuluk'taki derin bir kuyunun dibinde bulunan (ve bu derinlikte daha başka şeylerin bulunabileceğini gösteren) Miken vazoları ve Hristiyanlığın erken çağlarına ait birçok önemli heykel ve büstler görülebilir.

Roma çağında yapıp, Bizans döneminde onarılan su kemerlerinin, uzun kalıntıları vardır. Bu kalıntılar, Ayasuluk'un merkezine yakın yerlerdedir. Bunun üstünde birçok leylek yuvaları vardır. Bu kemerlere ait birçok kalıntılar, Selçuk tren istasyonuna giden cadde boyunca görülebilir. Selçuk'ta, orda burda, Selçuklu Türklerine ait, piramidal çatılı birçok şaheser türbeler göze çarpar. Bu türbeler, izi kalmamış olan medreseler ve İsabey Camii ile öteki kamu yapıları Ayasuluk'un Aydınoğulları Beyliğine başkent olduğu İ.S. 14. yüzyıla (1304'ten sonraya) aittir. Bu, Ayasuluk ya da Selçuk'un bu adları aldığı ve büyük zenginliğe sahip olduğu dönemdir. Selçuklu Türkleri Efes'i 1090'da işgal etmişlerdi. Ama burası ancak 1304'te resmen Aydınoğulları'nın malı olabilmıştır. Yöre, 1390'da Osmanlı egemenliğini tanıdı ve 1426'da Osmanlı topraklarına katıldı.

Efes'te, Hristiyanlıkla doğrudan doğruya ilişkili sayısız yerler arasında, Bakire Meryem'in Evi ile Yedi Uyuyanlar Mağarasından mutlaka söz edilmesi gerekir. Burada öncelik, Yedi Uyuyanlar Mağarasına verilebilir. Azizlerin kayıtlarına göre, İsa'dan

sonra 1. yüzyıla ait olan bu mağaradaki yazıtlar, Hristiyanlığın en eski dokümanıdır. Bu doküman, Mari Magdalene'nin (Mecdelli Meryem'in ya da Grekçesiyle Aya Fotini'nin) Efes'te ölüp, orada gömüldüğünü yazar. Efes'te kazı yapan Avusturyalılar Yedi Uyuyanlar Mağarasını ziyaret etmişler ve mağaranın dibinde, duvarda "Marie Magdalene" yazısını gördüklerini belirtmişlerdi. Türkiye'de ve dışında, Yedi Uyuyanlar'a ait olduğu ileri sürülen üç-dört, hatta daha fazla mağara vardır. Yedi Uyuyanlar'dan Kuran'da söz edilir; sadık müminlerin ve inananların bir mağaraya gömüldükleri ve mağaranın yerinin bilinmediği belirtilir. Kuzey Fransa'daki Britany'de de bir Yedi Uyuyanlar Mağarası vardır.

İzmir'deki en büyük kilise, Mari Magdalene'ye adanmış ve "Aya Fotini" diye adlandırılmıştı. Ve hatırlatılmalıdır ki; Önyasya'da Sen Jan'dan sonra en büyük başpiskopos, İzmir başpiskoposu idi. Onun adı, "çok çekirdekli" anlamına gelen "Sen Polikarpus" (Sen polikarp) idi. Basmane'deki bina bugün Arkeoloji Müzesi olarak kullanılmaktadır.

Yukarıdaki açıklamalar, Yedi Uyuyanlar'ın, karanlık çağda, hatta daha önceleri dünyaca ünlü olduğunu ortaya koyar. Hristiyan olsun, Müslüman ya da hangi inançta olursa olsun, doğuda Mekte'den, batıda Britany'ye kadar hemen her toplum Yedi Uyuyanlar Mağarasına sahip olmanın gururunu ele geçirmek istemektedir.

Yedi Uyuyanlar Mağarası, Efes'in Magnesia Kapısının bulunduğu yolun sağındadır. Magnesia Kapısı, Meryemana diye bilinen evin bulunduğu Sosmisos Dağına tırmanan yolun solundadır. Mağara, Efes'in Lizimakos surlarının dışındadır. Orası uğrak olmayan, izole edilmiş dev kayaların, sarp uçurumların arasında son derece yalnız, görünmesi

engellenmiş, garip çekiciliği olan bir yerdir. İnsanlara görünmemek zorunda bırakılmadıkça ya da kendisini koruyan kişi tarafından gerekli görülmedikçe, kimsenin böylesine engebeli bir yere gömülmek istemeyeceği muhakkaktır.

Neşriyat, "Magdale'li Mari Efes'te öldü ve orada gömüldü" sözünün, dediğinden başka bir anlamı olduğunu belirtir. Gömüldüğü yerin adı yoktur ve mezann bulunduğu yerin bir sır olarak kalması gerekmiştir. Çünkü Mari Magdalene bir efsane kahramanı gibi sevilip hayranlık toplamıştır. Onun müthiş bir özgeçmişi (backgroundu) vardır. O, üzüntülü sesli bir şarkıcı idi. O, mesleğinde bir yıldızdı. Korkunç başarı sağlamıştı. O, zenginlik, lüks, övgü ve güzellik gibi, genellikle bütün erkeklerin aç oldukları her şeye malikti. Yalnız bu kadar mı? O, gözyaşları döktü ve bütün göz kamaştırıcı giysilerini, mücevherlerini, süslerini kudretli elleriyle fırlatıp attı; saf ve yürek parçalayıcı ve içtenlik ve yalınayakla sert patikalar aştı. İsa gibi, Yahudilerin hemen hepsinin budala olduğuna inandığı bir adamın ardından taa ölümüne dek üzüntü ve hıçkırıklar içinde gitti. Mari Magdalene buydu. Böyle soğuk, çelik kadar samimi bir karakter gören erkekler, deli değildirler! Onlar, özledikleri, anlaşılmaz bir şeyin çekimine kapılırlar. Üstelik, Sen Jan, Mari Magdalene'yi, insan ve hayvanların zararlarından uzak, görülüp girilemeyecek bir yere gömecekti elbette.

Sen Jan, Meryemana'nın ana olduğunu ve cennete alınacağını biliyordu. Kuşkusuz azizlik, Mari Magdalene'ye de layık görülmişti.

Yedi Uyuyanlar Mağarası derin, gerçek bir mağara idi. Bugün de öyledir. Mağaranın sonunda, sağ taraftaki duvarda, bir çeşit nişin üzerinde, yüz-yıllar boyunca akan yağmur sularının birkaç harfini

sildiği "Photini" yazısı vardı. Fakat daha sonra, mağara onarıldığında bu yazı, yağmur damlalarının direkt darbesine açık kalmış ve bu adın yalnızca birkaç harfi silinmeden kalabilmişti.

Mağaranın yeri, yol üzeri olmadığı halde, buradaki oyuk, kısa zamanda kilise haline gelmişti. Fakat "toplanma" dev adımlarla gelişti ve böylece, kısa bir zaman sonra, mağaranın girişine yakın bir yerde ikinci bir kilise inşa edildi. Bu ikinci kilise, girişten dışa doğru, oldukça geniş bir alanı kaplıyordu. Zamanla bu da yetersiz olduğu için, bu kez açıkta, üçüncü bir kilise inşa edildi. O sıralarda herkes bu mağaranın yakınına gömülmek istiyordu. Böylece mezarlar birbirlerinin üzerlerine yığılmaya başladı. Hatta Müslümanlar da buraya gömülmek istediklerinden, durum, Müslümanlar döneminde de aynen devam etti. Mağara uykucuları büyük ün kazanmaya başlayınca, doğudan batıya, hayali mağaralar da yaratılarak, uykucular mağaraları sayısı da, mağara uykucuları sayısı da artmaya başladı... Magdale'li Mari unutulmuş ve onun uzak anıları, Yedi Uyuyanlar halini almıştı...

Elbette mitler bir gerçek özünden doğarlar. Orada 200 yıl kadar önce gömülmüş biri vardı. O zamanlar insan aklı, bazı sayılara kutsallık veriyordu. İlk kutsallaştırılan sayılardan biri "üç" idi. "Üç Güzeller" vardı ki; üçle çarpılınca "Dokuz Periler" olur. Daha sonra yedi sayısı önem kazandı ve Tanrı dünyayı yedi günde yarattı. Dünyanın Yedi Harikası vardı. Yedi Bilge (dünyanın en akıllı yedi adamı) vb. vardı.

Ve modaya sadık kalınarak, Yedi Uyuyanlar

yaratıldı. 200 yıl boyunca kim uyuyabilirdi? Washington Irving "Rip Van Winkle" adlı, gerçekten güzel öyküsünde, 200 yılı 20 yıla indirdi. Fakat, Irving'in hayal gücüne teşekkür ki; 20 yıllık bir uyku, yirmi yıllık bir uykuya inanmaz bir inanç buldu!

Mari Magdalene öleli 200 yıl kadar olmuşken, İmparator Decius zamanında uyuyan uykucular, İmparator Teodosyus zamanında uyandılar. Arap tarihçisi İbni Batuta, bir yeraltı koridorunda, ayrı hücre ve mezarlardan kalkan ve mızraklarını tutan yedi uykucuları gözleriyle gördüğünü yazar. İbni Batuta iyi tarihçidir ve "gördüğünü" görmüş olması gerekir. Fakat bu, Pausanias ve Strabon'un söylediklerinin nasıl alınması gerektiğinin kanıtıdır. Onların gördükleri gerçektir, ama yazdıklarının, gördükleriyle ve gördüklerinin kendileriyle bağlantısı incelenmeye değer. Yedi Uyuyanlar masalındaki gerçek çekirdek, dinsel yayınlarda yazılandır. Magdale'li Mari, Efes'te ölmüş ve orada gömülmüştür. Bu demektir ki; Sen Jan, Efes'e gelirken, İsa'nın çok sevdiği bazı kadınları da yanında getirmiştir. Ve eğer Mari Magdalene'yi yanında getirmişse, Bakire Meryem'i de Efes'e getirmiş olması doğru olabilir.

Efes'te Bakire Meryem Evi

Efes'te Hristiyanlar kovuşturulduğu için Sen Jan'ın, İsa'nın anası Meryem'i kanşıklık içindeki kentten (Kudüs'ten) alarak, münzevi ve banş içindeki köye götürdüğü sanılır. Meryem'in, son yıllarını geçirdiği ya da Sen Jan tarafından götürüldüğü yerin tek özelliği, kent sınırlarının kalabalık ve gürültüsünden uzak olması değildi. Orası, Solmisos Dağı'nın yükseklerinde, en güzel bir yerdi. Oranın adı

–Apollon'un doğduğu Delos yakınındaki küçük adanın-
ninki gibi– "bildircin" anlamına gelen "qualis" idi.

Romalı tarihçi Takitus'tan alınan şu satırlar, tarihsel gerçekleri dile getirmenin yanı sıra, bu yeri iyi tanımlar.

"Grek kentlerinde kutsal yer kurma izin ve lisansı isteyen isteyene idi. Tapınaklar, hükümet kuvvetlerinden kurtulmak isteyen kanun kaçaklarının yanı sıra, tutsakların en iğrençleriyle de dolu idi. Devlet otoritesi, tapınakların gerçek tapınıcıları ile, oraya kovuşturma ve cezadan kurtulmak için sığınanları kontrol edecek güce sahip değildi* Her kentten elçi ve kanıtlarını Roma'ya yollamaları istenmekteydi. Bu kentlerden bazıları daha önce, asla dayanmaksızın almış oldukları ayrıcalık haklarından gönüllü olarak vazgeçtiler. Birçoğu, eski boş inançlarını ve Roma halkına servislerini sürdürdüler. Roma Senatosunun atalarımızdan kalma yetkileri, bağlaşıklarla (müttefiklerle) işbirliğini, hatta Roma egemenliğinden önceki kralların buyrukları ve tüm ayrıntılarıyla tapınma şekillerini sınavı gözden geçirmeye başladığı günkü manzara görülecek şeydi.

Hepsinden önce Efes'liler geldiler. Onlar, asılsız olarak inanıldığı gibi, Apollon ile Diana'nın Delos'ta doğmuş olamayacaklarını belirttiler. Onlar, kendi ülkelerinde bir Kenkirus (Cenchrius) Irmağı ve Ortygia Korusu bulunduğunu belirttiler. Efes'liler Lato'nanın korkunç sancılar içinde iki çocuğunu burada doğurduğunu bildirdiler. Böylece o yerin kutsallığı takdis edilmiş oldu."

Yukarıya iktibas edilen sözlerden açıkça anlaşılır ki; Bakire Meryem'in evinin bulunduğu yerin adı

* Kutsal yerlerin "Sığınma hakkı" vardı. Böylece, kapağı bir kutsal yere atabilen suçlu yakalanamıyordu (Yazarın notu).

Ortygia idi ve Efes'lilere göre Leto, Artemis'le Apollon'u burada doğurmuştu. Kenkirus denen su ise, bugün kutsal sayılan sudur.

Her akli başında ve başı yerinde insan bilir ki Artemis ve Apollon gibi Tanrılar hiçbir zaman varolmadılar. Onlar salt, insan hayalinin eseridirler. Fakat insanların inandıkları bu Tanrılar, insanların ulaştıkları düşüncenin yüksekliğini gösterir. Tanrılar insan hayalinin uydurmasıdır ama, insanlar uydurma değil, gerçek insanlardır. Bakire Meryem'in "Panaya Kapulu" diye bilinen evinin aşağısındaki Arvalia Vadisinde yapılan kazıda birçok adak eşyası bulunmuştur. Her yıl orada, Tanrıça Artemis onuruna, bir ay süren festivaller yapılırdı.

Kötürüm Alman rahibesi Katerin Emmerih, içinde Meryem'in yaşadığı evle ilgili bir düş görmüştü. Emmerih, düşünde kendisini, evin önünde duru biçimde gördüğünü söyler. Emmerih, evin önünden uzaklara bakınca Samos Adasını, içinde Meryem'in yaşadığı evin sağındaki ve solundaki diğer şeyleri görmüştür. Arkeologlar bu evin İ.S. IV. yüzyıla ait olduğuna karar vermişlerdir. Temelleri inceleyen diğer bazı arkeologlar yapının, İ.S. 1. yüzyıla, yani Meryem'in yaşadığı zamana ait olduğu görüşüne varmışlardır. Katerin Emmerih, Meryem'in mezarının da, dağın tepesine doğru bir yerde olduğunu söylemiştir. Dağ araştırıldı fakat, lahit ya da mezar gibi bir şey bulunamadı.

Eğer Meryem, ömrünün son günlerini, içinde yaşadığı bilinen evde geçirmediyse bile, yakınlarda bir yerde geçirmiş olmalı. Zira, Yedi Uyuyanlar Mağarasında yaşamış olamaz. Orası bir nekropol (Mezarlık, başka bir deyimle Ölüler Kenti) idi. Meryem, yalnızca, Meryemana diye bilinen yerde yaşamış olabilirdi. Zaten Efes yakınında, su bulunan tek yer

orası idi. İşte o suyun antik adı Kenkirus idi. Buranın yakınında, adını Homer'in ünlü kıldığı Tanrıça Kirke dolayısıyla, Grekçe Kirke'den alan Türk köyü Çirkince vardı. Daha sonra Kirkince'ye dönüştü. Böylece orası, Ortygia'dan (Bildircınlar yeri. Çünkü bildircılar çok doğurgandır) başka, Artemis'le Apollon'un doğduklarına inanılan yerdı. Burası daha sonra, güneşin kızı Tanrıça Kirke'nin yeri sayılmış, en sonunda da Bakire Meryem burada yaşamıştı.

Lizimakos ve Roma Efeslerinin Muazzam Yıkıları

Bu yıkıların turu genellikle, Bakire Meryem'in evine giden yoldan başlar. Yıkılar, girişin hemen ilerisinden başlayarak, hemen hemen 20 kilometre-karelik bir alanı kaplar. Magnesia kapısının kalıntıları, asfaltın solunda görülür. Kentin, güneydeki Maeandros Magnesiası ile bağlantısı bu kapı üzerinden sağlanıyordu.

Onun tam karşısında, yolun sağında ise, Doğu Jimnazyumu yükselir. Bu jimnazyum, sofist Domisyanus ve eşi Vedia Faetrina tarafından inşa ettirilmiştir. Buradaki kazılar sırasında birçok genç kadın heykeli bulunmuştur. Heykellerin buradan mezun olan genç kız ve kadınlara benzemesi dolayısıyla yapıya "Kızlar Jimnazyumu" denmişti. Daha sonra bu ad "Doğu Jimnazyumu" olarak değiştirilmiştir. Bu, antik çağda Anadolu'da kadınların eğitim gördüklerini belgeler. Bu husus, jimnazyumun kurucuları arasında Vedia Faetrina'nın adının gösterilmesinden de anlaşılır. Onun yakınlarında "Oktagon" diye adlandırılan Roma çağı eseri görülebilir. Bunun Sen Lukas kulesi olabileceği söylenir. Ancak

bunun Sen Lukas ile hiçbir ilgisi yoktur. Meryem'in evine doğru, 49-50 adım ileride, yolun sağında kolonlu cadde başlar. Bu yol Domisyanus Tapınağına gider. Efes'i gezecek olanlar, Kolonlu Caddeyi yerinde bırakıp, harabe bekçilerinin giriş bileti sattıkları, otobüsün durduğu yere geleceklerdir. Burada gezici, aşağı yukarı kuzeybatı yönünde, tozlu yol boyunca aşağı doğru vargücüyle yürümeye başlamalıdır. Ama toz her zaman, gerçek İyonya güneşi ile dezenfekte edilir. Burası bütün yapı çeşitlerine ait, tamamıyla ya da kısmen görülebilen cömert kalıntılarla doludur. Yolunuzun sağında, teras üstüne teras, antik Efes -ya da onun bir kısmı- yükselir -ya da yükselirdi-. Dik Koresos (Bülbül) Dağı zinciri, uzun etekleri boyunca, Lizimakos Efes'inin sur ve kuleleri başta olmak üzere, sessizlik içinde sayısız tarih eserleri taşır. Evet burada, turistlerin insan-cıl cıvıltılarının dışında, sessizlik ve hatta dilsizlik vardır. Ve kim bilir? Günümüzden 4 bin yıl önce Galler, Gotlar, Keltler ve daha kimler kimler, batıya göçleri sırasında buradan geçmişlerdi. Ve belki de turistler bilmeksizin, çok eski atalannın geçtikleri topraklar üzerine basmaktadırlar! Oysa çok eskiden burada, nöbetçilerin çağrışları, kuleden kuleye ulaşırdı. Şimdi, olsa olsa, bir kartalın yükseklerden duyanları şaşırtan sesi gelmektedir!... İnsana o, Efes'li Herakleitos'un sözü "Panta Rei" (Hep Akar) gibi gelir. Evet, ölüm hayata sığar fakat hayat ölümü aşar. Cıvıldaşan turistler de bunun delilleridir. Ne yazık ki; geçmişi düşleyen bu kuleler çok çok önceleri neler gördüklerini anlatamazlar.

Antik tarih boyunca -Anibal'in yanında- Efes'i ziyaret edenleri bir yana bırakalım; modern zamanlarda Mark Twain "Dışarıdaki Masumlar" adlı eserinde, Efes'e yaptığı turdan söz eder. Hidrojen

bombasının mucidi Teller, Eisenhower ve Papa gibi çok değişik kimseler, bu antik yerin görülmeye değer olduğu görüşünde birleşmişlerdir.

Lizimakos surları, Koresos (Bülbül) Dağının tepesi boyunca 9 kilometre uzanır. (Bakire Mer-yem'in evine gidilirken, bu surların kalıntıları görülebilir.) Bu, kentin bir kenarıdır. Genişliğı 4 kilometreyi aşar. Bu ölçülerden kentin büyüklüğü tahmin edilebilir. Kuzeybatı doğrultusunda devam eden surlar, görkemli bir burunun ucunda sona erer. Bu burun, eskiden Efes limanını kucaklardı. Surların son kulelerinden biri "Sen Pol Hapishanesi" diye anılır. Görülüyor ki -doğru olsa gerek- Sen Pol, kendisini, öldürüldüğü Roma'ya götürecek olan gemiye bindirilmeden önce kuleye hapsedilmişti.

Sağımızda yükselen Pion (Panayır) Dağıdır. Efes Akropolü bu dağda idi. Koresos (Bülbül) Dağındaki sur daha yüksekti ama, orası akropol olmaya elverişli değildi.

Akropol, kentin dikine en uç noktası demektir. Bu, kentin en yüksek noktasıdır. Bugün turistlerin yürüdükleri yol, Panayır ve Bülbül Dağlarının meydana getirdikleri vadidedir. Bu patikanın sağında, "özel banyolar" denen kalıntılar görülebilir. Onun yanında odeon, odeonun yanında bir sıra halinde, iyi korunmuş durumda belediye meclisi binaları kompleksi vardır.

Solda, hatta gezicilerin bastıkları yerin altında devlet agorası vardır. Bu, Efes agoralarından biridir, ikincisi daha aşağıdadır. Agora, kısa tanımıyla pazaryeri demektir. Agoraların hemen dört kenarında stoalar bulunur. Bu, portiko ya da arkada duvar bulunan sütunlu geçit demektir. Sütunlar yaya-lara; müşteri ve satıcılara gölgeli bir yürüyüş yeri

sağlayan çatıyı taşırdı. Bazen dükkân ve mağazalar, stoa duvarlarının içine gömülü olarak yapılırdı.

Odeonun önünde, bir bulvarın kalıntısı gibi görünen uzunca, düzgün bir kısım vardır. Orası bir cadde değil, devlet agorasının bir kenarı, başka bir deyişle kuzey stoadır. Bütün çevreye saçılmış, bazı-
larının başlıklarında boğalar olan İyonik sütun par-
çaları dikkati çeker. Bunlar İyon sanatındaki Pers etkisinin izleridir. Bu kırılmış sütunlar, agoranın stoa kısmında uzanan portikoya aittir. Agoranın bu kesiminde bir zamanlar, bazı özel toplantılar için kullanılmış olması pek muhtemel bulunan bir bazili-
ka vardı. Solda, Koresos Dağına doğru, dev bir nin-
feon (anıtsal çeşme) yükselmektedir. Bu, Efes'in su sisteminin önemli bir parçası idi. Su, Marnas (Der-
vent) kaynağından kemerler içinde gelirdi.

Agoranın arkasında İmparator Domisyanus'un dev tapınağı vardır. İmparatorların çoğu kendilerini Tanrı saymış ve saydırmışlardır. Devlet agorasının yerinde, kırık su boruları kalmış olan kompleks su sistemi görülebilir. Kente su dağıtımının yapıldığı karmaşık yolları meydana çıkarmak amacıyla burada bazı kazı ve sondajlar yapılmıştır. Ve hayli derin-
de, İ.Ö. VI. yüzyıla ait, Klazomen lahitleri olan bir nekropolise (mezar kente) raslanmıştır.

Bu, çeşitli çağlardan kalma, çeşitli sonuçlar için yapılmış içinden çıkılmaz karmaşıklık bırakılıp yürünürse, özel banyolara yaklaşılar. Bu banyo evi-
nin gerisindeki dik kayalı yerin bir kenarı oyulmuş-
tur. Oradaki dev kemerler, bugün yıkılmış durum-
daki kısımları ayakta iken banyonun nasıl göründü-
ğünü açıklar.

Bunun bitişiğinde, 1800 seyircinin birbirlerine yaslanarak oturabildikleri, küçük tiyatroya benze-
yen odeon vardır. Gerçekten, antik çağ tiyatroların-

da herkesin özel koltuğu yoktu ama, seyircilerin birbirlerine yaslanıp, sırtlarını da yayabildikleri oturma yerleri vardı. Bu yüzden, bir tiyatronun kapasitesi, koltuk sayısına göre değil, seyircilerin iriliklerine göre hesaplanıyordu. Bunun tiyatro temsilleri için değil, müzik resitalleri için kullanıldığı söylenir. Fakat bazı arkeologlar, aksi görüştedirler. Onlar derler ki; "Bu bir müzikhol değil, Priene'deki gibi bouleterion, yani konsil odası idi." Bu görüş bir bakıma doğrudur. Çünkü yapı, şehir meclisi binasının bitişiğinde ve agoranın önündedir. Konsil tarafından fiyatlar kararlaştırılacağı zaman, konsilin, pazaryeri ve şehir meclisi yakınında bulunması gerekir. Fakat böyle bir binanın her iki amaç için de kullanılabilmesi gerekirdi. Halk, sözgelimi, buğday fiyatları konusundaki tartışmaları izlerken, kafa dinlendirmek için tatlı müzik dinlemeye ihtiyaç hissedecekti.

Bu odeon ya da bouleterion ya da her neyse, yağmur ve güneşi engelleyecek bir çatı ile örtülüydü. Yukarıdaki oturma yerlerine gidişi sağlayan iki yeraltı geçidi vardır. Şehir meclisi duvarında, buradan meclis binasına, bina dışına çıkmadan geçişi sağlayan dar bir kapı vardır. Efes'te şehir meclisi, aynı anda aynı görüşecek komiteler için özel yerleri olan geniş bir salonlar kompleksi halindedir. Antik çağın kent meclislerinden söz ederken, modern kentlerin belediyelerini düşünmemeliyiz. O, sınırları içinde bir ülke durumunda olan kent için, bir devlet organı idi. Kent yerine kullanılan ad "politika", "politik" ve "polis" sözleriyle aynı kökten gelen "Polis" idi.

Kent meclisi binasında Dorik, İyonik ve Korent olmak üzere, üç arkeoloji stil yanyana ve kaynaşmış olarak görülebilir. Politik hayat buradan yöneti-

lirdi. Yabancı ülkelerin elçileri burada kabul edilir ve onurlarına burada şölen verilirdi. Kent meclisinin bu işler için kullanılan bölümüne "Pritaneion" denirdi. Onun bitişiğinde Hestia Boulaia Tapınağı vardı. Burası, kentin en kutsal yeri sayılan ocak tanrıçasının tapınağı idi. Kentin *ebedi* ateşi gece gündüz burada yanar ve sönmesine asla izin verilmezdi. Ateş, Grekçe adı Hestia, Latince adı Vesta olan ocak tanrıçasının önünde yanardı. Bu nedenle, gece gündüz ateşi gözeten bakirelere "Vesta Bakireleri" denirdi. Müzede görülen iki büyük Artemis heykeli, burada, hayli sağlam durumda bulunmuştu.

Skolastikia adlı bir Hristiyan kadın, kendi adını taşıyan hamamı için yapı malzemesi sağlamak amacıyla, Pritaneion da dahil olmak üzere, birçok binayı alaşağı ettirmiştir. Bu iki heykel Pritaneion'da, özenle gömülmüş olarak bulunmuştu. Bu Hristiyanlığa bazıları tamamıyla, bazıları da kısmen inanmış olan işçiler, idolleri tahrip etmekten çekinmiş ve onları gömmüş olmalı idiler.

Kolosal Artemis heykeli, kutsal ateşin önünde, geleneksel olarak Hestia heykelinin durduğu yerde dikili olmalı idi. Zira Pritaneion'daki niş, tam bu heykelin boyuna uygun büyüklükte idi. Dahası, orada Hestia'nın bir heykeli bulunmuş değildi. Belki de Efes'liler, Hestia'nın yerine de Artemis'i koymayı tercih etmişlerdi.

Bir kent ya da polis (site) kurulurken yapılacak ilk iş, Hestia Boulaia ya da Ocak Tanrıçası Hestia Tapınağının kurulması idi. Sözgelimi Foça'lılar, batıya doğru göçe karar verdiklerinde, Delfoi kâhini kendilerine, Artemis'in koruyuculuğunda göç etmelerini öğütlemişti. Foça'lılar ilkin Efes'ten tutuşturulan ya da kentlerinden aldıkları kutsal ateşlerinin alevini söndürmeden gemileriyle yol almış olmalıy-

dılar. Onlar bu ateşi ilkin, Korsika'ya, daha sonra da kentten kente Marsilya, Nis, Agde ve Antibes'e taşımış olmalılar.

Kentin kutsal ateşi ve ocak tanrıçası geleneği, ateşi yakıverecek kibritin, fitili tutuşturacak çakmak taşının bulunmadığı ve tahtaları sürterek ateş yakmanın çok zor olduğu çağdan kalma olsa gerek. Daha sonra kutsal ya da kentin toplumsal ateşi düşüncesi doğmuş ve herkes kendi ailesi için gerekli olan ateşi, topluma ait ateşten sağlar olmuştur.

Ateş, ancak kutsal bitkilerin dal ya da gövdesiyle yakılabilirdi. Bunların arasında narteks denen bitkinin kuru gövdesi başta gelirdi. Harabeler boyunca yürüyen bir kimse, yıkıntılar arasında mutlaka narteksler görecektir. Bu bitkinin, rengi hariç tutulursa, tavuskuşu kuyruğu izlenimi bırakan gayet güzel yaprakları vardır. Bu yaprakların ortasından parlak, ateş sarısı çiçeklerden bir şemsiye ile sona eren ince bir gövde fırlar. Bu bitkinin çiçekleri yaz ortasında kurur. Bunlar yalnız antik kentlerin harabelerinde yetişir ve başka hiçbir yerde görülmez. Dolayısıyla bunlar buralarda belli bir amaçla yetiştirilmiş olsa gerek.

Denir ki; Prometheus, Olimpos'tan ateşi, narteks özü içinde çalmıştır. Böylece kutsal ateş, ilk olarak kentlere verilmişti. Bakkantlar, "Narteksofori" ya da "Narteks taşıyıcıları" diye adlandırılırlardı. Çünkü onlar, narteks sopalarını zeytinyağına batırıp, bütün gece boyunca dağ tepelerinde narteks meşalelerini başları üstünde sallayarak, coşku içinde dans ederlerdi.

Efes'li bir hizmetçi kız evinden ayrılır, iki metre uzunluğundaki narteks sopasının ucunu yakarak, ocağının bir köşesine bırakıp, bir arkadaşıyla saatler süren dedikodulara dalabilirdi. Çene çalarken,

akşam yemeği hazırlamakta geç kaldığını anlayan hizmetçi kız, için için yanan narteks sopasının ucunu birkaç kez üfleyerek alevlendirebilirdi.

Hestia Tapınağından ayrıldıktan sonra, Efes'in mermer caddelerinden birinde yürümeye başlar ve burada antik caddenin her iki yanında, caddenin altında kanalizasyon sistemleri olduğunu farkedersiniz. Antik Anadolu kentlerinin lağım ve kanalizasyon sistemleri mükemmeldi. Bu, belki mükemmel bir kanalizasyon sistemine sahip olan Girit Minoenlerinin Lidyalılara mirası idi. İtalya Etrüsklerini sorarsanız, onlar Lidya asıllı idiler ve Roma'nın "Kloaka Maksima" denen ilk kanalizasyonunu yapmış olan "Tarkuinler" de, bunlardan başkası değildi. Bu, üç metre yüksekliğinde ve 9,5 metre genişliğinde, mükemmelen örölüp, üstü kemerle örtölmüş bir kanaldı. Romalılar işgal edene dek, Atina'nın kanal ve lağım sistemi yoktu!

Sönmeyen ateşin yandığı kutsallar kutsal Hestia Boulaia Tapınağının önünden geçen dar caddenin sağındaki binalar Kuretlerin (Vesta bakirelerinin) evleridir. Belki bu nedenle, buradan başlayan cadde, "Kuretler Caddesi", adını almıştır. Kuretlerin evlerinden birkaç sütundan başka hiçbir şey kalmamıştır. Burada, biri sola dönüp Domisyanus (İmparatorun dev heykelinin baş ve kol gibi kalıntıları İzmir Arkeoloji Müzesindedir.) Tapınağı önünden geçen ve dik bir sola çarkedişle, sözü edilmiş olan Meryemana yolunda biten sütunlu cadde olmak üzere, daha geniş iki caddeye açılır. Sağa kıvrılan caddenin köşesinde, yüksek kabartmalar bulunan bir Roma çeşmesi vardır. Bu anıtsal çeşmenin arkasında, Roma'nın ünlü generali Sulla'nın torunu Memius'un mozoleumu vardır. Bu cadde, yokuş aşağı dönünce genişler. Birkaç adım ileride, Herkül'ün iki

röliye fi görülecektir. Bunlar, bir zafer takının kalıntılarıdır. Yukarıda, dar caddenin bittiği yerde, birisi Hermes'i bir koçla, diğeri bir delikanlıyı bir keçiyle ve tripod (üç ayaklı sehpa) üzerinde omfalosu (dünyanın merkezini gösteren yarım yumurta) gösteren (sanat değeri orta derecede olan) kabartmalar vardır. Bunlar, devlet agorasının sol gerideki giriş kapısının kalıntılarıdır.

Herkül'ün iki kabartması arasında durup aşağıyı seyretmek, bütün özellik, güzellik ve renkleriyle, klasik bir caddenin, daha doğrusu bulvarın görünüşünü gözler önüne serer. Bu, başka hiçbir yerde eşine rastlanmayan bir görüntüdür. Bu caddede yürürken (bazı modern ayaklarda da görüldüğü gibi), ikinci parmakları baş parmaklarından uzun, klasik ayaklarında sandaletlerle gezinen erkek ve kadınları görür gibi olursunuz. Ve ayaklarından yukarıda hepsi yünden ya da Milet keteninden (Milet antik çağın moda merkezi; Paris'i idi) yapılma, etekleri kıvrımlı İyonya peplos ya da kitonları... Ayrıca, geniş ve rahat Akdenizli tavrıyla, Akdeniz dudaklarına pek uygun gelen "Ne!" "Ne!" "Ne!" (Evet) diye bağışanlar...

Bu bulvar, kente büyük hizmetleri dokunan kadın ve erkeklerin heykelleri ile donatılmıştı. Heykeller dizisi ancak, dar caddelerin, ev, çeşme ve tapınakların girişlerinde kesintiye uğruyordu. Herkül'ün iki kabartmasının yakınlarında bu heykellere ait kaideler bugün bile görülebilir. Caddenin iki yanında, evlerin ikinci katlarını taşıyan sütunlar da görülebilir. Genellikle mozaikli olan bu üst katlar, revaklarla gölgelendirilmiştir. Kısa aralıklarla dar ve gölgeli sokaklar, sağda Efes Akropolüne, solda ise, teras üstüne teras evlerin arasından Koresos (Bülbül) Dağındaki Lizimakos surlarına kadar devam ederler.

Kuretlar Caddesinin iki yanında anıtsal yapılar yükselir. Sağda, tepeden inişin sonuna kadar pek çok olan anıtsal yapılar arasında ilk olarak İmparator Trayan'ın üç katlı çeşmesi ile karşılaşılır. Bu çeşmenin ortasında, imparatorun büyük heykeli bulunuyordu. Heykel, Trayan'ın doğal ölçülerinin iki misli büyüklükte idi. Bu heykelin tek kalıntısı, dev bir ayaktır. Su, imparatorun önündeki geniş havuza onun ayakları altından akardı. İmparatorun iki yanında, imparatorluk ailesinin kadın fertlerinin heykelleri bulunuyordu. Bu çeşmenin biraz aşağısında, Bayan Skolastikia'nın çok katlı hamamı bulunur. Hamamın giriş kapısı, tiyatronun en üst katına ulaşan dar sokağın solundadır. Orada Skolastikia'nın başsız heykeli vardır. Bu hamamın, normal hamamların bilinen üç ana bölümünden fazla bir bölümü vardır.

- 1 – Frigidarium ya da soğuk su için yüzme havuzu,
- 2 – Tepedarium ya da ılık su bölümü,
- 3 – Banyo alanların masajlanıp yağlandıkları kaldarium (en sıcak bölüm).

Skolastikia bu hamamın yapımında, kent meclisinin bölümlerinden Pritaneion'un mermerlerini yağma etmiştir.

Hamamın aşağısında, hamamın duvarına oturmuş şekilde, Hadriyan Tapınağı vardır. Genellikle Roma yapıları, imparatorluğun kudretini göstermek amacıyla dev ölçülerde yapılırdı. Bununla birlikte, Roma çağı eseri olan Hadriyan Tapınağı, çok daha büyük denge güzelliğine sahip olan İyonya sanatçıları tarafından yapılmıştı. Hadriyan Tapınağından sonra dar bir kıyı sokağından, bir anda sıkışan 100 kişinin ihtiyacını giderebilecek kapasitede olan genel helalar gelir. Buranın tabanı mozaikle kaplı idi.

Ortada, acil ihtiyaçlarını gidermekte olan kimsele-
rin seyretmeleri için, balıklarla dolu bir havuz vardı.
Alanı çevreleyen sütunlar, tepelerinde, helaları gl-
gelendirecek dalları tutuyorlardı.

Bu noktada bulvar sağa döner. Cadde boyun-
ca solda, st katlarında havuzları ve heykelleri de
olan beş teras yüksekliğinde yapılar (yamaç evler)
vardı. Bu yapıların önünde, üzerinde halar bulu-
nan ve Hristiyanlarca kutsal sayıldığı anlaşılan bir
eşme vardır. Kuretler Caddesi diye adlandırılan
cadde burada sona erer. Burada tam sağa dnln-
ce, Büyük Tiyatroya ulaşan Mermer Cadde, olanca
görkemiyle gözler önüne serilir.

Mermer Caddesinin köşesinde kentin genelev-
leri (Aşkevi) vardır. Oraya, Mermer Caddedeki da-
racık bir koridorla gidilir. Bu koridorun sağ kşesin-
de, yerden 30 cm. kadar yükseklikte, müşterilerin
ayaklarını yıkadıkları bir havuz vardır. Havuzun ze-
rindeki sütunda, bir Afrodit Pandemos (Halkın Af-
rodit'i) heykeli bulunuyordu. Dileyen müşteriler, ie-
ri girmeden önce, burada Afrodit'e dua edebilirler-
di. Odaların pencereleri yoktur. Krez (solgun) bir
mum ışığı ihtiyaa yeter sayılırdı. Buradaki kadınl-
arın kendileri ve müşterileri için. Özel şarap presleri
vardı.

Mermer Caddenin tiyatroya kadar ulaşan s-
tunlu bir sundurması vardı. Ancak bundan, günü-
müze hemen hiçbir şey kalmamıştır.

Mermer Caddenin sol köşesinde (Aşkevinin
karşısında), hayli iyi korunmuş durumda Kelsius
(Selsus) Kitaplığı vardır. Kitaplık, aslında iki katlı
idi. Kitaplığın iki yanında, papirse yazılı kitapları
nemden koruyan çift duvarlar vardı. Ortada büyük
okuma odası yer alıyordu. Kemerli bir alt yapıda,
Kelsius'un lahdi saklanıyordu. Bunu turistler grebi-

lirler. Kelsius Palemeanus Sart'lı (Önasyalı) idi. Fakat, Roma İmparatorluğu çöküşünden önce, konsilleri yerli halktan seçmeye başlamıştı. Çünkü, Roma konsilliğine atananlar yüceltilmiş oluyorlardı. Dahası, konsilliğine atandıkları yerin yerlisi olarak, kendi ülkelerinin sorunlarını çözümüleme yöntemlerini çok daha iyi biliyorlardı. Kitaplığın ince işlenmiş bir fasadı vardı ve 5 nişte beş klasik güzel huyu temsil eden heykeller bulunuyordu. Nişlerden birinin altında "Bilgi" anlamına gelen "Sohia" sözü okunabilir. Bir de, "Anı"yı anlatan sözcük vardır. 5 klasik güzel huyu temsil eden heykeller kaybolmuş olmalı. Kala kala "bilgi" ve "anı" sözleri kalmıştır. Kitaplık İ.S. 110 yıllarında tamamlanmıştır

Kitaplığın bitişiğinde Efes'in ikinci ticaret agorası, kare biçiminde geniş bir alanı kapsar. Agoranın dört bir kıyısında, birbirlerine kemerlerle bağlı çift sıra sütunların oluşturduğu sundurmalar, onların gerisinde de dükkânlar vardır. Bu agora (ya da pazaryeri) Helenistik çağda yaratılmıştı. Ama sunağı, İmparator Augustus ve Neron zamanında kurulmuştu.

Kelsius Kitaplığından agoraya üç gözlü bir kapı açılır. Bu gözlerden ikisinin üzerinde, bu anıtsal kapının, Augustus'un damadı Agrippa tarafından bağışlanışın onuruna, Mauzeus ve Mitridates (Roma'nın büyük düşmanı, Pontus Kralı Mitridates değil) adlı iki tutsak tarafından, İmparator Augustus ve karısı Lirya'ya adandığını belirten yazıt vardır. Şimdi yerde bulunan bu yazıtlar boyunca ilerlenince, agoranın güneybatı köşesinin dışında, tamamlanmamış durumdaki Serapis Tapınağı görülebilir. Bu bir Mısır Tanrısı idi ve tapınak, Mısırlı göçmenler tarafından yapılmıştı ama, tamamlanmadan önce, bir deprem sonucu yıkılmıştı.

9 dev Korent sütun, zorlu depremle kırılmış ya da aşağı yuvarlanmış durumda görülebilir. Değişik işçilik gösteren, tamamlanmamış bazı süs kabartmaları da dikkati çeker. Bunlar o çağın heykeltıraşlarının kabartma yöntemlerini gösterir. Agoranın diğer iki kıyısında birer kapısı vardır.

Mermer Caddenin solunda, cadde düzeyinden yukarıda, ince duvar üzerine cadde boyunca devam eden, iki sıra sütunlu bir portiko vardı. Kemerlerle bağlı birbirlerine paralel olan sütunlar, alıcı ve satıcılar için düzgün ve gölgeli bir yürüyüş yeri oluştuyordu. Mermer Cadde boyunca, bu gezinme yerine çıkışı sağlayan basamaklar vardır. Aşağı inip, agorayı bir uçtan bir uca geçmek istemeyenler bu portikoya çıkarak, iki bin yıl sonra, alıcı ve satıcıların uğultu ve gürültülerini, pazarlık eden grupların bağırış çağırışlarını duyar gibi olabilirler. Agoranın orta yerinde bir güneş saati bulunurdu.

Mermer Caddenin sonunda, İ.S. II. yüzyılda inşa edilmiş büyük Roma Tiyatrosuna ulaşılır. Daha önce aynı yerde, daha küçük bir Helenistik tiyatro vardı. Sonradan artan tiyatro seyircilerinin ihtiyacını karşılayabilmek için, bunun yerine bir Roma Tiyatrosu kuruldu. Oturma kapasitesi 24 bin kişi olan tiyatro, üç oturma sırası bölümü ile 30 metre yüksekliğe erişiyordu. Tiyatronun iki yanında birer geçidi vardı. Anıtsal ön sahne üç kat yüksekliğinde idi. Ön sahnenin sağında ve solunda, koronun orkestra yarım dairesine girişini sağlayan iki geçit vardı.

Sen Pol, Efes'lilere işte burada vaaz vermeye teşebbüs etmişti. Fakat Artemis heykelciklerini satan kuyumcu Demetrius'un kışkırtmaları ile Efes'liler eski Artemis inancını ve Demetrius'un ticari yararlarını sarsabilecek olan yeni inancı protesto ettiler.

İki saat süreyle, "Büyük olan, Tanrıçamız Artemis'tir!" diyerek kükrediler. Gökgürültüsü gibi gürlediler. Bu, kentin kurallarına aykırı idi. Bu nedenle kentin kâtip ve ileri gelenleri, sakallı vekarları ve ağır adımları ile yürüyerek, bu barışı zedeleyen gürültü hemen dinmezse, kent halkının bilmem ne kadar ceza ödemek zorunda kalacağını söylediler. Gürültü derhal kesildi. Çünkü bazı kimseler yürek yerine, para kesesi taşırlar. İşte o gün olup bitenler, daha sonra ayrıntılı olarak Yeni Testamen'in "Resullerin İşleri" bölümünde dile getirilmişti.

Tiyatronun hemen sağ önünden, iki yanında geceleri meşaleler yanan zafer takının bulunduğu denize kadar uzanan Arkadyana (Liman Caddesi) başlar. Tiyatronun önünde, iki ya da üç aslan ağzından su akıtan Helenistik bir çeşme vardır. Bu, olduğu yerde dokunulmadan korunan bir kutsal çeşme olmalı. Arkadyana, 11 metre genişliğindedir. Cadde Helenistik çağda inşa edilmiş ve İmparator Arkadyus zamanında onarıldığı için, adını bu imparatorundan almıştır. Bu, iki yanında mozaikle kaplı, beşer metre genişliğinde yaya kaldırımları bulunan sütunlu bir cadde idi. Caddenin başından sonuna kadar, iki yanında dükkânlar vardı. Asıl cadde ile dükkânlar arasındaki sundurma, dükkân sahipleri ve gezintiye çıkanları yağmur ve güneşten koruyordu. Dükkânlar kandillerle aydınlatılıyordu. Cadde zamanla birbirlerine ölümsüz aşkı vaat eden âşıkların gezinti yeri olmuştu. Ve Arkadyana bugün harabedir. Fakat, ölüm hayata sığar; hayat ise, yaratma ile, ölüme baskın çıkar. Bunun Arkadyana'daki kanıtı, gülen ve düşünen insan kalabalığıdır. Bu ziyaretçiler bebek olarak, bebek taşıyıcı leyleklerle göklerden hayata bırakılmışlar, uzun zaman önce, belki de aynı caddede konuşup, birbirlerine

aşklarını söylemiş olan atalarınca dünyaya getirilmişlerdir.

Plutark'a göre, Markus Antonius (Mark Antuan) Efes'e gelmiş ve Şarap Tanrısı Bakhos (Diyonisos) gibi giyinmiş ve Kleopatra da, bir arabada onun yanına oturmuştu. Mark Antuan Efes'i bazı vergilerden muaf tutmuştu. Kral ve kraliçeyi taşıyan araba, Arkadyana'da bir şuraya, bir buraya gezindikçe, halk, sevinçten çılgına dönmüştü. Efes'lilerin çoğu "Bakkhus giysileriyle" Mark Antuan'ı taklit ettiler. Kaldırımlara kırmızı şaraplar döktüler, çıplak ve giyinik olarak, bakkhantlar gibi caddelerde dans ettiler.

Zama savaşında Kartaca'nın kaybedilmesi üzerine Skipio Afrikanus, Roma Senatosunca haksız yere, kamu parasını israf etmekle suçlanmış ve senatoda hesap vermeye çağırılmıştı. Rastlantı olarak o gün, Roma zaferinin yıldönümü idi. Skipio, zafer dolayısıyla Tanrılara teşekkür etmek için Kapitol'e yürümüş ve senatörler de onu izlemek zorunda kalmışlardı. Bu kalp kırıcı suçlama sonunda yaşlı Skipio Efes'e geldi. Burada, kendisiyle aynı durumda olan Kartaca'lı oyun yazarı Terens ile karşılaştı. İki adam, o ilerlemiş yaşlarında, çocuklarının saflığını hatırlamak için çakıl taşları ve deniz kabukları toplamak üzere, Arkadyana boyunca deniz kıyısına yürürlerdi... Arkadyana'nın sonuna doğru caddenin sağında, eskiden deniz olan yerde, iki palestra ya da atlet eğitim merkezi; onların arkasında da, hamam olduğu anlaşılan yıkılar yatmaktadır. Zaman elverirse bunlar görülmeye değer.

Arkadyana'dan, tiyatroya doğru geri yürünürse, solda, toprak altından çıkarılmış bir antik yol göze çarpar. Yolun solunda tiyatro jimnazyumu yıkıları görülebilir. Yolun ilerisinde, Efes'le ilgili hatıra

eşyası, kitaplar ve kartpostallar satan dükkânlar ve iyi bir restoran vardır. Fakat yol, Bakire Meryem Kilisesine kadar devam eder.

Bakire Meryem Kilisesinin üç adı vardır. Bu kilise, Bakire Meryem Kilisesi olmanın yanında Meryem'in Tanrısal analığını kabul eden 431 ekumenik (genel) konsil burada toplandığı için Konsil Kilisesi diye de anılır. Ayrıca bina, çeşitli defalar büyütülmüş ve bir defasında, yeni bir apsis (yarım daire biçimindeki çıkıntılı kısım) inşası amacıyla, eski apsis dışarıda bırakılmıştır. Dolayısıyla, iki altarı (sunağı) olduğu için de "Çifte Kiliseler" diye adlandırılmıştır. İnanılır ki, ilk Hristiyanlar Meryem'e, kendisinin bulunmadığı bir yerde kilise ithaf etmezlerdi. Bu nedenle, Meryem'e adanmış ilk kilise olan Bakire Meryem Kilisesi, onun Efes'te yaşadığının bir delili sayılır. Bu kilise konusundaki tartışmalar ve İstanbul Patriği Nestoryus'un kâfir olarak aforoz edilmesine gelince, bu konuda geniş ve ayrıntılı bilgi, Edward Bibbon'un *"Roma İmparatorluğunun Sapiş ve Çöküşü"* adlı kitabında bulunabilir.

Burada önce bir kilise inşa edilmişti. Ama, Hristiyan sayısı artmış ve Efes kambiyosu kiliseye bağlanmıştı. Hristiyan toplumu genişledikçe, çeşitli zamanlarda Roma yapıları, kiliselere eklenmiştir. Bakire Meryem Kilisesinin, vaftizci Jan'ın İsa'yı vaftiz ettiği Ürdün Irmağındaki gibi, bir daldırma, baptisteryon (yunma yeri) vardı.

Kiliseden Efes Stadyumu, daha doğrusu stadyumun yıkıntısı görülebilir. Stadyumun anıtsal bir giriş kapısı vardır. Girişte, palmiye yaprakları ve vazolar gibi, yarışlarda zafer kazanan atletlerin anısına dikilen anıtlar görülebilir. Stadyum, Neron döneminde (İ.S. 54-68) inşa edilmişti. İnşasından

uzun zaman sonra, burada belki gladyatör dövüşleri de yapılmıştı.

Stadyumun bitişiğinde, İ.S. II. yüzyılda, Veditus Antonius tarafından yaptırılmış olan Veditus Jimnazyumu yükselir. Bu, kışın merkezi sistemle ısıtılan, günümüze hayli sağlam olarak kalmış bir jimnazyumdur. Binada tören salonları, palestralar, banyolar gibi, jimnazyumlarda bulunması gerekli bütün bölümler vardır. Jimnazyumun altında, gemi ile taşınan Tanrı heykellerinin depolandığı liman depoları bulunuyordu.

BERGAMA

"Pergamos", "Pergamon" Grekçede "kale" demektir. Bergama'nın akropolü çok sarp olduğu için, söz, o yerin adı olarak takılakalmış. Örneğin Troya kalesi yerine, "Troya Pergamosu" denirdi.

Pergamos kimi yol "Pergemus" diye söylenirdi. Güney Anadolu'da "Perge" sönmüş kenti vardır.

Bu sözün kökü "berg" ve "burg"dur. Hatta Türkçede, sağlamlaştırma anlamında "berkitmek" sözü vardır. Hamburg "Ham'ın Kalesi", Lembang "Lem'in Kalesi", Edinburg "Edin'in Kalesi" anlamına gelir. Hatta "kentsoylu" anlamındaki "burjuva" sözü de aynı kökten gelir.

Bergama'da taş devrinden beri kent vardı. Jeolojik devirde kent deniz kıyısında olduğu için, limandı. Bütün ova Bakırçay (Kayikos) Irmağının getirdiği alüvyonlardan oluşmadır. Ormanlar yanında akarsular toprağı deniz kıyısına yığarak, ovalar yaratır. Gediz'in yaptığı gibi. Klaros'ta aynı durum vardır; Efes ve Milet'te de. Gökova Körfezi-ne akan büyük bir su olmadığı için, körfez dolmamıştır.

Büyük İskender'e dek Pergamon, pek adı anılmayan bir kentti. Ama İskender'in generallerinden Lizimakos, savaşlarda topladığı talanları akropolde, Fileteros adlı bir subayının korunmasında bulunduruyordu. Lizimakos savaşta ölünce, Fileteros hazineye kondu ve Attalid denilen hanedanını

(yani üç kral Attalos, iki kral Eumenes) kurdu. Bu krallar, Romalıların yardımıyla Anadolu'nun hemen hemen tüm batı yarısını işgal ettiler. Merkezi Ankara'da bulunan Galatlar Krallığını ortadan kaldırdılar. Bugünkü Antalya'yı (Attaleya) kurdular.

Bu hanedan, sanatların büyük koruyucusu oldu. Hatta Bergama Akropolü, güzelliğiyle Atina Akropolünü gölgede bıraktı.

Bergama'nın insanlığa pek çok hizmetleri oldu.

Anadolu'nun klasik uygarlıktaki en önemli niteliği, modern anlamda denemeye dayanan bilimin (science experimental) başladığı ve geliştiği yer olmasıdır. Çünkü klasik çağda Anadolu'dan başka her yerde felsefe ve bilgi ya mistisizme ya da mitologyaya kanşıyordu.

Bergama bu arada, yetiştirdiği Gallen (Kalinus Hekim) ile, modern tıbbın temelini kurdu. Yine bu arada, kentçilik her yerde fen kaygısıyla değil rasgele, birbiri üstüne ev yapmaktan ibaretti. Ama Anadolu'da kentçiliğin siftah olarak fensel bir görüşle planı yapıliyordu.

İsa'dan beş yüz yıl önce Milet'li Hippodamos, rasyonel urbanizmi (yararcı kentçiliği) düşündü. Buna göre, resmi daireler yanyanaydı. Sokaklar birbirini -New York'taki gibi- doksan derecelik açılarla dikine kesiyordu. Evler düzenli ve birbirine denk bloklar oluştuyordu. Bu urbanizm Priene'de tamamen ve Milet'te de, kentin yansında uygulandı. Ama Bergama bu tarzı çirkin buldu. Güzelliği bakımından kenti bir anıta çevirmeye uğraştı. Böylece ornamental ya da monumental urbanizmi icat etti. Bu urbanizme Türkçe, "süslü-bezenmiş" ya da "anıt-sal" kentçilik dememiz gerek. Aradan binlerce yıl geçtiği halde bugün bile bu iki urbanizm "ekol"ünü

savunan urbanistler, aralarında tartışıp durmaktadırlar. Çağdaş urbanistler, bu iki kentçiliğin karışımına eğilimlidirler. Bu iki tarzda da su dağıtımı ve kanalizasyon tesisatı, fensel anlayışla düzenlenir.

Bergama, sanat alanında da büyük yenilikler getirmiştir. Klasik üslup (stil) olarak başlıca Dorik, İyonian ve Korintiyan üslupları bilinirdi. Bergama, bu üç üslup kadar önemli olan "Eolyen" üslubu icat etti. Bu stilin en güzel örneklerine Bergama Arkeoloji Müzesinde, bir de Bergama Akropolündeki Demeter Tapınağında rasgelinir. Anadolu'da başka yerlerde de bulunur. Bu stilde bir demet uzun yaprak, dört köşeli başlığa, her yaprak aşağıdan yukarıya genişleyerek çıkar ve başlığı tutar.

Bergama'ya kadar klasik üsluptaki insan şeklinde bir tutukluk vardı. Nedeni, gövde ve özellikle insan yüzünün stilize edilmesindedir. Kaslar, boksör kasları gibi bir bir kabartılıyor, bu da, gövde çizgilerinin kolay akışına ket veriyordu. Yüz ise, belirli ölçülere göre biçimlendiriliyordu. Alın yüzün üçte biri, burun da öyle; burundan çeneye kadar da öyle... Gözler, yüzün eni ve ene göre uzunluğunun oranı da belirliydi. Saçların, sakalların ayrı ayrı düzenlenmesinden başka, yüzler hep birbirlerine benziyorlar, hatta aynı oluyorlardı. Ve hiçbir yüzde duygu yoktu, eşdeyişle, kızgınlık ve üzünc, yontularda belirtilmiyordu. Bergama, sanata duyguyu kattı, sanatta duyguyu icat etti. Bergama'dan önce, çocuk ve yetişkin heykelleri aynı yapılıyor; yalnızca büyüklükleri değişiyordu. Lakoont grubundaki gibi. Bergama plastik sanatlara doğal görüş ve anlayış getirdi. Yani Bergama, Hellenistik denilen görüşün kaynağıdır, doğum yeridir.

Bergama'nın insanoğluna çok büyük bir hizmeti de, parşömenin –bakın, ben bile parşömen diyo-

rum, aslında "Bergama kâğıdı" demek gerekir-, icadıdır. Parşömen deyip geçmeyin: Kâğıdı Çinliler bulmuştu ama, parşömenin icadı, kitabın icadı demektir. Bergama kâğıdından önce her şey papirüs üzerine yazılırdı. Elli metre uzunluğunda, 20-40 cm. eninde bir top kâğıt düşünün. Bu topun iki ucunda birer değnek bulunurdu. Satırlar topun bir ucundan başlar, öteki ucunda biterdi. Papirüs okunurken değnek açılır, öteki değneğe sarılırdı papirüs. Satır bitti miydi, alt satırın başına varmak için, bütün top tersine sanılır; satırın başına gelince yine boşaltma ve sarma işi başlardı. Papirüs tomarları sık sarılmaz, çünkü papirüsler kırılabilirdi. Birbirinin -yassılamasına- üzerine konmaz; konursa papirüs ya kırılır ya da yelpazeye, paravanaya dönerdi.

Günümüzün 300 sayfalık kitabı papirüs üzerine yazıldı mıydı, meşin kova ya da çantaların içindeki papirüsleri taşımak için, hiç olmazsa altı kişi gerekirdi. Oysa şimdi 300 sayfalık kitabı cebimizde taşıyabiliriz.

Sonra, papirüslerde bir kitabın içindekilerinin listesi bulunmaz. Papirüsten sözlük yapılmaz, hele ansiklopedi hiç yapılmaz. Bütün bir ansiklopedi için, hiç olmazsa on kilometre mesafe gerekir, hatta daha fazla! Bir harften bir harfe giderken, otomobile atlayacaksın! Yani, kodeks olmazdı papirüsle. Okunması; eşdeyişle papirüs tomanın bir yandan açılması, öte yana sanılması da çok zaman alırdı. Çünkü her satırda onca tomar aktanlacaktı...

Mısır'da, İskenderiye'de büyük bir kitaplık vardı. Bergama da büyük bir kitaplığa sahip olmak istiyordu. Onun için Mısır'dan papirüs ithal ediyordu. Ama Mısır, bu gidişle Bergama Kitaplığının İskenderiye'dekinden daha zengin olacağını anladı, kısılandı, papirüs ihracını yasakladı.

Bergama papirüssüz kaldı, o zaman parşömeni, yani Bergama kâğıdını icat etti. Aslına bakarsanız kitabın, cildin, yaprakla sayfanın icadı demektir bu. Bergama kâğıdı, buzağı derisinden yapılırdı, yaprak yaprak. "Velum" dedikleri daha incesi, kuzu derisindendi. Bergama kâğıdını, açılan yarışma sonunda, Krates ve İrodikos adlı iki Anadolulu mucit icat ettiler. Merhaba onlara!

250 bin cildi aşkın kitabıyla Bergama Kitaplığı, İskenderiye Kitaplığını geçmişti. Ama Mark Antuan, Bergama Kitaplığındaki –her birinin birer başyapıt olduğunda kuşku bulunmayan– kitapları Mısır Ecesi (Kraliçesi) Kleopatra'ya armağan etti.

Bergama kâğıdının icadı, Gutenberg'in basımevi icadı kadar, belki de daha önemlidir. Zaten papirüsle basımevi icat edilemezdi. Bergama'nın insanlığa bir hizmetidir bu.

Ne tuhaf değil mi; o eski çağda ülkeler atomik bomba konusunda değil, en zengin kitaplığa kavuşabilmek için yarışıyorlarmış birbirleriyle... Bizans İmparatoru Teodikus, İskenderiye Patriği Teofilos'a buyurdu ve patrik de, İskenderiye Kitaplığını yak-tı...

PAMUKKALE

Hesidos: "Irmaklara bir dua okumadan, ellerinizi ve yüzünüzü onların serin ve hoş sularında temiz etmeden onları sakın haa geçmeye çalışmayınız..." der. Bir başka yerde: "Ürün bolluğu topraktan çok yağmura bakar" der.

Onun için Tanrılar Tanrısı Zeus, "Bulut süren" "Yıldırımlar salan" "Yağmur yağdıran", "Gürleyen" bir Tanrıdır. Rüzgârlara buyruktur. Yağdırır ve göklere ebemkuşakları salar. Tabii Zeus bir dağ Tanrısıdır. Çünkü yağmur yüksekte yağar. Boğazköy'deki Hitit kabartmalarında Zeus'tan çok önce "Teşub"un dağlara basarak dineldiği, bir başka yerde bir elinde çatal şimşek, öteki elinde de çift yüzlü balta ile bir boğanın üzerinde durduğu görülür. Grekler; çift yüzlü baltaların, yani "Labris"lerin resimlerini Girit'teki Knossos sarayının duvarlarında görmüşler ve bu nedenle saraya "Labirinthos" demişlerdir. Toros Dağlarının adı "Boğa" anlamına gelir. Güney Anadolu'da, "Çift yüzlü balta taşıyan Zeus" anlamına Zeus Labradeos'a birçok tapınaklar yapılmıştı. Hatta Milas yakınında, "Labranda" adında önemli bir kent kalıntısı vardır. Halen orada kazılar yapılmaktadır.

Kurak Anadolu'da ekmek topraktan çok sudan meydana geldiği için sular kutsal sayılırdı. Hatta Olimposlu Tanrılar "Korkunç Stiks" Irmağı üzerine yemin ederlerdi. Irmakların çoğu, çimenlerin üzeri-

ne yan gelmiş yaşlı birer Tanrı olarak temsil edilirdi. Irmak doğrudan doğruya denize akıyorsa, ırmak Tanrısı bir tanrıça olarak tasvir edilirdi. Bunlar sularını mükellef bir testiden akıtırlar. Irmağın sakın ya da coşkun oluşuna göre bu testi az ya da çok eğik olurdu.

Anadolu ırmakları arasında ululananlar; Çanakkale'ye akan "Skamender" yani Menderes, Bergama'dan geçen "Kaikos" yani Bakırçay, Frigyalı "Sangris" yani Sakarya, İzmir Körfezine akan "Hermos" yani Gediz Çayı, Büyük Menderes "Maeandros" ve "Kaiktros", yani Küçük Menderes'tir.

Söylenceye göre Herkül susamış, İda Dağının -Bozdağ- eteklerini kazmış ve Skamandros akmaya başlamış. Bu ırmağın sularında yıkanan kadınların saçları sararmış. Troya savaşlarında Skamandros kabarıp köpürür ve Akaların üzerine yürür. Akhilleus boğulmaktan korkar... Sevgi Tanrıçası Afrodit, sonradan Roma'nın kurucularından olan "Eneas"i Skamandros Irmağının kıyısında dünyaya getirir. Tüm Troya halkının kızları zifaf gecelerinin öncesinde Skamandros'un kutsal sularında yıkanır.

Suları akıtan, ırmak Tanrılarıydı. Fakat akmakta olan suları, içindeki periler, "Naiyad"lar yönetirdi. Bu periler Zeus'un, yani yağmurun kızları ve Dionysos'un kadın papazlarıydılar. Onların satirlerin anaları oldukları sanılırdı. Bunlar hep genç ve güzel olarak kabul edilirdi. Akan sulara girip çıkarlar, göllerde toplanırlardı. Onlar için su kıyılarına tapınaklar yapılır, onlara armağan olarak süt, yemiş ve çiçekler konurdu.

Anadolu'nun en güzel "Naiyad" söylencesi, Bodrum'un hemen yanındaki Salmakis su kaynağına ait olanıdır. Şimdi o suya "Bardakçı Suyu" denilmektedir.

Önceleri orada güzel bir göl ve bu güzel gölün biricik perisi güzel Salmakis varmış. Kendisi Artemis'in perilerinden olmadığı için avcılık etmezdi. Bu nedenle elinde ok yay yoktu. Uzun saçlarını, gölün kenarında biten sakız ağaçlarından yaptığı tahta tarakla tarardı. Onun küçücük gölden başka aynası yoktu. Güzel bedeniyle göle dalar ve yıkanırdı. Bazen de türküler söyleyerek dağ yamaçlarındaki çiçekleri toplardı.

Bir gün yine çiçek toplarken, göl kıyısına gelen güzel bir delikanlı gördü. Gönlü sevgiyle harladı. Saçlarını düzeltti. Acele yardıma gelmeleri için tüm güzelliklerine ve büyülerine yalvarıp dualar etti. Daha yeni çocukluktan çıkmış sıkılgan ve çekingen gence giderek ona:

– Sen bir Tanrı mısın? Eğer Tanrıysan mutlaka Sevgi Tanrısı Kupidon'sundur. Anan, kızkardeşin, seni gerdanından emziren sütannen mutlaka mutlu insanlardı. Fakat sana varacak gelin onlardan bin kat daha mutlu olacak, sevinecektir. Eğer senin olan bir gelin varsa gel, bizimkisi çalınmış bir mutluluk olsun. Eğer yoksa, ne olur birbirimize varalım!" dedi.

Ne var ki, delikanlı o ana kadar varışmayı akıldan bile geçirmemişti. Güneş akşamüzeri batarken nasıl kızarırsa delikanlının yanakları utançla öyle harladı. Kıza çekilip gitmesini söyledi. Peri kızı Salmakis korktu. Çalılarının arkasına kaçıp gizlendi. Delikanlı kendini yalnız sandı. Önce ayaklarını suyun kıyısında çalkaladı. Sonra soyundu. Avuçlarını uzatıp kavuşturdu, sonra suya daldı. Sanki serin ve duru kristalde oynayan fildişi bir yontuydu.

Naiyad Salmakis, "Zafer!!" diye bir çığlık saldı. Giysilerinden parlak bir kılıç gibi boşanarak gölüne hopladı. Avını yakaladı. Genç boşu boşuna çabalı-

yordu. Nasıl bir yılan yumuşak bükülmelerle kendisini yakalayan kartalı dolam üstüne dolam atarak sıkı sıkı sarmaya çalışırsa; nasıl denizin dibinde bir ahtapot sekiz duyargasıyla, yani vantuzlu ayaklarıyla tuttuğu balığın her yanını fırıl fırıl kavrarsa, Naiyad Salmakis de genci öyle tuttu, suyun derinliklerine, girdaba çekti. Hırsızlama bir öpüşten sonra gence:

"Sen istediğin kadar çabala. Benden ayrılamayacaksın" dedi. Sonra:

"Ey Tanrılar! Nasıl sevdiğimi biliyorsunuz. Size yalvarım bizi kavuşturun!" diye yalvardı.

Naiyad Salmakis'in dileğini gökler yerine getirdi. Hemen iki bedenden tek beden oluştu. Artık biri kız, biri erkek iki vücut değillerdi. Tek beden olmuşlardı. Fakat hem kız hem erkek, hem de ne kız ve ne de erkek olmuşlardı.

Bu Salmakis söylencesinden dünyaya, "Hermafrodit" sözcüğü yayıldı. Bardakçı'da, biri Hermes'in, diğeri Afrodit'in iki tapınağı vardı. Belki de yanyana duran bu tapınaklar bu mitin, bu efsane-nin doğumuna neden olmuştur.

Kibele ile Attis'in, Afrodit ile Adonis'in aynı çift olduklarını ve Adonis'in Sümer Tammuzu olduğunu biliyoruz. "Tammuz", derin suların oğlu demektir. Avrupa'nın hemen her yerinde ilkbaharda ya da yazın bir saksı ya da sepete bir parça toprak konur, üzerine arpa, buğday, mısır ya da mercimek ekilerek sulanır. Bu su, derin suların oğlu Tammuz ve Adonis'in suyla temsilidir. Bu saksılara "Adonis'in Bahçeleri" denir. Sonra bu minyatür bahçeler Adonis'in küçük heykelleriyle birlikte akarsulara atılır. Yağmur dualarında üzeri okunup üflenen taşların deniz ya da akarsulara atılmaları geleneği hep Adonis Bahçeleri geleneğinden gelmedir. Bu törenler

hep Adonis'i uyandırmak, bereketli ve verimli olmaya kışkırtmak için yapılır.

Adonis Avrupa'da, Sen Jan Baptis'e çevrilmiştir. Avrupa ülkelerinin hepsinde Sen Jan günü ya da yortusunda su başlıca rolü oynar. Haçın suya atılması ve su içinde bulundukça kutsal sayılması, "Derin suların oğlu"ndan gelmektedir. Romanya ve Transilvanya'da, buğday demeti - Adonis'in Bahçesi ile gelen kız, köyde sırsıklam edilir. Prusya'da toprağı sürmekten gelenlere, kadınlar su atarlar. Erkekler de kadınları havuza atarlar.

Sardenya'da delikanlılar genç kızlara sevgililik, yani "Komparelik" teklif ederler. Delikanlılar kızların kompareleri olur. Bunlara Sen Jan'ın sevgilileri denir. Fakat gerçekte Kibele ile Tammuzu simgelerler. Bunlar beraberce yetiştirdikleri bir Adonis Bahçesini kilisenin kapısına çarparak kırarlar. Sonra orada oturup kendilerini izlemiş olan halkla birlikte piknik yaparlar. Buradaki kompare, yani erkek sevgili, Anadolu'nun bazı Türk toplumlarındaki Tammuzluk, ya da damızlık denilen delikanlıdan farksızdır.

Sicilya'da bu Adonis Bahçelerine bir de fallos konurdu. Fakat son zamanlarda Katolik Kilisesi bunu yasakladı. Batılı modern mitologlar Sen Jan günü suya girme ya da hiç olmazsa çiğ damlalı otlara sürünme geleneğinin Hristiyanlıktan çok daha önceleri var olduğunu yazmaktadırlar. Hatta havarilerden Sen Ogüstün bunu bir "Pagan geleneği" diye yasak etmişti. Kilise, putperestlik devrinin bu kalıntılarını yok edemeyince, birçok durumda olduğu gibi, Pagan geleneğine de bir Hristiyan adı taktı. Bütün bir tevekkülle içini çekerek putperest Tanrıları'nın yerine Sen Jan'ı getirdi. Ve böylece Sen Jan

Anadolu kaynaklı –kökenli– sakallı bir Naiyad ve erkek bir Salmakis oldu.

Anadolu'da birçok ılıca ve kaplıcalar da ırmaklar ve sular gibi ululanırlardı. Bunların başlıcası, Menderes Vadisinde "Hiyerapolis"tedir. Bugün Pamukkale olarak bilinen Hiyerapolis;, Kibele'nin hadım papazlarının himayesinde idi. Burada ağzı dumanlı bir mağara vardı. Mağaraya giren bir öküz üç adım atmadan yere cansız düşerdi. Bugün karbon gazları çıkaran o yere "Çindeliği" denir. Pamukkale'nin asıl özelliği, kaynak sularının vadiye dökülürken meydana getirdikleri kalker birikimleridir. Bu su, bir büyücünün çoğamı gibi, nereye dokunursa orayı taşa çevirir.

Hiyerapolis'in görkemli yıkıları geniş ve yüksek bir taraçada yığılıdır. Orası, dünyada bir çeşidine rasgelinmeyen uzak bir manzaraya hâkimdir. "Kadmus" Dağının karanlık uçurumları ve göz kamaştırıcı aklıktaki karlarının taa ötelerinde Frigya'nın kavrulmuş yükseklikleri o esiri pembe renkleriyle mavilere erir. Yıkıların ardındaysa, orman, dere ve vadilerle kıyılmış tepeler yükselir. Taraçanın öteki yüz metrelik uçurumlarının eteklerinden, ıssız, ağaçsız ve garipsi "Liküs" –Çürüksu– Ovası göz alabildiğine yayılır. İşte bu uçurumun üzerinden memba suları binlerce yıldan beri akmış ya da sızmış bulunuyor. Bu sular uçurumu; bir inciler ağı, tuz, ya da yuvarlanan kar tabakasıyla örtmüştür. Sanki coşkun ve gür bir ırmak, bir buçuk kilometre genişliğindeki bir uçurumdan aşağılara devrilirken birdenbire mermerre dönmüştür. Taş kesilmiş bir Niyagara çavlanıdır bu... Kışın ya da serin yaz sabahları erkenden, ılıcanın buğulan, çavlanın köpükleri üzerinde boşlukta süzülüp dururken görünüm bir başka etkili olur. Yirmi otuz mil uzaktan yolcunun bakışlarını bağla-

yan bu bembeyaz uçurumdan, bu apak uçurumdan sarkan uzun stalaktitleriyle (sarkıtlarıyla) ve gökkuşağının; mavi, pembe, yeşil tüm o hafif renkleriyle h  relenen kar beyaz genişliğiyle onu, anıtsal bir buzul sanırsınız.

Pamukkale'nin bu rakipsiz harikasında insan, Naiyadların dans etmekte olduğunu görmez de neyi görür?

Bu mucizeyi yaratan sular, kentin geniş ve heybetli yıkılarının ortasındaki derin bir çukurdan çıkar. Sular yeşilimtrak mavidir. Fakat dupdurudur. Suların dibinde Korent  slubunda beyaz mermerlerden güzel bir s  t  n dizisi görülür. Vaktiyle bu s  t  nlar bu kutsal kaynağı sarmış olsalar gerektir. Zümrüt mavi suların altında oynayan bunların a artıları, su yüzüne bir Naiyad Salmakis sarayı şeklinde parlayabilmek için sanki "Sig  rd'  n büyülü borusunun kırmızı  t    n  " beklemektedir.

Küçük gölün çevresinde onun büyüsünü artıran demet demet zakkumlar ve yemişleri güneşte kırmızı gülüşler gibi parlayan narlar görünür. Fakat bu giz ve büyü dolu yerin tehlikeleri de vardır. Karbon kabarcıkları, gümüş parçaları gibi parıldıyarak durmamacasına dipten yüze çıkarlar. Çiftçiler eskiden bu kaplıcanın sıcak sularını tarlalarının çevresinde dolandırırlarmı . Sular az zamanda tarlaların çevresine bir apak duvar   rermi .

("Cumhuriyet")

BODRUM (HALIKARNASSOS)

Bodrum Yolu...

Bodrum'a, İstanbul, İzmir, Antalya, Mersin ve İskenderun seferi yapan Denizcilik Bankası gemileriyle gidilebilir.

Karayoluyla Bodrum'a ulaşmak isteyenler için iki yol vardır. İzmir'den her gün erken saatlerden itibaren hemen her saat başı kalkan otobüslerle Bodrum'a gidilebilir. Bu yolculuk beş saat sürmektedir. Otomobil ya da taksi ile gitmek isteyenler bu yolu bir saat kadar kısaltmış olurlar.

İzmir Bodrum arası tamamen asfaltdır. Bu birinci sınıf devlet karayolu; tarihi Efes (Şimdiki Selçuk) kıyılarının yanından ve sonra "Büyük Menderes Maşısı" yıklarının ortasından geçerek Söke'ye varır. Oradan ünlü Söke Ovasına varılır. Bundan sonra, sarp ve heybetli *Latmos* (Beşparmak) Dağları eteğindeki tatlı Bafra Gölü kıyılanır.

İyon mitolojisine göre, bir çoban olan *Endymion* ay tanrıçası tarafından bu dağlarda sonsuz uykuya vardınılmıştır.

(İyon Mitolojisine göre; Ay Tanrıçası *Artemis*, "Selene", bu dağlarda çobanlık yapan *Endymion* ile sonsuz aşk uykusuna varmıştır...)

Söke Ovasından çıktıktan sonra, *Milet* kenti sağda bırakılarak Bafa Gölüne varılır. Büyük İskender'in Halikarnasos'a yürüdüğü yol, hemen hemen

şimdiki devlet karayolunu izler. İskender Milet ile Didim'i (*Yoran'ı*) aldıktan sonra Milas'a yürümüştür. Bafa Gölünün karşı kıyısında, eski *Heraklea* kentinin yıkıları görülür. Gölde birçok adacıklar vardır. Göl arkada kaldıktan sonra bir tünelden geçilerek Milas yoluna çıkılır. Biraz sonra, solumuzda *Korent* üslubunda bir tapınak görülür. Bugün bile ayakta durmayı başaran on altı sütunu; Selimiye köyü yakınındaki tarihi *Euromos* kentinin yerini göstermektedir. Milas, *Strabon*'un devrinde *Karya*'nın başkentiydi. Kentte, Roma devrinden kalma küçük bir mausoleum yani anıt mezar (*Gümüşkesen*) görülür.

Milas'tan sonra yol biraz daralır ve dönüşler çoğalır. Bu yol, *Herodotos*'un gençliğinde izlediği ticaret yoludur. Birçok meralar, çam ormanları geçilerek firuze gibi limanıyla Bodrum'a varılır.

Bodrum'dan İzmir'e giden otobüsler, erken saatlerde kalkar. İzmir'e vapurla da dönmek mümkündür. İsteyenler, Bodrum'dan motor kiralayarak Ege ve Akdeniz kıyılarının doyumsuz güzelliğinin tadına varabilir.

Bodrum ve Dolayları...

Bodrum, hem doğanın olağanüstü güzelliğini, hem de tarihin ünlü anılarını kendinde toplayan apak bir Akdeniz köşesidir. Kentin yeni ay şeklindeki iki limanı (sevenin, sevilen belalıya açılan gönlü sanki) denize açılır. Deniz, aslında belalı değil de nedir? Yanyana uzanan iki limanın bitişen yerinde (kule üstüne kule) Sen Jan Şövalyelerinin kalesi yükselir. Bembeyaz kent; bu iki limanın kıyısınca

yan gelip uzanır. Beyaz evler, cici biciye yeltenmeyen kesin çizgilerden yapılmalıdır. Tertemiz, kat kat badanalanır ve beyaz duvarları maviler mavisi gökleri beyaz çizgileriyle ustura gibi keser.

Eskiden evler savaş ve savun için yüksek yamaçlara kondurulurdu. Bunlara ev değil kule denirdi. Ama, deniz özlemiyle maviye imreniştten ötürü yerlerinde duramayarak, çam kokan nalinlarıyla tıngır mıngır yokuş aşağı seyirtmişler. Gıcır gıcır kıyı çakılları boyunca iki koyun kenarına dizilmişler. Arkalarda kalanlar ayak uçlarına kalkarak öndeki kızkardeşlerinin omuzları üstünde denize bakakalmışlar. Kimi cesur evler, denize dalıp kayık olmuşlar ve dalgalar üzerinde oynaya güle karadaki pısırik kızkardeşleriyle alay etmişler.

İşte bundan dolayı, kayıklarla evlerin, bir de mandarin bahçelerinin sıkı fıkı hısımlığı vardır. Denizde gidip gelmekten usanan kayıklar, ya ev ya da mandarin bahçesi olur.

Burası engin göklerin ülkesidir. İçten gelen bir türküyü kapıp koyverin, uzaklaştıkça türkü gökte masmavi olur... Işık burada yalnız karanlığı aydınlatmakla kalmaz, aydınlattığı şeyi değiştirir ve görülen bir şiire çevirir. Başka yerde ölüp nur içinde yatılacağına, burada nur içinde yaşanır. Gece yıldızlar, tek tük görülen mıymıntı şeyler değil, yıldız kalabalığına engin gece dar gelir. Sanki pırıltılarıyla göğü sarsıp gürlерler. Hele ay ufuktan bir görüne koysun, evren bir peri masalına döner.

Kıyı boyu, zümrüt fısıkyeler gibi hurmaların arasındaki küçük küçük lokantalar, restaurantlarla noktalanmıştır. Bura aşçıları, mitolojik yüzlü orfoz balıkları, renk renk skaros ve başka balıkları pişirmekte ustalar ustasıdırlar. Hele bir ahtapot pilavı pişirsinler; pilavı gören midye dolmaları utançtan

kıpkırmızı kesilirler... Havaşından mı, denizinden mi, her nedense, Tekel'in rakılan, mucize kabilinden cennet şerbetine döner.

Bodrum kentinin bir yanında maden suları denize akar. Karşısındaki Karaada'nın ılıcasıyla, neredeyse ölüyü diriltir. İnsanın kanı damarlarında yaşama sevinciyle akar, yorgun gözler güneş gibi canlanıp çıkar.

Bodrum'un doğusunda Gökova Körfezi kırk beş deniz mili içlere doğru uzanır. Orası Nis'ine, Montekarlo'suna, Dalmaçya Kıyıları'na taş çıkarır. Her ufak koyu, mersin ve başka türlü türlü kokulu ağaçlarla çevrili, erimiş bir zümrüt parçasıdır. Denizlerde balıklar uçar... Dağlarında, her biri on sekiz bin portakal veren portakal ağaçları yükselir. Dünyanın hiçbir yerinde raslanmayan buhur (liquid amber stiraksiflua) ormanları buradadır. Bin yüz metreden denize tepe takla inen uçurumları mı istersiniz; irili ufaklı ada kümeleri mi istersiniz; altın renkli plajlar mı istersiniz? Ne isterseniz vardır burada...

Bodrum Tarihi...

Anadolu'nun güney batısındaki Halikarnasos (Bodrum) aslında bir *Karya* kentiydi. Erken devirde sadece *Zephria* Adası üzerinde kurulmuştu. Adaya bu adın verilmesinin nedeni; çevrenin sürekli olarak bahar içinde bulunduğu duygusunu uyandırmasıydı... *Zeyhyros*, mitolojide bahar rüzgârlarının Tanrısıydı. Meyve Tanrısı *Carpos*'un anası Çiçekler Perisi *Chloris*'e hayat verirdi...

Sen Jan Şövalyeleri adanın (Şimdiki yarımada) üzerine büyük bir şato kurdular. Şatoyu, havariler-

den Sen Peter'e adayarak ona *Petronium* adını verdiler.

Bu, *Petronium* adı Türkçede zamanla *Bodrum* oldu. Kentin asıl adı: *Halicarnassos*'dur. Zaten *Assos*'la *Ossos*'la biten tüm adlar aynı köktendir ve Grekler ile hiçbir ilgisi yoktur. Tarihte kent, batıya doğru uzamakta ve *Salmakis*'i içine almaktaydı. Buralarda *Karyalılar* ve *Lelegler* otururlardı. *Karyalılar*, *Anteaus*'u kurucuları sayarlar ve *Troezen Argos*'dan gelip yerleştiklerini ileri sürerlerdi. *Antea-dea* denilmesinden onur duyarlardı. *Anteaus*, Toprak Tanrıçası *Gaea*'nın oğlu olan bir dev idi. Titanlar Savaşında Zeus tarafından yere atıldıkça, anası toprağa dokunur ve toprak anadan güç alarak savaşı sürdürürdü.

Erken çağlarda *Halikarnassos*; *Cos*, *Cnidos*, *Lindus*, *Camiros*'u içine alan *Dor* birliğine dahildi. *Cnidos*'da *Apollon* adına yapılan yarışmalarda kazanılan ödüller tapınağa bırakılırdı. *Halikarnassos*'lu şampiyon *Agasicles* kazandığı ödülü tapınağa bırakmak istemedi. Gelenek dışı bu davranıştan ötürü *Halikarnassos*, birlikten çıkarıldı. Aslında *Halikarnassos*, ekonomik bakımdan çok gelişmişti. Bu olay birlikten ayrılması için uydurma bir özür olsa gerek...

Lidya egemenliği, sonunda bir süre için *Atina*'ya bağlandı. *Atina*, güçlü kentlerin rekabetini kaldırmak için bunları kendine bağlayıp ağır vergiler alma yöntemi güderdi. Onun için *Halikarnassos*'un *Atina*'ya bağımlılığı az sürdü.

İ.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısında tarih babası *Herodotos* *Halikarnassos*'da doğdu.

Halikarnassos'un genç ve güzel kraliçesi *Ligidamis*'in kızı birinci *Artemisiya* *Xerxes* ile birleşmişti. *Artemisiya*; kendi filosunun amirali olarak, *Xer-*

xes'in yanında Yunanlılara, yani Atinalılara karşı, *Salamis* deniz savaşında bulundu. Yunanlılar, karşılarında bir kadın savaşçının bulunduğunu duyular... Bir kadınla savaşmayı erkekliklerine yediremediler. Bunun üzerine Artemisiya'yı tutsak edecek Yunanlı kaptana on bin drahmi ödül vaat ettiler.

Artemisiya, savaşa başlamadan önce Xerxes'e, *Salamis*'in dar boğazında durumun kendi yararlarına uygun düşmeyeceğini ve bu nedenle savaşa tutuşmamasını önerdi. Fakat Xerxes, kuvvetleriyle övünüyordu. Sonunda Xerxes yenildi. Persler büyük kayıplar verdiler. Yalnız Artemisiya, kendi filosunu hiç zarar görmeden kurtardı. Bunun üzerine; Xerxes, "*Bugün kadınlar erkekler gibi, erkekler de kadınlar gibi savaştilar*" dedi. Artemisiya I, ölünce tahta oğlu *Pisindalis* geçti. Bundan sonra da eski Milas soyundan *Hecatomanüs* tahta geçti. İ.Ö. 377 yılında oğlu *Mausolos* onun yerini aldı. Xerxes kentin yönetimini beylere bırakmıştı. Ama *Mausolos* bir Pers valisi olmaktan çok, bağımsız bir kraldı. Halikarnassos'un güzelliği nedeniyle başkent, Milas'tan Halikarnassos'a nakledildi. Pedasis çevresindeki altı kent de Halikarnassos'a bağlandı.

Mausolos yönetiminde Halikarnassos büyük rahata kavuştu.

Çevredeki adaları da kendine bağlamak için; *Rodos*, *Cos*, *Cnidos*'da Atina'ya karşı ayaklanmalar ve başkaldırmalar düzenledi. İ.Ö. 357 yılında bu planlarında başarı sağlayarak *Karya*'yı Ege'ye ege-men tek güç durumuna getirdi. *Mausolos* ölünce kızkardeşi ve karısı Artemisiya II, onun yerine geçti. Bunu fırsat bilen Rodoslular bir donanma yolladılar. Fakat Kraliçe Artemisiya II, bu donanmayı yakarak kendisinin de Artemisiya I gibi bir denizci kraliçe olduğunu doğruladı. *Mausoleum*'un yapılışı bu döne-

me raslar. Artemisiya II, Mausoleum'u kocası Mausolos'un anısını sonsuzlaştırmak için yaptırdı.

Mausoleum, Dünyanın Yedi Harikasından biridir. Artemisiya'nın ölümünden sonra (İ.Ö. 357) kardeşi *İdrieus*; karısı ve kardeşi *Ada* ile yönetimi ele aldı... *İdrieus*'un ölümü ile de *Ada*, *Pixidorus* tarafından *Alinda*'ya sürgün edildi. Sonraları *Ada*; Büyük İskender ile anlaşarak Halikarnassos'a saldırmasını gerçekleştirdi (İ.Ö. 334). Büyük İskender Kraliçe *Ada*'yı analığı saydı. Persli filo komutanı kentin duvarları dışına derin çukurlar kazdırdı. Bu yüzden Makedonyalıların süvari ve arabalı saldırıları etkisiz kaldı. Halk, kenti kahramanca savundu. Sonunda İskender dış surları aştı ama, iç kaleyi ve *Salmakis* bölümünü alamadı. Büyük İskender bu başarısızlığının verdiği hırsla kentin yakılmasını ve çevre köylerin boşaltılmasını buyurdu. Sonunda Kraliçe *Ada*'yı tekrar *Karya* tahtına oturttu. *Ada*'nın ölümünden sonra da kent ve çevresi *Asandus* tarafından yönetildi... Ve sırayla; *Antigonus* (İ.Ö. 331), *Lysimakos*, *Makedonyalı Philip* (İ.Ö. 201), *Ptolemeus*, *Epiphanes* ve Romalıların egemenliğine geçti.

Ptolemeus İ.Ö. 190 yıllarında kente her ne kadar bir jimnazyum ve başka binalar yaptırdıysa da kent saldırıların etkisinden kurtulamadı.

Çiçero, Halikarnassos'dan, "Terkedilmiş bir kent" olarak söz eder. İ.Ö. 129 yıllarında kent ve *Karya*, Anadolu ili olarak Roma'ya bağlandı. Roma ve Bizans devirlerinde tekrar bir gelişme ve ilerleme kaydedildi. İ.S. on birinci yüzyılda kent kısa bir süre için Selçuklulara geçtiyse de tekrar Bizanslılar aldılar.

Halikarnassos yöresi on üçüncü yüzyılda *Menteşe Beyliğine* (*Menteşe Livası*) bağlandı. Birinci

Beyazıt devrinde de Osmanlı devleti yönetimine girdi. 1402 yılında yapılan Ankara Savaşı sonunda yöreye Timur'un imparatorluğu egemen oldu... Bu sıralarda Haçlılar, yani Rodoslu Sen Jan Şövalyeleri savunmasız kente yerleştiler. *Zephyra Yarımadası*; eski *Dor Akropolünü* yıkarak bir kale yaptırmaya başladılar... İnşaat 93 yıl sürdü. Fatih Sultan Mehmet döneminde kuşatıldığı halde alınamayan Rodos Adası Kanuni Sultan Süleyman döneminde alındı. Adada oturan Sen Jan Şövalyeleri her fırsatta Osmanlı devletine düşmanlık etmekte, Hristiyan korsan gemilerine yataklık yapmaktaydılar.

1. Süleyman, Belgrat seferinden döndükten sonra Rodos Adası üzerine güçlü bir donanma gönderdi. Kendisi de yüz bin kişilik kuvvetli bir orduyla karadan hareket ederek Marmaris'ten Rodos Adasına geçti. Kanlı savaşlar sonunda Rodos Adası Kanuni Sultan Süleyman'a teslim oldu.

İ. Süleyman'ın Rodos'u aldığı haberi duyulur duyulmaz Halikarnassos'daki Sen Jan Şövalyeleri doksan yılda yaptıkları muhteşem Halikarnassos Kalesini aceleyle boşaltıp kaçtılar. Bu kale sonraları hapisane olarak kullanıldı. Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz ve Fransız gemilerinin bombardımanı sonunda kısmen hasara uğradıysa da heybetini korudu. Cumhuriyet döneminde onarılan kale bugün müze olarak kullanılmaktadır.

Halikarnassos Mausoleum'u...

Denizci Kraliçe Artemisiya II'nin, kocası Mausolos'un anısını sonsuzlaştırmak için yaptırdığı Halikarnassos Mausoleum'u, birbirinin üzerine oturtulmuş beş bölümden oluşur.

Birinci bölüm, *Podium*, yani kaidedir...

İkinci bölüm olan *Pteron*, sütunlarla çevrili bulunan yerdir. Mezar, yani *Cella* buradaydı.

Mausoleum'un üçüncü bölümünde *İyon* üslubunda bir tapınak bulunuyordu. Tapınağın bulunduğu bu bölüm *Pteron*'un üstüne gelmektedir.

Dünyanın Yedi Harikasından biri olan bu *Anıt Mezar*'ın dördüncü bölümü, piramit, yani basamak basamak yükselen bir ehram şeklindeydi..

Beşinci ve son bölüm olan ehramın üzerinde, dört atla çekilen bir araba bulunuyordu.. Bu arabanın içinde Kral Mausolos ile aynı zamanda kızkardeşi olan kansının yanyana ayakta duran heykelleri vardı.

Anıtın yüksekliği elli metre kadardı. Taban bölümü yeşil mermerden yapılmıştı. Romalı tarihçi *Pliny*'ye göre *Pteron*, yani sütunlarla çevrili bulunan ikinci bölüm, kare şeklindeydi ve çevresinde otuz altı tane *İyon* üslubunda yapılmış sütun vardı. Her iki sütunun arasında bir heykel dikiliydi. *Pteron*'daki kabartmalar Amazonlarla Yunanlıların savaşını gösteriyordu. *Pteron*'un üzerinde *İyon* sütunlu bir tapınak, tapınağın üstünde yirmi dört basamaklı bir piramit yükseliyordu.

Piramit beyaz *Paros* mermerindendi. *İskenderiye* limanının karşısında bulunan *Paros Adası*ndan özel olarak seçilmişti. Piramidin üzerine de dört atlı araba kondurulmuştu.

Mausoleum'un mimarları *Pythios* ile *Satiros* idi. *Satiros* aynı zamanda *Didim Tapınağı*nın da mimarıydı. Dört ayrı üslup (stil) birbirinin üzerine oturtulmuştu... Dört ayrı parça; birbirine uyan bir ek üslubun kardeş bölmeleri halinde birbirine uydu-
rılmıştu... Dört ayrı üsluptan tek bir bütün meydana getirmek, insanı hayret ve hayranlık içinde bıra-

kan büyük, görkemli bir sanat ustalığı idi.. *Pliny*'nin bıraktığı bilgilere göre, Mausoleum'un doğu yanının heykeltraşı *Bryaxis*, batı yanının *Leochares*, güney yanının *Timotheos* ve kuzey tarafının da *Pythios* idi.

Mısır ehamları, yeryüzünden toprak üstünden yükselir... Oysa yeryüzüne oturtulan bir ehamı havaya kaldırıp sütunlar üzerine oturtmak, eşine rastlanmayan görkemli bir mimari sanattı. Mausoleum; en küçük parçasına dek özgün bir sanat yapıtıdır. Frizlerindeki savaşan Amazon ve Yunanlılar, aynı çağdaki heykeltraşların yapıtlarının aksine olarak çok hareketliydi. Anadolu'daki eserler, savaşlar ve depremler nedeniyle yerle bir olmuşken, Mausoleum ayakta kalmıştır.

Halikarnassos'u bir kül yığını haline getiren Makedonyalılar bu esere saygı gösterdiler. Romalılar da ona ellerini sürmediler, ayakta bıraktılar. Kut-sal anıtları sürekli olarak yakıp yıkan Hristiyan Bizanslılar bile bu yapıta dokunmadılar.

İ.S. 1402 yıllarında her ne kadar tepesinin bir bölümü yıkılmışsa da, eser eski durumunu korumuştı. İ.S. 1406 yılında Sen Jan Şövalyeleri geldi ve Sen Peter Kalesini yapmaya başladılar.

Alman şövalyesi ve mimarı *Schegelholt* kaleyi bitirebilmek için Mausoleum'u nasıl yıkıp tahrip ettiklerini şöyle anlatır:

"Kireç yapmak için taş aradık. Tarlanın birinde bulduğumuz basamakları kazmaya koyulduk. Bunları kaldırıp derinlere doğru indiğimizde mermer sütunlarla çevrili bir odaya geldik. Burası her türlü kabartmalar ve süslerle bezenmiş bir yerd. Akşam olduğu için paydos edip işi ertesi güne bıraktık. Sabahleyin geldiğimizde ortadaki lahdin kırılmış oldu-

ğunu ve çevreye altın işlemeli kumaş parçalarının saçılmış bulunduğunu gördük...

Mimar, becerikliliğini de şöyle anlatır:

"Yıktık, parçaladık, kırdık, nerde mermer bulduysak yakıp kireç yaptık!.."

İyon başlıklı sütunlar, Amazon - Yunan savaşlarına ait kabartmaların bir bölümü, duvar taşı diye kale duvarlarında kullanıldı. Kimi kabartmalar da silinerek üzerlerine armalar kazındı... Bugün bile kale duvarlarından Mausoleum'un kalıntıları görülür.

Birkaç yıl önce bulunan Amazon-Grek savaşlarına ait bir friz parçası, kale duvarı içinde herhangi bir taşmış gibi örülmüştü.

Halikarnassos'un insanlığa bıraktığı bu baş yapıt bugün bir efsane olmuştur. Sonunda Mausolos'un mezarı, Avrupa dillerine "*Mausoleum*" sözcüğünü eklemiş oldu.

1875 yılında Sir C. Newton'un Bodrum'da yaptığı kazılarda; kimi frizler ve Mausolos ile Artemisiya'nın heykelleri, büyük aslan heykelleri bulundu. Bulundu ve hepsi de İngiltere'ye taşındı.

Mausoleum'un yapımı daha yarıda iken, Halikarnassos'un sanatçılara ve işçilere ödeyecek parası kalmamıştı... Tüm sanatçı ve işçiler, insanlık böylesine şanlı ve muhteşem bir sanat yapıtından yoksun kalmasın diye, başka işlerde çalışarak kazandıkları paralarla bu eseri tamamladılar...

Bodrum'un Bardakçı Salmakis Efsanesi

Sevgi ve Güzellik Tanrıçası *Afrodite* ile Tanrıların habercisi, Tanrı *Hermes*, birbirleriyle karşılaşın-

ca çıldırasıya sevinip sevişmişler... Sonra *Hermafrodit* diye parlak bir oğulları olmuş... Bu genç delikanlı dünyayı dolaşmaya çıkmış ve günün birinde *Salmakis* denilen bir yere gelmiş... Orada, deniz kıyısındaki bir kaynaktan beslenen bemberrak bir küçük göl varmış. O gölün de sahibi biricik bir su perisiymiş. Gölün de, bu güzel gölün güzel sahibi su perisinin de adı *Salmakis*'miş.

Güzel su perisi (*Naiyad*) işte o gölün sularının hem ruhu ve hem de rüyasıymış. Su perisi, göl kenarlarında biten mersin ağaçlarından yaptığı taraklarla upuzun ve gece gibi kara saçlarını taramış. Saçlarını tararken gölün aydınlık sularından başka aynası yokmuş. Su perisi her gün gölün berrak sularına dalar, yıkanır, eğlenip türküler çağırır, dağ çiçeklerini toplar, saçlarına, gerdanına takıp takıştırırmış.

Güzel su perisi, *Hermafrodit*'i göl kıyısında görünce, gönlü sevgiyle harlamış. Saçlarını düzeltmiş ve acele yardımına koşsunlar diye tüm güzelliklerine ve olanca büyülerine yalvanp yakarmış. Daha yeni yeni çocukluk çağından çıkmış olan çekingen ve pısıncı gencin yanına varıp ona:

"Sen bir Tann mısın bilemem... Tanrıysan eğer; mutlaka Güzellikle Sevgi Tannısı *Kupidon*'sundur. Seni dünyaya getiren anan mutlaka çok sevinmiştir. Senin gibi bir kardeşe sahip olan kızkardeşlerin de çok mutludur. Hele göğsünün tüm sütünü sana gırl gırl emziren sütninen kendini cennette sanmıştır. Ama gelinin varsa eğer; o annenden, kızkardeşinle sütninenden bir kere daha çok sevinmiştir. Bilmem sana varan bir talihli varmı? Varsa bile, gel şuracıktaki sevgimiz hırsızlama bir sevgi olsun. Hırsızlama olduğu için de, bin kez daha tatlı olur... E mi?" diye yalvarmış.

Genç ve güzel delikanlı utancından kızarmış. *Salmakis'e* çekilip gitmesini söylemiş. Peri korkup bir çalı ardına sokulmuş. Delikanlının soyunup gölün duru ve sihirli sularına daldığını görünce, dudaklarından fırlayan sevinç ve mutluluk çığlıkları dört bir yanı çınlatmış. Kız kınından fırlayan bir yalın kılınç örneği; parlak ve çıplak, giysilerinden boşanarak ok gibi sulara fırlamış. El, kol, bacak; dolam üstüne dolamla genci kavramış. Tanrılara, kendilerini birbirinden ayırmamaları için dualar etmiş. Tanrılar da, dualarını kabul edip bu iki ayrı bedeni bir "vücut" etmişler. İşte o vücut hem erkek hem dişi; hem de ne biri ve ne de öteki olmuş... Yani *Hermafrodit*, *Hünsa*, *Erse* olmuş...

Şimdi o su kaynağı Bodrum'un yakınındaki *Bardakçı* denilen kaynaktır. *Bardakçı Efsanesi* ilkçağ, ortaçağ ve modern çağ sanatçılarıyla ozanlarına esin kaynağı olmuştur. Latin Ozanı *Ovidius'un* kulakları çınlasın...

Sen Jan Şövalyelerinin Kalesi

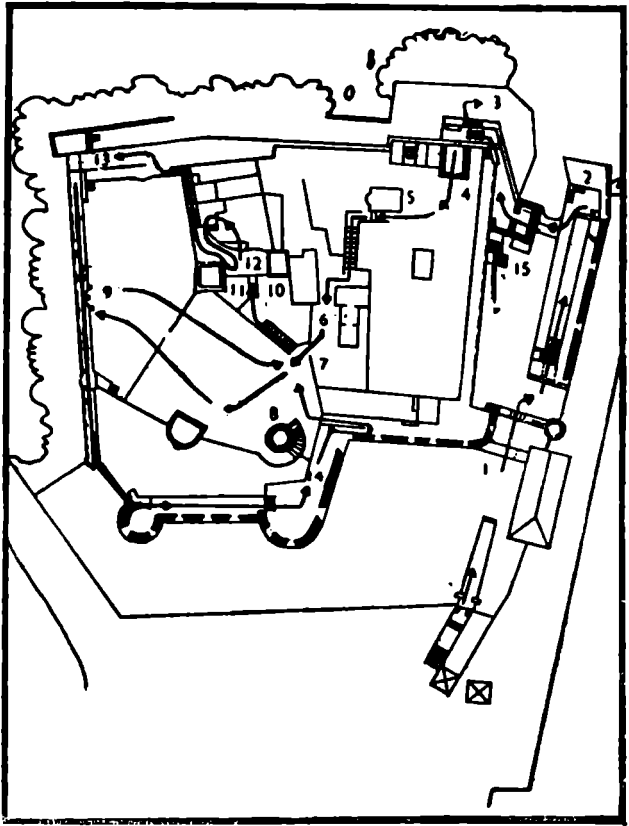
Sen Jan Şövalyeleri tarafından yaptırılan kale, kuleleri, burçları ve mazgallarıyla bir ortaçağ görkemini içinde denizden yükselir. Çok eski Dor kentinin akropolü, Zephyria denilen yarımadaı tamamen kaplamaktaydı. Yukarı aşağı kare şekilli kalenin üç yanı denize bakar. Bu kale Akdeniz'de şövalyelerin yaptırdıkları kalelerin en güzelidir. Kalenin yapımı 1415 yılında başlamış, kısa aralarla 1513 yılına kadar sürmüştür. Tamamlanması doksan sekiz yıl süren kale 1523 yılında terkedilmiştir.

Bodrum Kalesi çok karışık bir yapıdır. Şövalyelik şatafatını güzel yansıtır. 1500 yıllarında Osmanlı

İmparatorluğunun ilerleme döneminde duvarlarına birçok dualar kazılmıştır. Sen Jan Şövalyeleri Avrupa'nın ayrı ayrı uluslarındandılar... Her ulus oturduğu kuleyi, kendi ulusal üslubunda inşa ettirdi. Bu nedenle kalenin her kulesi ayrı ayrı üslup özellikleri taşır. Ayrıca kale, Oryapı üslup ve tarzını içinde toplayan bir ortaçağ Avrupa'sında çeşitli ulusların kule müzesi sayılabilir. Örneğin; İtalyan kulesi İtalyan üslubundadır... Fransız, İngiliz kuleleri; Fransız, İngiliz tarzındadır.

Kale, Birinci Dünya Savaşı sırasında bir müttefik donanması tarafından tahrip edilmiştir. Kaleyi gezerken, karışık yollarda kaybolmamak için bir yol gösterici ile dolaşmak gerekir. Bir rehber sağlamak mümkün olmazsa, 131. sayfadaki *Bodrum Kalesi* planında gösterilen sırayı izlemek gerekir.

Ana kapının dışında, casusluk yapanların cezalandırılacağına dair Grekçe bir yazı vardır. Kale kapısını geçerek içeriye girilir... Karşıda görülen yüksek duvarda kale komutanının armaları vardır... *Pierre D. Abusson*'un (1476-1503) arması, burasını kardinal şapkalarıyla süsler. Seçilen yol izlenerek "Bir" numaralı kapı geçilir ve ikinci noktaya gelinir. Batı yönüne doğru, firuze mavisi Halikarnassos limanı görülür. Solumuzda denizci Kraliçe *Artemisiya*'nın gizli limanı vardır... Gözle, kıyılar izlenecek olursa Tepecik Camii karşımıza çıkar... Tepecik Camiinin biraz sağı agoranın yeri idi. Onun yukarısında Mausoleum dururdu... Onun biraz batısında tiyatro vardır... Hâlâ birkaç basamağı durmaktadır... Göktepe'ye doğru, mezarlar (lahit) görülür. Limanın öbür yanında, dört güverteli kalyonların yapıldığı Türk tersanesi vardır. Batıya doğru *Salma-kis* kaynağının yeri idi. Salmakis'in şimdiki adı *Bar-dakçı*'dır. Arkasında, sıra sıra yeldeğirmenleriyle, te-

Bodrum Kalesi Planı (Çizen: Halikarnas Balıkçısı)

peler ve İstanköy Adasının silueti görülür... Köprü geçilerek, plandaki "3" numaralı yere gelinir. Güneyde, mağaralarından sıcak sular akan *Karaada* (Arconissus) karşıdan görülür. Kıyıdaki beyaz yapının arkasında *Afrodite Tapınağı* vardır... Ilıcanın sularının gençlik, dinçlik ve güzellik verdiği söylenirdi eskiden... Şimdi de öyledir...

**Bodrum Müzesinde
Zenci Çocuk Heykeli**

**Bodrum Müzesinde
Tanrıça İsis Heykeli**

Tam solda, kayaların üstüne kurulu dört katlı İngiliz kulesi yükselir. Kapısının üzerindeki aslan heykeli Mausoleum'a aittir. Planda dört numaralı yerde gösterilen iki kapı geçilerek geniş bir avluya girilir... Son yüzyılda kale, hapisane olarak kullanılırken mahpuslar burada gezerlerdi... Beş numara ile gösterilen yerde şövalyelerin Gotik Kilisesi durur. Bu kilise Bodrum'un işinin eri olan müze eski müdürü (Halûk Elbe) tarafından bir müze haline getirilmiştir.

Yolumuza devam edersek altı numaralı yere gelinir... Buradaki yeni yapılar müze ve müzenin

çeşitli şubeleridir. Çok ender bulunan *Miken Çanakları (Protogeometrik Parçalar)* burada gösterilmektedir. Altı numara ile gösterilen yerde ise, dünyanın en zengin *Denizaltı Müzesi* vardır...

Birçok sığıkları ve kayalıklarıyla Halikarnassos denizi bir çeşit eski gemi deposudur. Bu denizlerde,

**Bodrumlu süngercilerin denizden çıkardıkları
Bronz Demeter Heykeli**

deniz dibi arkeologları araştırmalar yapmışlardır... Pensilvania Üniversitesi *National Geographic Magazine* (Ulusal Coğrafya Dergisi) ve bazı kuruluşlar deniz arkeolojisine yardımcı olmuşlardır... Bodrum Denizaltı Müzesinde, Milattan Öncesine ait birçok gemi kalıntısı ve zengin amphora koleksiyonu görüğe sunulmuştur.

Planda yedi numara ile gösterilen yerde Roma devrine ait güzel bir mozaik parçası bulunmaktadır. Sekiz numaralı bölümde, kule duvarlarının içine işlenmiş bir yılan kabartması vardır... Buradaki parça, Tanrılar Tanrısı Zeus'un insan şekline sokulmadan önceki yılan şeklini gösterir...

Bu kuleye, içindeki merdivenden çıkılabilir. Kulenin üstünden, biri sağda ve diğeri de solda bulunan iki limanın görkemli manzarası görülür.

Planda dokuz numara ile gösterilen yer; (Meryem Ana'nın bulunduğu) şövalyelerin kutsal yeri idi. Yolu izleyerek merdivenden çıkarılır... Sağda on numara ile gösterilen dört köşe kule, İtalyan kulesidir. Solundaysa *Tüton* kulesi bulunur.

On bir numaralı yerde, tavanı oval olan büyük bir geçide girilir. Bu geçidin sağındaki dört köşe oda, kale komutanının odasıdır... Soldaki uzun koğuşlar ise şövalyelerin yemek odalarıdır. Eğer yukarıya, on iki numara ile gösterilen yere çıkılacak olursa, bu yüksek yerden, yani iki kule arasından sağlı sollu iki limanın manzarası unutulmayacak güzelliğindedir... Buradan yine alt kata inilir... Ve on üç numara ile gösterilen yerde dört katlı İngiliz kulesine girilir. Duvarlarında, IV. Edward'ın Skoç armaları, *Plantgenet* şövalyeleri Sir Thomas Sheffield, John Kendall'ın kalkan armaları görülür. Plandaki yol izlenerek iç liman seyredilir. Numara on dörtte kale savunmasında kullanılan su kanallarına açılan

geçitler görülür. Planda işaret edilen yol izlenecek olunursa tekrar dört numarayla işaret edilen yere gelinir. Eğer iki numaralı yere dönülmeyip, merdivenden inilerek on beş numaralı yere gelinecek olursa burada *Sen Jan ve canavarlarının kabartmaları* görülür. Bu şekilde kaleye girilen kapıdan tekrar dışarı çıkılır.

ANADOLU İNSANLARI

TARİHİN İLK OZANI: İZMİRLİ HOMEROS

Homerostan için dünya kadar tartışmalar yapıldı. Önceleri Homeros'un düşsel (hayali) bir kişi olduğu; böyle bir ozanın yaşamadığı ileri sürüldü. Ardından Homeros'un yaşamış bir ozan olduğuna oybirliğiyle karar verildi. Bu kez de, İlyada'da anlatılan Troya savaşlarının ve hatta Troya kentinin bile uydurma olduğu ortaya atıldı.

Dil delisi ya da dil dâhisi Alman bilgini Şliman Troya kazılarını yapıp, bir yerine, üstüste dokuz Troya ortaya çıkardı. Uzun tartışmalardan sonra, altıncı Troya'nın, Homeros'un anlattığı Troya olduğuna karar verildi.

Bundan sonra da Homeros'un nereli olduğu konusu ortaya çıktı. Yedi kent, Homeros'a sahip çıktı. Bu yedi kent şunlardır: İzmir, Sakız, Rodos, Kolofon, Salamis, Argos ve Atina... Homeros'un Salamis, Argos, Atina ya da Rodos'ta doğup yaşamış olması düşünülemez bile... Çünkü adam sütbe-süt İyonca yazdı. İyonya ise İzmir-Söke arasıdır. Şu halde kala kala İzmir, Sakız ve Kolofon kalıyor. Sakız Adasını herkes bilir. Homeros'ta orali olduğunu gösterecek en küçük belirti yoktur. Dolayısıyla Homeros'un olsa olsa Kolofonlu ya da İzmirli olduğu kabul edildi. Kolofon, İzmir'in güneyinde Değirmendere'dedir

Ancak, Homeros'un en ünlü ekadı (lakabı)

"Melesigenes", yani "Melezli"dir. Melez çayı da İzmir'dedir. Öyleyse Homeros özbeöz İzmirlidir.

Homeros diye birinin yaşamadığı savına (iddiasına) verilen en romantik, ama en güzel karşılıklardan biri şudur: "Homeros'u seviyorum, öyleyse vardır..." Her neyse, konuyu değiştirmeyelim:

İzmir, Homeros'un yaşadığı çağda İyonya'nın merkezi gibiydi. Homeros İsa'dan dokuz yüzyıl önce yaşadı ve eserlerini –İlyada ve Odyseia– yazdı. (Bu iki kitabı da, elleri dert görmesin, Azra Erhat çevirdi. A. Kadir şiirleştirdi.) O çağlarda Yunanistan'da değil böylesine baş eserleri yazacak, okuyup yazmasını bilen bile yok denecek kadar azdı. Asıl uygarlık ve kültür merkezleri İzmir, Efes ve Milet; yani İyonya idi. Homeros'tan ancak iki yüz küsur yıl sonradır ki; ticaret için Atina'dan gelen Solon Anadolu'da okuma yazma öğrendi.

Yunanlılar ve tekmil batı, Homeros'u Anadolu'ya mal etmeyi istememiştir. Türkiye ise, Homeros'la hiç ilgilenmemiş, onu benimsememiştir. Tuhaftır ki, Homeros'la ilk ilgilenen Türk, Fatih Sultan Mehmet'tir. Papa'ya yazdığı mektupta, Yunanistan'a yardım etmesini anlayamadığını; çünkü Troya savaşlarında İtalyanların atalarıyla cenk ettiklerini yazıyordu. Demek ki, Fatih Sultan Mehmet İlyada'yı okumuştur. Zaten kendisi sanat ve edebiyata meraklı idi. Kendi zamanında yaşamış olan Makya-velli'nin "Il Principe" adlı eserini Türkçeye çevirtmişti.

İlyada'nın 24 kitabı ya da bölümü, "Akhilleus'un Öfkesi" denen şiirden doğmaktadır. Konusu, tutsak edilen prenseslere sahip çıkmak isteyen Akhilleus'la Başkomutan Agamemnon arasındaki kavgadır. Eserde Yunanlı liderler öyle alçakça, gaddarca ve öylesine iki yüzlü; buna karşılık Troyalılar o

kadar dürüst, güzel ve efendice davranırlar ki; Homeros'un bütün gönlünün, sevgi ve sempatisinin hangi tarafa olduğu, "kör körüne, parmağım gözüne" dermişçesine bellidir.

Onun yurt sevgisi, sımsıcak insancıl duygusu, Troya'yı anlatırken, ağlatıcı güçle ve insan gönlünün şanıyla parlak. Acaba dünya edebiyatında Andromakhe'nin kocası Hektor'la konuşmasından daha dokunaklı bir şey yazılmış mıdır?

Anadolu uygarlığının en eski ve en önemli kaynakları Homeros'un İlyada ve Odyseia adlı kitaplarıdır.

EGE KADINLARI

İlk çağda "İyonya" denilen bölge, kuzeyde Gediz Irmağı, güneyde Beşparmak Dağ zinciriyle sınırlanırdı. Bu bölge güneyde "Karya"yı, yani bugünkü Muğla ve dolaylarını, doğudaysa "Lidya"yı, yani Salihli ve dolaylarını etkisi altında bulunduruyordu. Ege bölgesinin bu kültürü, tamamıyla Anadolu'ya ait tek bir uygar grup ve varlık sayılır.

Yunanistan'da kadınlar hemen hemen bir harem ve hapishane hayatı yaşarlar, kadınlar kocaları ya da babalarıyla yemek yiyemezlerken Egeli kadınlar, kocaları ve babalarıyla birlikte masanın çevresindeki sandalyelere oturarak yemek yerlerdi. Bu tür yemek göreneği çok sonraları Avrupa'ya geçti.

"Leop" çevirisinde "Eleji" ve "İyambos" türü şiirler anlatılırken; "Testiyi Lidyalı ustaların elleri icat etmiştir. Masanın çevresinde oturanlara kimin adına içileceğinin önceden söylenerek ve kadeh tokuşturularak içki içme geleneği de Lidya'dan çıkmadır," denir. Aynı çeviride lirik şiirlerden söz edilirken "Türkü söylemeye başlayan konuğun elinde tuttuğu defne ve mersin dalını hiç sıraya bakmadan dilediğine vermesi ve türküyü onun sürdürmesini istemesi geleneğinin kökeni Lidya'dır," denir.

İ.Ö. altıncı ve yedinci yüzyıllarda çok büyük önemi olan Lidya kültürü ve oranın sosyal gelenekleri konusunda bilinenler pek az. Amerikalıların Lidya başkenti Sardis'te yapmakta oldukları kazılar

sonunda Lidya yazıtlarının okunacağı ve böylece insanoğlu tarihi hakkında yeni birçok bilgilerin öğrenileceği kuvvetle umuluyor.

Bugün Lidya'nın görenekleri konusunda bazı bilgileri İtalya'dan öğreniyoruz. İ.Ö. yedinci yüzyılda Lidyalıların komşuları, kan ve dil bakımından yakınları olan "Tirsen"ler enikonu kalabalık halinde Tiber Irmağının kuzeyine Orta İtalya'ya göçtüler. Orada kuvvetli "Etrüsk" devletini kurdular. Etrüsklerin gelenek ve görenekleri Lidyalıların gelenek ve göreneklerini epeyce aydınlatır.

Lidya, Etrüsk ve İyonya'dan kurulu bölgede yaşayan kadınlar geniş bir özgürlük içinde geliyor, kamu yaşamına büyük etkileri oluyordu. Bu nedenle Ege kadınları Yunan kadınlarıyla kıyaslanamayacak kadar ileri ve kişilik sahibiydiler. Anadolu'nun yetiştirdiği ünlü kadınlara örnek olarak şunları sayabiliriz:

Salamis deniz savaşında filosunu kurtarmayı başaran tek amiral, Halikarnas Kraliçesi Artemisiya olmuştu. Bu kadın o sıralarda yirmi yaşlarındaydı. Birinci Artemisiya, tarihin tek kadın amiralidir. Kocası Mausolos adına Dünyanın Yedi Harikasından biri olan Mausoleum'u yaptıran ikinci Artemisiya da bir Karya kraliçesiydi. Perikles'e Atina devletini yönetmede büyük yardımı dokunan Miletli, yani Balatlı Aspasya; dünyanın en büyük kadın ozanı da Midillili Saffo'dur.

Platon gibi bir filozof Kolofonlu, yani Değirmendereli Arkeannasse'a âşıktı. Platon onun hakkında: "Yüzünün kınışıklıklarında acı bir heyecan var. Şimdi böyleyse, onu gençken tanımış olanlar kim bilir ne alevlerle yanmışlardır?" der.

Mitolojide, Kolofonlu "Arahne"nin Tanrıça Atena ile örgü yarışına çıktığını ve Arahne'nin bu

yüzden örümceğe çevrildiğini anlatan efsane, Yunanistan kadınlarının ince örmeler işinde Anadolu kadınlarını kıskanmış olduklarından uydurulmuştur.

Tarihçi "Pliny"ye göre Arahne, Kolofonlu bir örücü ve kumaş boyacısının kızıydı. Bu kızın oğlu iğ ve iğ miğferini icat etmişti.

İskender'in, Anadolu kadınlarıyla evlenen askerlerine para vermesi, böyle evlenmeleri teşvik etmesinin başka sebepleri arasında Anadolu kadınlarında bir üstünlük görmüş olmasından ileri gelir. Anadolu kadınlarından söz ederken; Anakreon ve Pindir gibi eski ozanlar hep onların tatlılığından, cana yakınlığından ve munisliğinden dem vururlar.

Tarih babası Herodot, Lidya kadınlarının kendi kocalarını seçtiklerini yazar. (Birinci kitap, 94.) Ate-neus, zevk ve eğlenceye pek düşkün olan Etrüskler hakkında Timeus birinci kitabında erkeklere çıplak kölelerin hizmet ettiğini yazıyor.

Teopompus tarihinin kırk üçüncü kitabında; "Bazı erkeklerin karılarını müşterek olarak kullanma âdetleri vardır. Kadınlar gövdelerine çok ihtimam ederler. Çıplak olarak birbirleriyle spor yaparlar. Bu sporlara erkekler de katılır. Yalnız kocalarıyla değil, başka erkeklerle de yemek yerler ve onların şereflerine kadeh kaldırırlar. Çok içki içerler ve pek güzeldirler," diye yazar.

Masalarına kadınları kabul etmeyen Yunanlılarca, kadınların erkeklerle beraber yemek yemelerine iyi gözle bakılmazdı. Ne var ki, şimdi İtalya'da Etrüskler diyarı olan Toskana kadınlarının güzelliği ve şaraplarının tadı herkesçe doğrulanmaktadır.

Kız ve kadınların, kesinlikle birer İyonya kenti olan Sakız, Klazomene, yani İzmir'in yakınındaki şimdiki Kilizman ve Efes'te, tadına vardıkları özgürlükleri gösteren kanıtlar vardır. Birçok jimnazyum-

İrda, yani o zamanların spor okullarında kız ve gençlerin çıplak olarak güreştiklerini, pistlerde koşular yaptıklarını yine Ateneus yazar. Londra'daki Britis Museum'da bulunan bir Klazomene vazosunun üzerinde, çıplak bir kızın bacakları açık olarak ata bindiği ve atın sakallı bir adam tarafından çekildiği görülür. Amazonlar ata erkekler gibi bacakları açık olarak binerlerdi. Yunanistan'da at ve eşeklere eskiden olduğu gibi bugün bile yan binerler. Bizim köylü kadın ve kızlarımız gibi bacakları açık binmezler.

Britis Museum'da bulunan Klazomene vazosundaki kız ise ata bir erkek gibi biniyor. Belki de bu kız "cokey", sakallı adam da "antrenör"ü idi.

Özellikle Efes'te kadın ve kızlar çok özgürdüler. Onlar tek bir tanrıçaya, "Artemis"e inanıyorlardı. Bu tanrıça heykelinin üzerine altın giysiler giydirilirdi. Giysileri koruyan kadınlara tanrıçanın "giysici başları" denirdi. Bu kadınlar oranın sosyal ve dini işlerini idare ederlerdi.

Efes'in kuzeyine düşen Frigya'da kadınlar, darphane müdürü olurlardı.

Büyük çoğunluğu "elifi görse mertek sanacak" kadar okuma yazma bilmeyen Yunanistan kadınlarına kıyas Priene, yani bugünkü Güllübahçe'de İsa'dan yüzyıllar önce mahkemelerde en büyük yargıç kadındı.

Eski Anadolu'nun Ünlü Kadınları: Saffo, Aspasya, Arkiyannase

Yazımıza, Saffo hakkında kesin olarak bilinenlerden başlayalım. Saffo, İ.Ö. "Yedinci" yüzyılda bugün adı Midilli olan "Lesbos" Adasında doğdu. Ken-

di "Eolya" şivesiyle adı, "Psaffa"dır. Yine doğduğu yer olan Lesbos Adasında yaşadı. Ancak, hayatının sonuna doğru, adadaki siyasal kargaşalıklar nedeniyle oradan Sicilya Adasına göç etti. "Silanyon" adındaki bir heykeltıraş tarafından yapılan heykeli, İ.Ö. üçüncü yüzyılda Roma Valisi Verres tarafından, Sirakuza kentinin bir meydanından kaldırılarak Roma'ya getirildi. Bu Verres denilen vali edepsiz adamın biriydi. Saffo'nun heykelini yatak odasına koydurtmuştu. Saffo evliydi. "Kleyis" adında güzel bir kızı vardı. Erkek kardeşleri de vardı Saffo'nun. Hatta bir yazısında, Karaksos adlı erkek kardeşinin, Dorika adlı bir Mısırlı "Kortezan" ile ilişkisi olduğu için ona çıkmıştır.

Herodot, ikinci kitabında bu olaya değinerek, bu "Dorika"yı, "Rodopis" adlı bir başka kortezanla karıştırır. Dorika adlı kadın da çocukluk çağında, ilk çağın anlı-ünlü masalcısı Aisopos –ki ikisi de Anadolu'dur– ile birlikte Anadolu'da Yadmon adlı bir zengin kişinin kölesiydi. Saffo, yine Midillili olan şair "Alkeos" zamanında yaşadı. Alkeos'un Saffo için yazdığı övgüler vardır

Saffo, dokuz tane olan kitaplarında, mersiye-ler, ilahiler ve başka şiirler yazdı. Şiirlerinde başlıca konu "aşk"tı. Saffo, bu şiirlerinde sözünü hiç sakinmazdı. Bazen duygulu, bazen okşayıcı ve tatlıydı. Bazen de birdenbire şimşekler çakar, volkanları harekete getirip göklere ateşler salar, gök gürler, depremler olur. Saffo, birçok vezin (ölçü) çeşidi kullanmıştır. "Saffik" diye anılan kendi buluşu bir ölçü bile vardır.

Ne yazık ki, yapıtlarının hemen hemen hepsi kaybolmuştur. İlk çağın hiçbir sanatçısı, edebiyatçısı ve düşünürü yoktur ki, Platon dahil bu kadının dehasına hayran kalmamış olsun.

Kendisinden kalan birkaç parça şiir, birkaç mısra, ancak onun medhiyelerini yazarken kaydedilenlerden ibarettir. Bu dizeler, Eolyen şivesinin bir örneği ve modeli sayılmıştır.

Şimdi gelelim, Anadolu'nun bu ünlü kadını hakkında ortada dolaşan söylentilere:

Saffo, kadınlar arasında seviciliğe kendi adını vermiştir. O çeşit tutkuya, "Saffik Sevgi", ona düşkün olanlara da, "Lesbiyen" denir. Lesbiyen sözcüğü, Lesbos adından gelmedir. Saffo'nun, Midilli'de yaşadığı zamanlarda ada dünyanın uygarlık merkeziydi. O sırada Yunanistan, hemen hemen vahşet halindeydi. Midilli kenti, Atina'dan çok ileriye. Yine Atina, Lidya ülkesinin başkenti Sardis'den çok daha sefihti, zevk ve eğlenceye düşküncü. Kent, Anadolu kıyılarını gören bir yarımada'nın üzerinde kuruluydu. Kenti, mavi deniz sarıyordu. Karşısında bulunan ve Bergama'nın limanı olan Atarne, yani günümüzün Dikili'si Anadolu kıyısında bembeyaz görünüyordu. Kentin dar sokakları, yol yol renkli harmaniyeli (pelerinli), al ve kırmızı tünikli (üstlülük), gömlekli, şeffaf kıkıllı, sarı sandal ya da çizmelerin tozunda tavus kuşu gibi mağrur sürüklenen "Başaralı" bir kalabalıkla kaynaşırdı.

Kadınlar, kulaklarına ağır altın küpeler, kollarına büyük gümüş bilezikler takarlar, saçlarına güzel kokular sürerlerdi. Ayaklarında, kat kat dizili ayak bilezikleri şingirdardı. Kalabalık tıpkı günümüzdeki gibi dükkânların önünde durur, renk renk halı ve kilimleri, altın tellerle işlenmiş giyim ve kuşamları, çeşit çeşit giysileri, kehribar ve fildişinden yapılmış süs takımlarını seyrederlerdi. Vakit ne kadar geç olursa olsun, açık kapılardan müzik aletlerinin şen dingirtıları, kahkaha ya da çığlık halinde kadın ve kız sesleri, ateşli dansların topuk vuruşları, parmak

ve damak şaklayışları ve fır fır dönenlerin gürültüleri taşar dururdu. Bu "vur patlasın, çal oynasın" hayat hızına çocukların katılması istenmiyordu. Ciddi yüzlü, koca burunlu, geniş alınlı kanun koyucuların bu uğurdaki çabaları da gençler arasında hoş gitmiyordu.

Tüm kocaların, sabahlara kadar içki ve eğlenceye veryansın ettiği bu kentte, kadınlar yalnızlıklarına teselliyi kendi aralarında arayıp buluyorlardı. İşte o adanın adıyla anılan sevicilik tutkusu, yani lesbiyenlik, bu haldeki eğlenceli yaşam sonunda ortaya çıkmıştı. Belki de o tutkuda, pis bir araştırmadan çok, arkadaşlık ve dostluk hissi, bu hissin verdiği yakınlık duygusu hâkimdi. Saffo'yu anlatanlar, onun göz kamaştırıcı bir güzelliğe sahip olduğunu söylerler. Belki de büyük bir sanatçı olan Saffo, dans, müzik ve şiir öğretmek için çevresine birçok genç ve yetenekli kız ve kadınları topluyordu. Hakkında dedikodular işte bu toplantılardan uydurulmuş olabilir.

Efsaneye göre Saffo, Faon adındaki bir delikanlıya âşık olur. Delikanlı kadına yüz vermez. Saffo da Epir kıyılarındaki Lefkad kayalarına çıkar, orada lirini çala çala, türküsünü söyleye söyleye kendini uçurumdan denize atar. Denizler, büyük şairin lirini dalgalarıyla taşıyarak, yurdu Lesbos'a -Middilli'ye- götürür. Ne var ki artık o telleri çalan parmaklar, türküleri söyleyen dil soğumuş ve susmuştur.

Saffo hakkında eski antolojilerde birçok mersiye yer vardır. Bu şiirlerin birinde:

"Ey Eolya toprakları, aman ağır basma ona, dokuz ölümsüz sanat perisinin arasında ölümlü bir sanat perisiydi o."

Bir başka şiirde:

"Bu mezar Saffo'nun dilsiz olan kemiklerini ve adını örter. Fakat onun sözleri ölümsüzdür."

"Ey garip, bu Eolya'lı önünden geçerken, içini hazin hazin çekme! Bu mezar taşını beni sevenler dikmiştir. Bir gün o mezar taşı ve bu mezar da kalmayacak. Fakat şunu bil ki: Saffo'nun lirik adının anılmadığı bir gün geçmeyecektir."

Saffo'nun bir Afrodit rahibesi olduğunu kaydedenler de vardır. Latin şairi "Ovidius"un, Saffo hakkında yazdıklarını çevirsem, yazılar müstehcenlikle suçlanabilir. Oysa edebi bir değerde olan eserin böyle bir kuşkudan uzak olması gerekir.

Eski Anadolu'nun bir diğer büyük kadını da "Aspasya"dır. Aspasya, Miletli yani Menderes Ovasındaki Balatlıdır. Kendisi bir "Heteir", yani "Kortezan"dı -yüksek seviyede fahişe, cariye-, Perikles'in dostuydu. Yirmi yaşındayken Anadolu'dan Atina'ya geçti. Onu her gören, zekâsına, bilgisine ve güzelliğine hayran kalıyordu. İ.Ö. beşinci yüzyılın ortasından dördüncü yüzyılın ortalarına kadar yüzyıl süresince Atina kentini dillere destan eden adam Perikles'tir. Atina kentinin o parlak devri hâlâ dillere destandır. Yunanistan'ın o devrine, "Altın" ya da "Hut Perikles" devri denir. Aspasya, Perikles'i büyük işler yapmaya, Yunanistan'a altın bir devir yaşatmaya teşvik eden, bu konuda Perikles'e engin yararlar sağlayan kadındır.

Büyük heykel ustası Fidyas, oyun yazarı Sofokles, tarihin babası Herodot, düşünür Sokrates ve daha birçokları Aspasya'ya hayrandılar. Perikles'in birçok düşmanları vardı. Perikles de Aspasya'ya o denli bağlıydı ki ölünceye kadar, her sokağa çıkışında Aspasya'yı hiç olmazsa iki kez öperdi.

Perikles'in düşmanları, onu en duygulu yerin-

den vurmak istiyorlardı. "Aspasya tanrılara küfretti" dediler. Bu büyük yalanlarına o denli inandılar ki; Atina kentinin yargıçlar kurulunu da buna inandırdılar. Sonunda Aspasya Tanrılara küfretmekle suçlandı. Perikles, mahkemede yargılayıcılar karşısında ağladı, yalvardı ve Aspasya'yı güç bela bağışlattı. Şehvetten tamamen arınmış, platonik aşkı düşünen, uygulayan ilk kadın olmakla ünlüdür.

Platon, ne kurnaz bir herifti ki, ideal ve idealist felsefeden söz edip dururken, "Arkeannasse" adında bir kurtazan dostu vardı.

Arkeannasse Kolofonludur. Kolofon, İzmir'in güneyinde bulunan "Değirmendere"dir. Kolofon'da doğup büyüyen Arkeannasse, kırk yaşını geçtikten sonra Atina'ya gitti. Platon bu Değirmendereli kadına ilk bakışta âşık oldu. On dokuz yaşında bir kara sevdalıymış gibi bu kadına şiirler yazdı. Platon yazdığı şiirlerin birinde şöyle diyor: "Onun yüzünün buruşukluklarında bile derin bir aşk ve ihtiras vardır. Bir de onu gençken görmeliydiniz... Onun ateşiyle yananlar hey!!!" Kim bilir; ne yangınlar, ne alevler içinde yanmışlardır onu görenler. Bu kadının çekiciliği yalnız güzelliğinden ileri gelmiyordu... Zaten tüm Ege kadınlarında, Yunanistan'dakilerde bulunmayan bambaşka huylar vardı ve vardır.

Unutmamalı ki Anadolu ve Ege kadınları Amazonların torunlarıdır. Bütün Ege kıyılarında Amazonların ayak izleri görülür. Hatta Efes kentinin İzmir-Bergama arasındaki on bir Eol kentinden ikisi olan Mirina ve Kime'yi ve ayrıca İzmir'i kuranların Amazonlar olduğu söylenir.

Büyük İskender, Anadolu'ya Çanakkale'den girdi. Hemen hemen deniz kıyısını izleyerek Milet'e geldi. Milet kapılarını açmadı. Dayandı, savaştı. İskender Milet'i zaptetti. Kenti yıkmak şöyle dursun,

savaş sırasında yıkılan yerleri onarttı. Böyle yapması herhalde hoşgörüşünden değildi. Yunanistan'daki Tebai kentini zaptettiği zaman, şair Pindaros'un yoksul evinden gayri tüm kenti yerle bir etti. Yıkılmanın ortasında yalnız Pindaros'un evi dimdik ayakta duruyordu. Milet'i aldıktan sonra tüm askerlerinin Anadolu kızlarıyla evlenmelerini teşvik etti. Her evlenen askere kümeline para verdi. Milet'te bir gecede beş bin düğün töreninin yapıldığı bir gerçektir.

Bazıları İskender'in büyük bir doğulu fatih rolü oynamak istediğini, bazıları doğuyu kendisine akrabalık bağlarıyla bağlamak istediğini savunurlar. Bunların ikisi de çürüktür. İskender, kendisini ve askerlerini, uygarlık ve kültür yönünden Anadolu'nun o günkü durumundan aşağı görüyordu.

Eski Anadolu'nun, saydığımız bu üç kadından başka an san kazanmış başka kadınları pek çoktur.

Anadolu'da İnsan Kurbanı

İnsanların mağaralarda yaşayıp, taş aletler kullandıkları zamanda birer ilkel insan olan "Neandertal" ve "Kromağnon"lar Anadolu'ya gelmişlerdi. Neandertal ve Kromağnon insanlar, insan eti yiyen birer yamyam değil, av hayvanlarının etleriyle beslenen avcıydılar. Taş devrine ait yamyam insanlar, İskandinavya'da, Kuzey Almanya'da ve İngiltere'de bulunuyorlardı.

İnsanların Tanrılar adına kurban edilmeleri, ya da Farmakos olarak öldürülmeleri, yamyamlığa göre büyük bir aşamaydı.

Mısır'da insanlar kurban ediliyordu. Her yıl güzel bir kız seçiliyor, kız çiçeklerle süsleniyor, Nil Ir-

mağının suları kabarmazdan önce, ırmağın yatağına saplanan bir kazığa bağlanıyordu. Irmağın kabarmasıyla yükselen sular, yavaş yavaş kızın dizlerinden göğsüne çıkıyor ve biraz daha kabarmınca başını örtüyordu. Nil Irmağının felaket değil, bereket getirmesi için ona böylece bir güzel insan kurban ediliyordu.

Suriye ve Filistin'de yapılan kazılar sonunda ortaya çıkan mezarlarda, bellerinden kesilerek ikiye bölünmüş çocuk ve genç iskeletleri bulunmuştur. Bunlar Tanrılara kurban edilmiş insanların iskeletleridir. Karaciğerleri, kurban töreninden sonra rahipler tarafından muayene edilmek üzere ikiye biçilmişti. Belki de kanları kutsal maya olarak kullanılmıştı. Rahipler ciğerlerdeki işaretlerden Tanrıların gelecekteki niyetlerini keşfederlerdi.

Trakya ve Yunanistan'da da insan kurban edilmiştir. Böylece Anadolu'nun dört yanındaki ülkelerde insanların kurban edildiğini biliyoruz. Anadolu'da insan kurban edildiğine dair herhangi bir efsane ya da bir belirtinin bulunmaması, buralarda insan kurban edilmediğini kanıtlamaz. Belki de insan kurban edilmişti de, kalıntısı şimdiye değin bulunmamıştır.

Anadolu eski tarihinde, hep doğudan, özellikle Akat ve Sümer ülkelerinden gelen göçlerin etkisi altında bulunuyordu. Bu nedenle, eğer Anadolu'da insan kurban edilmişse, bu iş mutlaka Anadolu'nun kuzey doğusundaki ülkelerde yapılan kurbanlar gibi insan kurban edilmiştir... Kim bilir, belki de hiç kurban edilmemiş olabilir.

İsa'dan, aşağı yukarı beş bin yıl önce, yani Mısır'da uygarlığın gelişmesinden çok önce, "Uruk" ve "Sümer" ülkesine yeni bir halk göç etmişti. Göçebeler beraberlerinde çömlekçi döner masalarını da ge-

tirmişlerdi. Sonra, döner tekerleklerini de getirdiler. Dört tekerlekli arabalarına bir çeşit yaban eşeği koştular. Taştan bina yapmak, bu halkın geleneklerindendi. Taşları kum çöllerine taşımak zahmetine katlanarak, bunlarla binalar yaptılar. Bunlardan başka, yüksek yerlerde tapınmak geleneğini getirdiler. "Mezopotamya" ülkesinde yüksek bir tepe bulunmadığı için, önce toprakları yığarak, yapma tepeler yaptılar. Bunlara "Zigurat" deniliyordu. Bu ziguratların yapma kutsal tepeler olduklarına hiç kuşku yoktur. Dağ yapmak tekniği ilerledikçe, küçük tepecikler yerine taraça üzerine taraça yaparak dev kuleler yaptılar. Bu taraçalara, dağa benzesin diye ağaçlar diktiler. Bu durum bir yandan "Babil Kulesi Efsanesi"ne yol açarken, bir yandan da "Asma Bahçeleri"nin yapılmasına neden oldu. Örneğin Asurlular zamanındaki Asma Bahçeleri gibi. Bu bahçeler Dünyanın Yedi Harikasından biri sayılır.

Yunanistan'ın bir tek Olimposuna karşılık Anadolu'da yirmiden çok Olimpos olmasının nedeni de böyle ortaya çıkmış olmaktadır. Bunlardan ortaya çıkan diğer bir gerçek de: Bütün dağ Tanrıları olan "Olimposluların" nereden geldikleridir.

Sümer ülkesinde yapılan kazılarda birçok "Ölüm Çukurları" bulunmuştur. Bunlar İ.Ö. yirmi dokuzuncu yüzyıla aittir... Yani, Mısır'da ilk ehramın yapılmasından biraz önceye raslar, Mısır'daki ehramlar İ.Ö. iki bin altı yüz elli ve iki bin beş yüz yılları arasında yapılmıştır. Ehramların neden dağ şeklinde yapıldığını ziguratlar ispat eder. Firavunlar da birer Tanrı sayılırlardı.

Sümer ülkesinde kazılar yapan "Woolley" bu mezarları, daha doğrusu bu ölüm çukurlarını şöyle anlatıyor:

"Ölüm çukurlarının tabanı hep dizi dizi yatan

insan iskeletleriyle örtülüydü. Ölüm çukurlarının giriş noktasında yan yana altı erkek yatıyordu. Biraz içerde ise yine yanyana yatan 68 kadın iskeleti vardı. Kadınların hepsi de kırmızı saray elbiseleri giymişlerdi. Ceketlerinin bilekleri boncukluydu. Deniz 'Kışriyesi'nden –kabuklu deniz hayvanlarından– yapıma kuşakları vardı. Başlarında altın ya da gümüş süsler, kulaklarında ay şeklinde küpeler, gerdanlarında mavi taşlardan ve altından birçok gerdanlıklar vardı. İçlerinde bir kız vardı ki; başına gümüş bağına takmamıştı. Gümüş bağı cebindeydi. Belli ki cenaze alayına –kendi cenaze alayı– katılmakta gecikmişti. Bir yanda dört 'Harb' çalıcısı yatıyordu. Onların yanında da bir bakır kazan duruyordu. Bu ölümlerin hepsinin yanlarında ve hatta bazılarının ellerinde su içmekte kullanılan bir çanak duruyordu. Bu çanaklarla kazanın arasındaki ilişkiyi anlamak kolaydı. Kral ya da kraliçenin ölümünden sonra ona hizmet etmiş olanlar sırayla ölüm çukuruna gelmişler, zahmetsizce ölmek için kazandaki uyutucu bir suyu içmişlerdi. Bunların duruşlarında bir uğraşma ve direnme durumu görülüyordu.

Ondan sonra bunların gövdeleri toprakla örtülüyor, toprak üzerinde dini bir tören, daha doğrusu bir şölen yapıliyordu. İşte bu toprak taban üzerinde birkaç insan daha kurban ediliyordu. Toprakla örtme, dini tören yapma, kurban etme işleri üç dört kez tekrar ediliyordu, ta ki ölüm çukuru dolsun."

Bu konuda bir otorite şöyle yazıyor:

"Bu çukurlarda gömülenler kral ya da kraliçe değil, buğdayı temsil eden 'Buğday Tanrısı' ile ilkbaharı temsil eden 'İlkbahar Tanrıçası'dır. Her yıl bunlar birbirleriyle evlendirilirlerdi. Bunun üzerine sözümona o yıl bereket olurdu. Kışın sonunda Buğday Tanrısı ile İlkbahar Tanrıçası öldürölür ve ilkbahar-

da dişili erkekli bir çift Buğday Tanrısı ve İlkbahar Tanrıçası seçilirdi. Sümerliler Tanrı saydıkları yedi yıldızla birer gün adamışlar, böylece haftayı bulmuşlardır."

Bugün batıda haftanın günleri gezegenleri temsil eden Tanrı adlarından gelmektedir. Onun için "Yedi" rakamı uğurludur. Tanrı evreni yedi günde yarattı. Bir ay dört hafta ya da yirmi sekiz günden meydana geldiği için bir yıl on üç ay oluyordu. On üçüncü ayın sonunda Buğday Tanrısı ile İlkbahar Tanrıçası, yeni gelen Tanrı ve tanrıçaya yer vermek üzere kurban edilirlerdi. Bu nedenle on üç rakamı uğursuz sayılırdı.

Hitit başkenti Boğazköy'deki Yazılıkaya'da Tanrıların yıllık evlenişini görüyoruz. Fakat o sırada Anadolu'da bu insanların kurban edildiğine dair bir delile rastgelinmemiştir. Anadolu'da insan kurban edildiyse bile pek eski zamanlarda böyle kurban edilmiştir.

Mizahın Anayurdu: Anadolu

Şiirin, tarihin, doktorluğun babası sayılan kişiler hep Anadoluludur. Gerçekten de, şiirin babası Homer İzmirli, tarihin babası Herodot Halikarnaslı (Bodrumlu) ve tıbbın babası Hipokrat da Kos'ludur (İstanköylü). İstanköy eskiden beri, Anadolu'nun bir parçası sayılır.

Masalın babasının da Anadolulu olduğunu biliyor muydunuz? Güldürücü, hem de düşündürücü masalın (fablın) babası da Aisopos'tur (Ezop). Aisopos, günümüzden 2600 yıl önce Bandırma'da doğdu, büyüdü ve öldü. Ufak tefek ve topal adamın biriydi. Ama, efendisi mi diyelim, sahibi mi diyelim,

Aisopos'u öylesine sayardı ki, Aisopos'un mu köle, yoksa efendisinin mi onun kölesi olduğu belli olmazdı.

Aisopos'un iki bin altı yüz yıl önce anlattığı masallar, bugün söylenmiş kadar taze ve canlıdır. Hem de, yeryüzünde insanlar yaşadıkça, gene de taze ve canlı kalacaklardır, taa zamanın sonuna dek.

Aisopos'un masalları, dünyanın her yerinde, her dile çevrilmiş ve hep çevrilmektedir. Örneğin, La Fonten'in masallarının hemen hepsi Aisopos'undur. Bunlardan birini örnek olarak kısaca alalım:

Dünyada büyük bir kuraklık oluyor. Tüm hayvanlar açlıktan ölmek üzere. Hayvanların sultanı aslan, büyük hayvanları topluyor ve onlara:

– Birimizden biri büyük bir günah işledi de Tanrıyı kızdırdı anlaşılan. Her biriniz günahlarını itiraf etsin de günah işleyeni cezalandırıp Tanrıyı hoşnut edelim; böylece kıtlık ortadan kalksın. İlk önce ben kendi günahımı itiraf edeyim; ben bir boğa yedim.

Tilki hemen öne atılıyor:

– Bir boğa, efendimiz aslanın boğazına leblebi gelir, o günah sayılmaz, diyor.

Güçlü kuvvetli hayvanların her biri günahlarını itiraf ediyor, yedikleri hayvanları sayıp döküyorlar ama, hiçbirini günah sayılmıyor. Sıra, zavallı eşeğe geliyor. O da:

– Ben bir turp yedim, deyince bütün hayvanlar,

– Hah işte, günahı işleyip Tanrıyı kızdıran bu! diyerek üzerine çullanıp eşeği yiyorlar!.

Toprağından mı, havasından mı, suyundan mı; Anadolu, bütün dünyanın ve insanlığın güldürücü

masal ülkesi olmuştur. Güldürücü masal derken, mizah demek istiyorum; yani güldürücü, şakalı, alaylı hafif masal. Hafifliğine rağmen, kimi yol çok derine giden kısa bir anlayıştır bu. Demincek aktarılan aslan ve hayvanlar masalındaki gibi...

Türk mizah yazarlarıyla karikatüristleri uluslararası yarışmada hemen her zaman birinci gelirler, bu nedenle. Örneğin, günümüzde Aziz Nesin, Turhan Selçuk, Nehar Tüblek, Semih Balcıoğlu vs. gibi.

Alın Nasreddin Hoca ile Bektaşî hikâyelerini. Bunlar dünyaya ve insanlığa malolmuşlardır artık. Öyleki, bir gün:

– Türkiye, bütün tarihinde insanoğluna ne hizmet etti? diye sorulsa:

– Nasreddin Hoca'yı yetiştirdi, diye cevap verilebilir.

Çünkü Nasreddin Hoca yalnız Türkiye'nin değil, bütün insanlığın ölmez anıtı olmuştur. Onun hakkında başka başka dillerde kitaplıklar dolusu kitaplar yazılmıştır.

Burada hiciv ile mizahın farklarını kısaca açıklamak gerek. Hiciv yergidir, serttir, keskindir ve acımasızdır. Cellat palası gibidir, bir vuruşta kafayı uçurur. Cellat palasından biricik farkı, uçurup yekettiği kafa, gene canlı olarak yerinde durur ama, artık işi bitmiştir. İnsanın, oturduğu yerde sanki altında dinamit patlamış gibi adam yokolup gitmiştir. Hiciv, yani yerme sanatı sert eleştirmedir. Bu yerme ve eleştirme, adalete benzer. Adalet merhametsizdir, keskindir, serttir, adamı idam edebilir. Hicvin son temsilcileri İzmirli Eşref'le Bodrumlu Neyzen Tefik'tir. Örneğin Neyzen, "Rakı içenlere ney çalmak, yalaktan su içen atlara ısıklık çalmak gibidir," der.

Mizah da eleştiricidir ama, insancıldır, merhametlidir, çok da hoşgörülüdür. Derler a, "Önce iğneyi kendine, sonra çuvaldızı başkasına batır..." Mizah, önce çuvaldızı kendisine, sonra iğneyi başkasına sokmakta sakınca görmez. Önce kendisiyle alay eder, sonra başkalarıyla şakalaşır. Hep birlikte gülerler. İşte, bu tür mizah, Anadolu'nun oldum olası insancıl bir özelliğidir.

Bu mizahın iki örneğini verelim:

Bir gün Nasreddin Hoca çok acıkmış. Bir fırının önünden geçerken, taze, sıcak, yumuşak, ktır ktır kabuklu taze ekmekleri görmüş. Ekmekler, burcu burcu kokuyormuş. Ağzı sulanmış, fırıncıya:

– Bu ekmeklerin hepsi senin mi? diye sormuş.

Fırıncı:

– Evet benim, cevabını verince Hoca:

– Eee, ne duruyorsun, hepsini yesene! demiş.

Bakın, burada kimseyi yermek yok. Önce de kendisiyle alay ediyor mizah hocası.

Gelinsin bir de Mevlana'nın "Mesnevi"den bir masalına:

Bir yaban yerde yolculuk eden ki yolcu, "Aman, bittim! Mahvoldum, beni kurtann!" diye bir feryat duymuşlar. İmdada koşmuşlar ama, sesin geldiği yerde kimseyi görememişler. Yolun ortasındaki bir insan gübresi bağınyormuş böyle. Ona:

– Sana ne oldu da böyle bağıryorsun? diye sormuşlar. Gübre cevap vermiş:

– Aman sormayın, ben dün böyle değildim. Pembe yanaklı şeftaliydim. İnsanlar, toz konmasın diye, ipekli mendillerde taşıyorlardı beni. Beni yediler, tadımı aldılar. Sonra böyle, yolun kıyısına bırakarak defolup gittiler, demiş.

Bu mizah Anadolu'da öylesine yaygındır ki;

mezarlıklarda bile görünür. O kavuklarını takıp yan gelerek çubuğunu içer gibi duran mezar taşı yazılarda kimi yol bir kahkaha vardır. Buyrun size üç örnek:

"Sanmayın ki suya ve ateşe hükmeden Hz. Süleyman'ım,

Ben, Kasımpaşalı ateşçi Süleyman'ım!...

Hele, bir mezar taşının üstünde üç ağaç görünür. Biri servi, biri badem, biri de şeftali. Mezar taşı yazar ki:

"Ben, dünyada ne eğlediğimi göresiniz diye bu ağaçları burada gösteriyorum. Bir servi boylu, badem gözlünün şeftalisine doyamadan öldüm."

Hele bir mezar taşında şunlar yazılıdır:

"Yazık oldu İsmail efendi cana ki: rihleti bütün ahibbasını mahzun etti. Yetmişinde marazi aşk ile şaha kalkıp, gemi aldı azıya; cennete dörtnala gitti. Allah rahmet eyleye..."

Dünyanın başka yerlerinde, böyle mezar taşlarının bir tekine bile rastlayamazsınız. Anadolu insanlarıdır ki, mezar taşlarında bile "hah hah haa..." diye gülerler.

Yaşasın canayakın Anadolu.

Merhaba dinleyenlerim...

Aptallar, Ahiler, Bektaşiler Bacılar, Efeler ve Zeybekler

Bektaşiler, Ahiler ve Aptallar Anadolu Türkiye'sinde yeniçeri teşkilatına, efelere ve zeybeklere öylesine karışmışlardır ki, bunların herhangi birinin nerede başlayıp nerede bittiğini tayin etmek pek güçtür. İlk Türk tarihini yazanlardan biri Âşık Pa-

şa'dır. (Bu yazarın adı, yani kendisine Âşık denilmesi bile pek manalıdır.)

Âşık Paşa Oğuz Türklerini dört kola ayırır.

1 – Gaziyani Rum

2 – Ahiyani Rum

3 – Aptalani Rum

4 – Baciyani Rum

(Şurada şuna işaret edelim ki, Rum kelimesi Rum denilen Ortodoks Hristiyan Türkler değildir. Roma İmparatorluğu ikiye ayrıldığı zaman Anadolu ve Balkanlar ve onların başkenti İstanbul'a Doğu Roması deniliyordu. Mesela Celaledini Rumi denince Romalı Celaledin demektir. Mesela Fatih ve ondan sonraki sultanlar kendilerine Roma imparatoru unvanını veriyorlardı.)

Âşık Paşa'ya göre, Gaziyani Rum fedailerdir. Yani serdengeçtiler, veya dalkılıçlar. Bunlar sınırlarda bulunuyorlardı. Ve sınırları düşmana karşı savunuyorlardı.

Ahiyani Rum; bunlar Ahiler idi, bunlar sanat-kârlar idi. Âdeta bir sendika halindeydiler. Çıraklık, kalfalık, ustalık yani peştemal takınmaklık bu büyük kurul tarafından muayyen merasimlerle yapılırdı. Kurul mensuplarında büyük disiplin vardı.

Aptalani Rum ise kızılbaş, tahtacı, çetni ve bunun gibi kollardır.

Baciyani Rum, Türk kadın alayları idi.

İlk önce Gaziyani Rum'dan bahsedelim. Bugün Gaziyani denilenler, bildiğimiz efeler, zeybekler ve onların kızanlarıdır. Bunların hepsine de İbakki deniliyordu. İbakki demek, Şarap Tanrısı Bakko'nun tayfası demektir. Bakko sözü, Grekçe değildir. Anadolu'da Lidyalıların dilindendir. Bu sözü, sonraları İyonyalılar kendi Grekçe dillerine kabul etmişlerdir. Bu yazının hacmi bu noktayı bütün teferrua-

tıyla incelemeye kâfi değildir. İ.Ö. beşinci yüzyılda yaşamış olan Herodot zeybeklerden İbakki diye bahseder. Bu İbakkiler Batı Anadolu'ya yayılmış bir Bakkos kurulu idi. Yani bir "Confrerie", bir kardeşlik kurulu idi. Hüseyin Kâzım Kadri Beyin dört beş bin sahifeyi bulan mükemmel Türk lügatında zeybek sözü şöyle anlatılıyor:

"Aydın ve Bursa vilayetleri halkına verilen unvan, bazen arkadaş ve kardeş gibi hitap yerinde kullanılır -hafif tüfekçi asker-, Devlet-i Selçukiye zamanında Teke ve Aydın tarafında bulunurlardı."

İlk önce zeybek kıyafetinden bahsedelim... İsa'dan önceki Latin şairlerinden birkaçı İbakki'nin başlarına Tir (Suriye sahilinde Sur şehri) kırmızısından külah giydiklerini ve dans ederlerken takma saçlarının havaya fırladığını yazarlar. Sonra bütün eski yazarlar, İbakkilerin başlarına asma yapraklarından veya kaya kapan sarmaşığından ve çiçeklerden bir çelenk taktıklarını yazarlar. Tir kırmızısından külah, kırmızı festir. Takma saçlar da püsküllerdir. Zeybek ve efeler püskülleri tartıyla alırlardı. En hafif püskül yüz dirhem idi (Yani çeyrek okka). Bu püsküller saç gibi arkaya ve bazen hem arkaya hem bir yana omuz üzerine sarkıtılırdı. Zaten Sultan Mahmut ve Mecit zamanındaki feslere bakılacak olursa, püsküllerin her taraftan -tıpkı saç gibi- yani hem yanlardan hem de arkadan fesi örtercesine sarkıtıkları görülür. Yaprak ve çiçekten ibaret başa takılan çelenk ise, yaprak ve çiçekleri taklik eden zeybek çemberidir.

İbakki kurulu Anadolu'dan Balkanlara geçti ve bilhassa Güney Arnavutluk, Epir ve Makedonya'da adamakıllı kök saldı. Hatta Büyük İskender'in annesi "Olimpiyas"ın bir İbakki yahut Bakkant olduğu tarihsel bir gerçektir. Kraliçe bazen geceleyin başını

alır dağa kaçar ve dans ederdi. Hatta Büyük İskender'in bir Tanrı oğlu olduğunu ispat için babası Filip'in bir gece karısı Olimpiyas'ı yatakta koca bir yılanla çiftleşirken yakaladığı söylenir. Bu elbette uydurulmuş bir yalandır. Fakat uydurulan yalanlar bile gerçekler kısmen tahrif edilerek uydurulur. "İbakkı"nin o mıntikalarda kuvvetli olduğu, Epir Efzonlarının püsküllü fes giymelerinden de anlaşılır.

Zeybekler yani İbakkiler dağlarda dans ederlerdi. Şu zeybek türkülerine yahut manilerine bakınız.

"Yüce dağları yaratan sensen

Cüce dağları yaratan da biziz."

"Ferman padişahın dağlar bizimdir."

"Dağ başı dumansız olmaz,

Yiğit başı belasız olmaz.

Şimdi gelelim, zeybeklerin giydikleri cepken ve camadana. Kolsuz olanlarda omuzlardan arkaya doğru kol olmayan kumaş iki kanat sarkar. İbakkiler artlarına keçi, geyik veya pars postu giyerlerdi. Bu hayvanları öldürdükleri zaman onun etini yerlerdi. Bu et kutsal sayılırdı. Yani o eti yiyen, o Tanrının kutsallığını kendine mal etmiş sayılırdı. O kutsal postu da sırtına giyerdi. Hayvan postunun iki ön ayağı göğüs üzerinden, yani boynun önünden sağa ve sola atılır ve hayvanın iki ayağı omuz üzerinden arkaya sarkardı. İbakkı, dans ederken bu iki ayak havalanırdı. Zeybek camadanındaki iki kol da işte bu bacak ve ayakların kalıntısıdır. Söylediğimiz gibi bu kolların her biri ötekine karıştığı için Bektaşî ve başka tekkeler şeyhlerine postnişin denilirdi. Ve şeyhin postu kutsal olduğu için oraya şeyhten başkasının oturması veya posta basması büyük skandal sayılırdı.

Eskiden Tanrıyı yemek göreneği vardı. Yukarıda söylediğimiz gibi Tanrıyı temsil eden bir hayvan

yendi miydi, Tannın kuvveti onu yiyene geçmiş sayılırdı. Hatta yamyamlığın başı, sevilen bir akraba öldü müydü, onun etini yemekle, onun şahsının onu yiyenlerde devamı sağlanmış olduğu sanılırdı. Katolik kilisesinde Ukarist ayininde papaz, İsa'nın kanıdır diye şarap ve etidir diye de bir ekmek hapı yedirir dua edenlere. İşte bu sebepten Herkül aslan postuna bürünür. Minoen Girit'in boğa başlı ve insan gövdeli Minotauros da kutsal boğa yenildikten sonra rahibin başına bir boğa başı geçirmesinden galattır.

Zeybeklerde "Pazubent" vardır. Bir de maşa. Maşanın gördüğü hiçbir iş yoktur. Bunların ikisi de Herodot'un "Skilas"ta var olduğunu bildirdiği kutsal madensel belirtilerdir (alametlerdir). Bittabi pek sonraları pazubent bir muska niteliği almıştır. Zaten "Skilas"ın kutsal madeni takıntıları da fena etkileri uzaklaştıran birer muskadan başka bir şey değildir. Kıyafetler üzerindeki benzerlikler ta ayaklara kadar devam eder. Fakat ben bu kadarla yetiniyorum.

Danslara gelelim: Zeybek dansı tamamıyla "Bakkik" ve "Diyonisyak"tır. Zeybek oyunları üç kısımdır. Çünkü Bakkos'tan önce Anadolu'da büyük bir Ana Tanrıça Kibele vardı. Onun Boğazköy'de Yazılıkaya Tanrılar düğününde "Hiyerogamos'unda" suretini görürsünüz. İki aslan üzerine basmaktadır. Orada adı, Kupapa'dır. (Asıl tuhafı Sümerlerdeki Humbaba ile ilişkisi vardır. Tanrıça Kupapa üçlek idi. Yani kız, ana ve cadı. Bu da yeni hilal, tam ay, azalan hilalle temsil ediliyordu. İhtar, yani yıldız, Sitare, sonra Astarte ve Afrodit olur.) Bakkos ayinlerin, yani orgiya ve ekstatizmlerin kaynağı, Kibele inancındaki rahiplerin Koribant danslarıdır. İşte, zeybek dansı bu sebepten üç kısma ayrılır. Evvela, zeybek meydanı dolaşır. Sonra elini ha-

vaya kaldırır. Üzüm salkımı koparır, diz üstü gelir, salkımı sepete koyar. Sonra kalkar, sepetteki üzümü çiğner ve şarap suyu çıkarır. İster harmandalı, ister Köşkdereli, ister Ödemiş veya Denizli zeybek danslarında olsun bu üç ana figür hiç değişmez.

Her bir kısım dans tamamlanınca müzik durur ve güzel sesli zeybekler bir hava çekerler. Yani bir mani söylerler. Bu hava çekişleri (Bektaşilerde nefes olur, bunlar) Bakkos ve Diyonisyak dansları arasında söylenen "Ditirambos"tur. (Gerek Diyonisos, gerekse Ditiransos sözü Elence değildir. Unutulmuş bir Anadolu diline ait sözlerdir. Burada izahı uzun. Mitolojide "Diyonisos"un anası "Semele"nin Frikyia dilinde "Zemelo" yani ateşten geldiği bulunmuştur.)

Böylece bir dans, ondan sonra Ditirambos ile dans edilirken iya! bazen de iha! nidası savrulur. Bakkos'u kutsayanların Tanrıyı çağırmak için söyledikleri "Evohe"nin aslı iya'dır. Belki başlangıçta başka idi. Sözelimi İspanyolların dans ederlerken ole diye bağrımları, eski İspanya Araplarının Allah nidası idi.

Zeybekler, tehnel dedikleri ağaçların (defne) bulunduğu yerden geçmezler. (Bu da Kibele ve sonraları Diyonisos ve Apollon'a tapıldığı sıralarda başlangıçta Anadolu'da görülen bu Tanrılar çok sonra Yunanistan'a götürülüp Olimposlu sayıldı. Onlara kutsal olan mıntıklar vardı.) O yerler şom ve neta-meli sayılırdı. Kibele'nin en eski rahibelerine Dafoe-ne denilirdi. Defne yaprağında Ciyanure de potas-sium vardır. Rahibeler onu çiğnerler ve abuk sabuk konuşurlardı. O zaman onların dili ile tanrıça konuşuyor sanılırdı. "Delfos"ta "Apollon"dan önce Ana Tanrıçanın ziyaretgâhı vardı. Defne dalının Apollon çelengi olması işte buradandır. Kutsal yerlere Temönne (temenos) denirdi. Bu yerlerde Anadolu'da

sonraları bir mihrap kurulurdu, dua için. Yavaş yavaş mihrap tapınak oldu. Zeybeklerin defne ağaçlı yerlere girmemeleri oraların kutsal birer temenos sayılmasındandı.

"Efe" kelimesi, efendinin kısaltmışı değildir. Efeb'den gelir. Efeb, genç yani delikanlı demektir. Örneğin Efendimiz Salla Aleyhü Vesselem denir, efemiz denmez. Efendi Bizans dilinde malik, okuma yazma bilir demektir. Hoca Efendi, Kalem Efendisi.

Fakat Hoca Efe, Kalem Efesi denmez. Fakat efelerin efesi denir. Yani silah taşır, yiğit demektir.

Efeb (Efev okunacak) teşkilatı Yunanistan'dan çok önce Anadolu'da kurulmuştur. Bunlar tıpkı zeybekler gibi dağ başında silah talim ederlerdi. Enikonu öğrenince kente gelir, tiyatrodaki silah oyunu yaparlardı. Tiyatro yuvarlaktı. Dans da dairesel idi. Bunda da esas, karibantların silahla, yani kılıçları kalkanlara vura vura ve yuvarlak meydanda döne döne dans etmektir. Başlangıçta bir Diyonisos Tapınağından başka bir şey olmayan tiyatrodaki bu dans dinsel idi. Efeblerin bayrağı yoktu, yemek yedikleri maden çanakları bayrakları idi.

Gelelim Yeniçerilere: Gülbenklerinin sonu, şöyle biterdi.

"Pirimiz hünkârımız Hacı Bektaşî

Veli demine, devranına hu diyelim hu."

İçkiyi esas ayin yapan Bektaşiler Diyonisyak idiler.

Yeniçerilerde de yemek çanağı, yani kazan kutsaldır. Kazan kaldırmak, sancak kaldırmaktır. Sonra yemeye içmeye ait unvanlar, (mesela Çorbacı gibi) önemlidir.

ANADOLU SÖYLENCELERİ

ANADOLU SÖYLENCELERİ

Dünyanın neresinde olursa olsun, insan toplulukları başlangıçta mutlaka anaerkil idiler. Babalar ve erkekler değil, analar ve kadınlar egemendiler. Çünkü kadınların çocuk doğurdukları, ama erkeklerin çocuk doğurmadıkları görülüyordu. Gebelikle doğum arasında geçen dokuz ay, doğumda erkeğin rolünü belirtmeyecek kadar uzundu. Erkek cılk ve kısır bir yaratık, kadınsa insan soyunun sürdürücüsü sayılırdı. İnsan soyunun yaşamı ise, çocuk ve yiygiye bağlıydı. Toplumlar, kadının üstünlüğü kanısıyla anaerkil olunca, baştanrı her yerde anatanrıça idi. Anatanrıça, yerine ve diline göre başka başka adlarla anıldı. Ama Anadolu, doğudan batıya göç eden çoğu insan sellerinin karışım ve yayılım yeri oldu. Çünkü Anadolu, Akdeniz'in doğudan batıya yönelen biricik yarımadası idi ve soy karışımaları olmakla kalmayarak, anatanrıça kültürünün göbeği oldu. Hititler İ.Ö. 1926-1280 yıllarında II. Ramşes'e karşı yaptıkları Kadeş savaşındaki müttefiklerini, tabletlerinde kaydetmişlerdir. Bunların arasında Saridanular (Sardunya'ya adlarını verenler), Sagalaslar (bunlar da Sicilya Adasını adlandırırlar), Pulasati (Filistin ya da Palestin'e adlarını verenler), Luku-Lisyalılar, Turşa, Tiren ya da Etrüskler, Dardanya ve Misyalılar (Çanakkale ve Marmara Denizi güney kıyıları halkı) vardır. Ayrıca Tel-el-Amarno yazıtları

rında Anadolu'nun deniz halkından Keftiyular, yani Minoen-Giritliler anılır.

Bunlardan ilk önce Lisyalıları ele alalım. Lisyalılar anatanrıçaya "Lat" diye taparlardı. İngilizcede genç oğlan anlamına gelen "Lad" sözüyle hanım anlamına gelen "Lady" sözü, Lat adıyla aynı köktendir. Lat'ın tahta putuna, yani 'Ksoanon'una İslamiyetten önce Kâbe'de tapılırdı. Kuran-ı Kerim'de adı geçer. Ataerkillik, anaerkilliğe baskın gelmeye başlayınca, baba-tanrı anatanrıça doğurabilirdi. Bunun üzerine Lat Efes'te Apollon'u doğurur, onunla birlikte –bir anatanrıça olan– Artemis'i dünyaya getirir. Belki de Artemis'e sonradan anatanrıçalık verilmiştir. Her neyse, Artemis, anatanrıça niteliğiyle Tanrı anası sayılır. İ. S. 431 Efes Konsilinde Meryemana'nın özellikleri saptanırken, Hristiyanlığı yeni kabullenen Efesli putataparlar, Meryemana'nın, Artemis gibi Tanrı anası olmasında direndiler. Kıyametler koptu, saç sakal yolundu, kan döküldü; "putataparlığa kayıyoruz" diyen Bizans Patriği Nestoryus aforoz edilip dinden kovuldu. Sonunda Meryemana Tanrının anası sayıldı. (Gibbon The Decline and Fall of the Roman Empire, cilt: II, sayfa: 818 vd.)

"Artemis" sözü Hellence değildir. Artemis, Hellenlerin ileri sürdüğü gibi, Delos Adasında doğmuş da değildir. Efes'ten 7 km. uzakta (Ortygia'da) ya da Fatare'da (Fethiye – Kaş arasındaki Ovagelemiş köyü) doğmuştur. İmparator Tiberius zamanında Romalı inzibat subayları suçluları bir türlü tutamıyorlardı. Çünkü Anadolu'da, her on on beş adımda bir, dokunulmazlık hakkından yararlanan kutsal yerler vardı. Suçlular bunlardan birinden ötekine gide gele yasalardan kaçıyorlardı. Bunun üzerine imparator, her kutsal yer yetkilisinin Roma'ya gelip, senatonun

önünde, temsilcisi bulunduğu yerin kutsallığını kanıtlamasını buyurdu. İlk gelen Efeslilerdi. Onlar, Leto'nun Artemis'le Apollon'u, cahillerin sandıkları gibi Delos Adasında değil, Efes'in yanındaki Ortygia'da Kenkiros suyunun başında doğurduğunu söylediler. Her yıl bir ay süresince Apollon ve Artemis'in doğum yıldönümlerini kutlamak için orada panayır yaptıklarını da eklediler Efesliler. Bunun üzerine Efes'in kutsal yerlerine dokunulmazlık hakkı verildi. (Tacitus, Anallar, III-58-62.) Ortygia, Solmisos Dağı eteklerinin Sisam Adasına bakan yerindedir. Vati-kan bu yeri Meryemana'nın son yaşadığı yer ve orada akan Kenkiros suyunun -Meryemana evinin altından aktığı için- kutsal ve her derde deva olduğunu kabul ederek, su kaynağını bir 'Ayazma' saydı...

Anadolu'da Hititlerce anatanrıçanın adı Kupa-pa, sonradan Kubel oldu. Romalılar Kartacalıları yenmek için, Napoli'nin yanında Cumae kâhinlerine başvurdular. Kâhinler de -heksametron ölçüsüyle- Romalıların Anadolu'da Pesinus'ta Anatanrıça Kubel'in göktaşının Roma'ya getirilmesini cevap olarak bildirdiler. O taş -diapet-, büyük törenlerle Anadolu'dan Roma'ya taşındı ve kutsal dağ Kapitol yanındaki kutsal tepeye konuldu. Bunun üzerinedir ki; Roma İmparatorluğunun simgesi taçlı Kubel başı -Mater Turitto- oldu. Bugün İtalya devletinin simgesi hâlâ, tepesi kuleli Kubel'dir (Kibel, Kibele).

Hititlerin Kupapa'sı Mitanni ve Hurrilerce 'Hepat' ya da 'Hepa' diye adlandırılıyordu. Batı Anadolu'da İyonya'ya taşınan Hepa, klasik mitolojide Hebe oldu. Bu addaki 'b' 'v' diye okunur. Onun için Hebe 'Eve' ya da 'Evi' olur Olimpos'ta. Orada Tannılara nektar denen Tannısal içkiyi sunar. Ama Hellenistan halkı, daha da aşırı ataerkil olunca, 'Eve' Olimpos'tan defedilerek, erkeklerin en güçlüsü Herak-

les'le (Herkül ya da Hergele) evlendirilir. Onun yerine güzel bir oğlan olan Ganimed, nektar sunucu olur. Ganimed 'yatak arkadaşı' demektir. Platon, genç müridlerine arasına bu söylenceden (efsane-den) söz eder ve Tanrı Zeus'u öykünmelerini (taklit etmelerini) öğütlerdi. Bir Anadolu söylencesinde Herakles, Lidya kraliçesi Omfale'nin kölesidir, ev işleri görür; arasına kraliçeden dayak yer. Omfale, anatanrıçanın göbeğidir. Bu söylencenin, Anadolu'nun anaerkil olduğu çağdan kalmış olması gerekir.

Ortası kubbeli –yani Omfaleli– taşlar, anatanrıçayı kutlamakta kullanılırdı. İstanbul su sebillerinde, ortası göbekli maden su taşları içinde su verilirdi. Göbeği, yedi kat göğü temsil eden yedi daire çevirirdi. Bir İran söylencesinde (Firdevsi'nin Şehname'sinde), Cemşid, öyle bir tasla şarap içerken, her daireye geldiğinde, göğün bir katına çıkmış olurdu. Tastaki şarabın hepsini içince de evreni olduğu gibi görürmüş. Çünkü tasın dibindeki tümsek, evrenin ortası olan 'anatanrıçanın göbeği' idi.

Anadolulu Pulasatiler Filistin'e göç ettiler. Palestini ya da Filistin'e kendi adlarını verdiler. Pulasatiler Hepa'yı Filistin ve Suriye'ye taşıdılar. Batı Anadolu'da Hebe (Eve) olan Hepa, Filistin'de Havva oldu ve Batı Anadolu'da Herakles'le evlendirilmesine karşılık, Filistin'de Adem'le evlendirildi. Abdi Hepa (yani Hepa'ya tapan) ile Adam yur Selim (Kudüs'ün Kanaan denilen yerinden) prens idiler. (Hrozny, "The Civilization of the Hittites and Subareans", ch: 15 ve bir de Jerome, "Commentary of Ezechus", V, 15.)

Kubel ya da Kibel, Kâbe'nin başlıca putuydu. Hatta, Hazreti Muhammed doğunca çok sevinen babası Abdullah, sevincinden Kibel putuna yedi ok armağan etti. Uhud gazasında Ebu Sufyan, "Hey

ulu Kubel" diye kılıç çekerken, Hazreti Muhammed de, "Allahu vel ecel" diye kılıç çeker.

Batı Anadolu ile Ege'de ataerkilliğin baş erkek Tanrısı Zeus ya da Jupiter'di. Anatanrıça Kibel –ya da Girit'teki adıyla Rea–, Zeus'u Girit'te doğurmuş, doğum acısı sancısıyla avuçlarını yere basmış ve toprakta parmaklarının izini bırakmış. Sağ parmaklarının izinden, beş daktil sureti peydahlanmış, pür silah! Bunlar toparlak kalkanlarına kargılarını çarparak ve bağırarak dansa koyulmuşlar ki; çocuk Zeus'un ağlayışı babası Kronos tarafından duyulmasın. Çünkü Kronos'un huyu, kendi çocuklarını yemekmiş. Yerde bırakılan parmak izlerine, 'parmak' anlamına gelen "daktil" denildi.

Strabon, Pausanias ve Kallimakhos'un yazdıklarından, daktil dansçılarının savaşçı tipler oldukları anlaşılıyor. Anatanrıça dansları silahlar, büyük kudümler, ziller (kimbalonlar) ve naylarla oynanırdı. İlyada ve Odyseia'da kullanılan 'heksametron' ölçüsü (vezni), anatanrıça için Anadolu'da oynanan danslardaki adım sayılarından gelir. Şiir ölçüleri erken çağlarda, dinsel danslarda atılan adımlardan gelir. Bir heksametron yani bir dizi, ayak (pos) denilen altılı hece grubundan ibarettir. İlk beş grup, beş daktildir. Bir daktil; bir uzun, iki kısa hecedir. Altıncı ve son grup ise, iki uzun hecedir. Bir heksametron şöyle öter:

- 1 – Taak, tiktak,
- 2 – Taak, tiktak,
- 3 – Taak, tiktak,
- 4 – Taak, tiktak,
- 5 – Taak, tiktak,
- 6 – Taak, taak.

Bu da anatanrıçanın doğumunda bıraktığı el izi ve bir uzun, iki kısa parmak ek yerleridir.

Anadolu şiir ölçülerinin adları bile dansa gövde sallanışlarının adlarıdır. Örneğin; troche ölçüsünün adı "treko" ve "trohos"tan gelir. İleri koşturmak ve çevresini dolanmak demektir. Bir tür tavaf; put çevresinde dönmedir bu. "Anatapest" koşup geri dönmek anlamına gelir. Bundan dolayı anatapest hece grubu, bir daktilin tam tersidir. Epik heksametron ölçüsü, Anadolu'nun ilk edebiyatıydı. Dramdan, felsefeden ve tarihten (tarihsel yazıdan) önce vardı ve bunların hepsini içine alırdı. Çünkü hepsi de heksametron ölçüsüyle yazılırdı.

Anadolu'da "Sibel" (ya da Sibill) denilen kadın kâhin papazlar, Tanrının cevaplarını heksametronla verirlerdi. Didorus Siculus, Homeros'un, Sibiller tarafından söylenmiş heksametronlarını kimi kez, oldukları gibi İlyada ve Odyseia'ya geçirdiğini yazar.

El, pek eski zamanlardan beri kutsal bir simgeydi. İlk taş çağı mağaralarında fil ve başka hayvanların resimleri yanında bir iki el resmine de rastlanır. Ama bu el resimlerinin, yaratık resimlerini yapanların, düşmemek için, duvar ya da kayalara yaslanmış olmalarına veriliyordu. Hellen mitologyasında "Keiron" (belinden aşağısı beygir) ve Kentauros'tan söz edilir. Bu öylesine bilgilidir ki; Tanrı Apollon ve Asklepios'a hekimlik ve müzik dersleri verdiği söylenir. (Hitit arşivlerinde, Ahıyyawa prenslerinin, Hattuşaş'a gelip, "şar" kullanmayı öğrendiklerini bildiren belgeler bulundu.) Kentauroslar belki de, ilk görülen Hitit süvarileridir. Hititler o zamanın Hellenlerine kıyasla çok daha uygar, Apollon'la Asklepios da Anadolu Tanrıları olduklarından (Hrozny, 1936'da -biri Emirgazi, öteki de Eski-kışla'da- dört Hitit yazıtına rastladığını ve dört ayrı yerdeki bu dört yazıtta, başka Tanrıları arasında "Apulunas" Tanrısının adını okuduğunu bildirir), bu

Kentauros'un bilgiçliğı doğal karşılanmalıdır. Ama bu Kentauros'un adının "Kheron" (yani el ya da avuç) olması tuhaftır.

Olimpiyat yarışları büyük dinsel önem taşırdı. Pentatlon yarışları –adı üstünde– beş yarış idi. Olimpiyatlar da dört yılda bir değil, ay yılıyla, beş yılda bir yapılırdı. Olimpiya'da ilk önce Anadolulu Pelops'a tapılırdı. (Adını 'Peloponez'e verdi.) Pelops da, karısı Hippodamia'yı –ki bu ad 'atı evcilleştirir' anlamına gelir– bir at yarış sonunda elde etti. İlyada'da Patroklos'un ölümü için yapılan yarışların ilki şar (araba) yarış idi.

Heksametronun son posu (ya da grubu), iki uzun heceden bir sponde'dir. 'Sponde', Tanrıya bir içki (çoğu kez şarap) bağışı anlamına gelir. İçkinin bir kısmı Tanrının mihrabına dökülür; artakalanı da içilirdi. Sponde, bir akit, bir anlaşma anlamındadır. Anadolu'da, iki grup arasındaki anlaşma sonunda, iki gruptaki kişilerin her biri, kollarını azıcık keser ve birbirinin bir iki damla kanını emerlerdi. Bu bir çeşit kankardeşliği olurdu. Tanrıçanın papazları, erkeklik organlarını ta kökünden keser ve tanrıçanın önündeki toprağa gömerlerdi. Kökten sünnet, sonraki uçtan ve deriden sünnet gibi, bir dine giriş töreniydi... Bu davranış, tanrıça ile kapıcısı arasında bir anlaşma, hem de, toprağı verimliliğe gebe bırakma idi. Kibele'nin papazları olan Galliler (Anadolu'daki Gallos Irmağından), Artemis'in Efes'teki papazları "Megabizos'lar" kökten sünnetlenirlerdi. Batı Anadolu'da mezar taşları fallos (erkeklik organı) biçimindeydi. Bu taşlar, ikiye ayrılmış sütuna benzerlerdi. Heksametronun sonuna gelen bağış "sponde" de, iki uzun hecedir.

Anatannça hem bakire, hem de ana sayılırdı.

Onun için bakireler bir hilalle, analık da dolgun ay-
la temsil edilirdi.

Pek eski bir Lidya mühüründeysen, dolgun ay
tamamen toparlak olarak gösterilmekle kalmamış,
toparlağın bir yanından yanyana, beş parmak gibi
beş çıkıntı çıkarılmıştır. (Rene Daussaut, *La Lydie
et des Voisins aux Hautes Epoques*, s. 47.) Bu beş
parmak, beş daktildir. Sonraları beş çıkıntı stilize
edilerek, anatanrıça bir anlamda Astarte ya da Af-
rodit kılığına girince, onun simgesi olarak, ay yıldız
biçiminde stilize edilmiştir. (Sir J. G. Fraser, *Ado-
nis*, s. 23-24.)

Birkaç yıl önce James Maleart'ın İ.Ö. 7500 yıl-
larına ait "Çatalhöyük"te bulunduğu yıkıntı, heksamet-
ronun ve Rea'nın Zeus'u doğururken elini yere bas-
mış olduğu söylencesinin taa Anadolu içinden gel-
miş olduğunu kanıtlar. Orada anatanrıça, çocuk do-
ğurma durumunda ve bacakları açık olarak görül-
mektedir. "Nah sana!" dermişçesine, kimi ellerin
avuçlarında tostoparlak, dolgun aylar vardır. Bu
amblem, beş çıkıntılı stilize yıldızın pek eski anlamı-
nı taşır...

("Türk Dili", sayı: 208, Ocak 1969)

Dünyanın İlk Güzellik Yarışması

Merhaba! Gazetelerde okuyorsunuzdur. Dün-
yanın her yerinde güzellik yarışmaları oluyor. Ama
bu işin nasıl başladığını hiç merak ettiniz mi?

Dünyanın ilk güzellik yarışması; hem de büyük
güzellik yarışması Anadolu'da oldu. Siz, bu Balıkçı
da Anadolu diye tutturdu, bu sefer de dünyanın ilk
güzellik yarışması Anadolu'da oldu diye çıkakoydu,

dersiniz. Ben anlatayım da Anadolu'da olmuş mu, olmamış mı bir görün.

Venüs ya da asıl adıyla Afrodit, doğuda eskiden beri ışık tanrıçasıydı. Adı İhtar, sonra "Astarte" oldu. İhtar yıldız demektir. İran dilinde "Sittare", İngilizcede "Star."

İhtar sonradan Astarte oldu. Gecenin en parlak yıldızıdır. Türkçe sabah yıldızı, akşam yıldızı ve çoban yıldızı hep odur. Kış ve yaz, mevsimine göre akşam ya da sabah doğduğuna göre ad değiştirir. Gece denizde bir parlak yıldız görünce elimizi kayık güvertesine tutardık. Eğer elimizin gölgesi güverteye düşerse o yıldızın Venüs olduğunu anlardık. Çünkü gökten yalnız üç şey gölge salar. Güneş, ay ve Venüs yıldızı. Güzel sevilir. Onun için Venüs aynı zamanda sevgi tanrıçası oldu. Tanrıçaların en güzeli olan Venüs böylece sabah yıldızı gibi Doğu Akdeniz'in kaymak lülesi gibi bembeyaz köpüklerinden doğdu. Hemen bir istiridye sedef kabuğunu açtı. Afrodit, yani köpük yavrusu, hemen sedefin üzerine çıktı, üzerinden akıp damlayan sular inci oldular, doğu zefir rüzgârı onu batıya doğru yelpazeledi.

Karadeniz'de altın postu aramaya giden geminin kürekçileri Çanakkale'den geçerken, onları seyretmek için Deniz Tanrıçası Tetis, memelerine dek denizden çıktı. Kürekçilerden Peleo, tanrıçayı görünce abayı yaktı. Ama ne de olsa tanrıça, kadındı. Kadın da kovalandıkça kaçır, kaçınca da kovalar. Bu oyundan çok hoşlanırlar. Buna günümüzün dilinde flört etmek derler. Ama günümüzün flörtüne Tanrıların flörtü, mum ışığına kıyas güneş ışığıydı. Tetis kaçtı, ateş oldu savruldu. Peleo alev oldu onu kovaladı. Tetis kuş oldu kaçtı, Peleo atmaca oldu kovaladı. Tetis ne yaptıysa olmadı, Peleo'yla evlenmeye karar verdi. Düğüne bütün Tanrılar davetliy-

diler. Yalnız fesat tanrıçası davet edilmemişti. Fesat kıskanmaz olur mu? Ziyafet devam ederken masaların en büyüğünün ortasına bir altın elma attı. Üzerine "en güzele" diye yazılmıştı. Oradaki kadınların her biri elmaya sahip çıktı, en güzel benim diye. Onun için, "en güzeli Tanrılar Tanrısı Zeus seçsin" dendi. Ama Zeus elmayı karısı Tanrıça Hera'ya verse öteki tanrıçalar kıyameti koparacaklardı.

Elmayı öteki tanrıçalara verse, kendi karısıyla başı derde girecekti. Onun için Zeus bu işi başından savdı. Katran (Kaz) Dağlarında yakışıklı çoban Paris vardı, işi ona bıraktı. Zaten en güzelim diye üç tanrıça kalmıştı. Zeus'un karısı Hera, Akıl Tanrıçası Atena, Güzellik ve Sevgi Tanrıçası Venüs. Elmayı, Zeus, en güzele vermesi için çoban Paris'e gönderdi. Üç tanrıça, delikanlı çobanın karşısına çıktılar. Çobanın elinde de "En güzel!" diye yazılı altın elma. Tanrıçaların yürekleri demirci çekici gibi sert çarpıyordu göğüslerinde. Acaba altın elma kime verilecek? Tanrıçalar başladılar akıllarına geleni çobana vaat etmeye. Atena, an şan vaat etti. Hera zenginlik ve kuvvet. Venüs ise, dünyanın en güzel kızını vaat etti. Atena ile Hera en güzel elbiselerini giymiş, en zengin mücevherlerini takmışlardı. Oysa güzellik örtü istemezdi, onun örtüsü güzelliği idi. Paris'in altın elmayı tutan eli yavaş yavaş kımıldadı, tanrıçalar hep göz kesilmişlerdi, az kalsın heyecandan pattadak yere düşeceklerdi. Üçü de yan yana duruyorlardı. Çobanın eli savsaladı. Heyecan arttı. İster misiniz Paris altın elmayı hiç kimseye vermeden, tanrıçalar enayi gibi bakar dururken ısıra ısıra kendi yesin! Tanrıçalara bayılarak "afiyet olsun" demek düşerdi. Ama çobanın eli havada geniş bir kavis çevirdi ve Venüs'e doğru uzandı. Elmayı Venüs'e verdi. Böylece ilk dünya güzellik yarışması mitolojik za-

manda, Çanakkale'nin az güneyinde, İda Dağında, yani Kocakatra Dağlarının en yüksek doruğunda yapıldı. Hem de tanrıçalar arasında...

Beşparmak Dağlarının Çoban Endimiyon Söylencesi

Dünyanın ilk lirik ozanı Teokrit'in Sicilyalı olduğu söylenir. Oysa ozan gençliğini İstanköy'de geçirmiş. Güney Anadolu'da, bir kayanın tepesinde bir kara keçi görünse, insan onun mutlaka Teokrit'den bir dize okuduğunu sanır. Tipik bir keçidir bu... Boynuz, sakal ve yaramazlıklardan ibarettir. Yamacın mis gibi kokan kekiklerini yemekte olan sürünün titrek meleyişleri, uzak mavilerde ötüyor-muş gibi çınlayan çanları duyulur. Teokrit'in Anadolu olduğunu göstermeye bu kadarı bile yeter.

Beşparmak, yani Latmos Dağlarına ait olan efsaneyi Teokrit'den alıyoruz. Dört beş bin yıl önceki Anadolu "Pagan âleminin" yani putperestlik dünyasının en güzel efsanelerinden biri olan Endimiyon mitinin asıl yaratıcısı Beşparmak Dağlarıdır.

Büyük Menderes Irmağı kendi ovasında binbir dolanışla ay ışığında gümüş hilaller çevirerek akar; Bafa Gölüne ve batıda engin Arşipel'e pırıl pırıl boşanır. Bafa Gölü sanki tepsi dolusu erimiş gümüş-tür. İşte bu nedenle eskiden Arşipel'in bir körfezi olan bu göle, "Ay Tanrıçası Artemis'in aynası" denirdi. Beşparmak "Latmos" Dağları, Bafa Gölünün kuzey kıyılarında ıssız bir büyüklükle ta uzaklara kadar perde perde kalkınır, ay ışığına âşıkmuş gibi ağarır.

Mitolojinin Ay ve Av Tanrıçası Artemis "Sele-

ne" çoban Endimiyon'u bu dağlarda uyurken görmüş ve bu insanoğlunu göksel bir temizlikle sevmiştir.

Beşparmakların görkemi insanı, uzak geçmişlere ve kıtaları sarsıp birbirinin üzerine yığmış büyük depremlere götürür. İnsan, sâkin ve dilsiz dağa bakarken o depremlerin gürleyişini duymış gibi olur. Ay ışığı ise bu dağların yabaniliğini şeker gibi eritir, çatık kaşlarını çözer. O zaman insan, bir dünya görünümü değil, harap olmuş, paldır küldür yıkılmış bir cennet görmüş gibi olur.

Beşparmakların havası, suyu, kayaları ve ağaçları vardır. Buranın rüzgârı denizcileri boğmaz, ormanları söküp yamyassı etmez. Fakat göklerde ay ışığı taşıyan bulutları gütmek gibi onurlu işler görür. Beşparmaklardan yeldeğirmenlerine üfleyince en ağır taşları topaç gibi döndürür, toz olmuş ay ışığı gibi unlar öğütür.

Suları doruklardan sanki daha güzel hoplamak için en dik uçurumları seçer, elmas ve pırlantalarını avuç avuç sağa sola saçar, tüllerini rüzgârlara verip, su damlacıklarını gelin duvağı gibi serperler. Bu sularda hiç de "faşşş" diye akan çeşmelerin resmiyeti yoktur. Arşipel'e kavuşmak tutkusuyla kendilerini kayaların üzerine atarak bağırıklarını parça parça ederler ve birbiri ardınca köpük taburları güreterek Büyük Menderes'e karışırlar. Bu durum asıl kışın görülür. Yazın dereler bir kaya ve taş çığıdır. Bunların kenarlarında şafak renkli zakkum çiçekleri açar.

Parklarda asker dizisi gibi sıralanmış kuyruğu kulağı budanarak kuşa döndürülmüş ağaçlardan söz etmeye değmez. Ağacı asıl Beşparmakta görmeli. Onlar sert ve çıkıntılı kayaları avuç gibi kavrarlar. Bazıları uçurumun dibine bakmak için yarlardan eğilirler. Başları yokuş aşağıya inen süvariler gibi

dimdik arkaya irkilirler. Pınann tatlı sulannı içmek için kıyısına üşüşürler. Çimenlerin çevresinde halka olarak rüzgârda kol kola dans ederler. Daha sonra grup grup otlaklara gelip dinlenirler. Sonra kalkar ve bir tören yapıyormuşçasına diziler meydana getirerek Beşparmakların keskin uçlarından yavaş yavaş göklere doğru çıkarlar.

Ağaç kalabalığının ne olduğunu asıl burada seyretmeli. Ovalarda ağaçların sadece ön sıraları görülür. Buralardaysa bir dal ve yaprak mahşeri vardı... Aşağıdakilerin dallarına tel tel bulut fısıkyeleri takılmış, taa uzaklarda zikzaklıyan şimşekleri gelin telleri gibi pınl pınl çakar... Kavis kavis gökkuşakları!

Artemis, üçlek bir tanrıçaydı. Ona, yeryüzünün bereket tanrıçası olarak "Artemis... Artemis..." diye yalvanılırdı. Artemis Yunanca bir sözcük değil, Anadolu, kökeni bilinmeyen bir sözdür. Artemis'in yeraltı ölümler dünyasında adı "Hekate" idi. Hekate, fırtınalı gecelerde, kapkara bulutlarla örtülü olan ayın korkunç ve şom karanlığıydı. Fakat güzel gecelerin uzak duruluğunda ay ve ay ışığı; göklerin sakın gülümseyicisi olan Artemis, Selene ya da Sintiya diye anılırdı.

Zamanımızda paraya insanların kurban edilmesi gibi İsa'dan iki üç bin yıl önce Tanrılara insan kurban edilirdi. Örneğin Artemis'in kutsal geyiğini öldürdüğü için Troya'nın fethi için Agamemnon'un hazırladığı filo rüzgârsızlık nedeniyle sefere çıkamaz olmuştu. Agamemnon Artemis'in gönlünü almak için papazların buyruğuyla kızı İphigeneia'yı, boğazı papazlar tarafından kesilmek suretiyle kurban etmek zorunda kalmıştı.

İsa'dan iki ya da üç bin yıl önce, adı unutulmuş Anadolu bir şair yurttaşımız, vahşi Tanrıça Arte-

mi'e adanan kızların ıgıllıklarını duymuş, tanrıçaya adanan bu kurbanların kara dumanlarının sessiz ve duru aylı geceyi kararttığını görmüş, Beşparmak Dağlarına kaçarak, bir gönöl tepkisi olarak tanrıçayı o beldeye uydurup yörenin şanlı çıplaklığına adapte etmek gereğini duymuştur.

Beşparmak Dağlarında günümüzde bile ay ışığında kararan dev ormanların ulu çamları, hiç kılmıdamayan o dimdik duruşlarıyla sanki uyur ve düş görür insanlardır. Birdenbire nereden geldiği belli olmayan sırlarla dolu bir esintiyle titrerken diken diken yapraklarıyla sanki ürperirler. İşte o zaman ormanlara kaçmış olan o adı bilinmeyen ozanın iç kulağı ay ışığının bir Niyagara çavlanı gibi şarıl şarıl aktığını muhakkak duymuştur. Yine o adı bilinmeyen ozanımız, kararan dallar arasından gönöl gözüyle parlıtlarını gördüğü periler arasında üstün güzelliği ile Ay Tanrıçası Artemis'i ya da Selene'yi tanımıştır. Ancak onun gördüğü Selene taa uzakta, ovada kendisine insanlar kurban edilen vahşi Artemis değil, Beşparmaklarda, ay ışığında ağaran koyun sürülerinin genç çobanı Endimiyon'un âşığı insancıl bir Artemis ya da Selene'dir.

Bodrumlu tarih babası Herodot, "Hesiyodos ile Homeros Grek Tanrılarını yarattılar" der. Adı unutulmuş ozanımız için Selene, sular üzerinde çekici parlıtlarıyla geceye, bu dünyaya ait olmayan cennet gibi bir hal veren o yapayalnız sessizliği ile pınarlara, deniz kıyılarına ve yapraklara karışan vahşi manzaralar görmekle sevinmiştir. Çünkü tüm Arşipel'i ufuktan ufuğa bir ışık çıldırışına döndüren, gökleri sonsuz bir nur âlemine çeviren insancıl bir güzellik vardı burada...

Adı ve sanı, geçmiş yüzlerce yüzyılın karanlığında kaybolmuş olan Anadolulu ozan yurttaşımız

lirinin eşliğinde söylediği yüce türküde Selene'nin yoksul çoban Endimiyon'u Beşparmaklarda koyun sürülerinin yanında uyurken nurlu bakışıyla göklerden gördüğünü, onu sevdiğini ve genç çobana sonsuz uyku bağışladığını mutlaka anlatmıştır.

Bu mitte, yani masalda, Selene her gece ay ışığıyla gelir, ölümsüz uykucuyu öper, Eos, "Şafak" pembe parmaklarıyla günün kapısını açıncaya kadar onun yanında kalırdı. Endimiyon hiçbir zaman dünya gözüyle gökten inen nuru ve kendisinin üzerine eğilen gümüş gövdeyi görmezdi. Ne var ki; düş dünyasında her gece ay ışığının (Selene'nin) yanına gelmiş olmasının mutluluğunu duyardı. Böylece Endimiyon miti, hem yurdun bir kıyısının insan biçimine girmiş görüntüsü, hem de insan kurban edilmesine karşı Anadolu'nun lirik bir tepkisiydi. Hatta yoksul çoban Endimiyon, Artemis'e kurban edilmek şöyle dursun, uyurken yüksek İda (Kaz) Dağının doruğuna taşındı. Burada Selene ile Endimiyon'un düğününde tüm Tanrılar hazır bulundu.

Endimiyon miti, yüzyıllardır tüm ozanlara uğraş konusu olmuştur. Her dilde söylenen binlerce dizenin kaynağı bugün bile Beşparmak Dağlarına ay ışığı olarak akar. O koca Beşparmaklı ozan bugün unutulmuşsa da ay ışığında Bafa Gölüne ve Beşparmak Dağlarına bakıp da onun yaratıcılığı ve gönlüyle buralara vurduğu damgaları görmemek olası değildir. Hatta Beşparmakların üzerinde ağaran ölümsüz uykucuyu görmemek için dünya gözünden de gönül gözünden de yoksun olmak gerekir.

Deniz Kızları

Deniz kızları ta eski zamanlardan beri insanla-

nın hayalinde yer edegelmıştır. Anadolu mitolojisi-nde Okyanus adındaki bir yaşlı adamın kızı Doris, "Nereid" denilen birçok güzel deniz kızı doğurmuştu. Deniz Tanrısı Poseydon'un kızı Amfirit, işte bu deniz kızlarından biridir.

Bir başka Nereid olan Tetis de, İlyada'nın kahramanı Akhilleus'un anasıydı. Bu deniz kızları, açık denizlerde gezerler ve karalara pek yaklaşmazlardı. Dolayısıyla kıydan görünmezlerdi. Açık ve ıssız enginlerde insan tek başına kalınca, denizden gelen esrarengiz fısıltı, o yakınlardan bir Nereid'in geçtiğine işaret sayılırmış.

Nereidler denizciler tarafından uğursuz sayılmazlardı.

Bir de Homeros'un söz ettiği "Siren"ler vardı. İşte bu deniz kızları netameli sayılırdı. Kimisi belden aşağı kuş, ama çoğu balık olurdu. Bunlar kıyı kayalarına otururlar, pek etkileyici seslerle türkü söyleyerek uzun saçlarını tararlardı... Sesleri öylesine çekiciymiş ki; denizciler onlara ulaşmak için kendilerini denize atarlar ve kayalara çarparak parçalanırlarmış... Mavi gözleri, hayalin düş, düşün de hayal olduğu gibi, renkten renge kayarmış. Bakışları kıyısız ve sonsuz okyanusları, uzun deniz gezilerini anımsatırmış...

Argonotlar 'altın post'u alıp Çanakkale'den geçerlerken, sirenleri duymuşlar. Sirenlerin türküsüne dayanılamayacağını bilen şair Orfeos, hemen 'harb'ını havaya kaldırarak, gür sesini salıvermiş. Öyleki; denizciler sirenlerin yalvarıcı ve özlem dolu seslerini duyamaz olmuşlar. Yalnız birisi kendini denize atmış. Ne var ki, Sevgi Tanrıçası Afrodit, zavallı âşığa acımış; apak bir kuğu kılığında yetişerek, "Bu kadar sevgi ancak bana yakışır!" deyip, genç denizciyi bağrına basmış...

Odyseia'da sirenlerin sesleri ta uzaklardan gelir. Odisseus bu seslerin etkisinde kalmamak için kendini direğe bağlatır, tayfasının da kulaklarını bal mumuyla tıkar.

Bundan üç dört bin yıl önce, insanların böyle şeylere inanmış olmalarına şaşmamak gerek. Ben zifiri karanlık bir gecede, Mandalyat Körfezinden Gökova Körfezine kayıkla geçerken, 'Sandama' denilen yedi bela bir burnu kovanço etmek zorunda kalmıştım. Burun heybetli ve korkunç bir dağdır. Deniz ise, kimisi denizden yarım metre çıkmış, kimisi yarım metre dipte kalmış yüzlerce kaya ile noktalanmıştır. Deniz, sığın birinden inerken, öteki ne biniyordu. Orada dümen gözle değil –çünkü hiçbir şey görünmüyordu–, yalnızca kulakla kullanılırdı. Orada kimsecikler olmadığını bilmesem, yüzlerce kadının sesini duyduğuma yemin edebilirdim...

Ansızın, kulağa bir sır fısıldanıyormuş gibi bir şeyler duyulur:

– Haydi, dümeni bas!..

Derken tam önde uzun bir kadın çığlığı... Öyle çığlıklar vardır ki; insan onu bağırmanın mutlaka çırılçıplak olduğunu sanır:

– Çevir dümeni sancağa!..

İnsanın zavallıyı kurtarası gelir. Acaba saçlarını mı çekip yoluyorlar? Sonra bir kahkaha çınlar...

– Yahu, alay mı ediyorsun benimle?

– Kullan dümeni!..

Fıkır fıkır bir gülüşten sonra, özlemlilişveli bir inilti...

Üç dört bin yıl önce bir kimsenin buradan geçtiğini düşünün... Öteki insanoğullarının yanına varınca ne anlatır?

On ikinci yüzyılda bir İngiliz kaptanı, görmüş olduğu bir deniz kızını şöyle anlatır:

"Bu bir deniz yaratığıydı. Belinden yukansı insan, altı balıktı. Pek garip bir yaratıktı. Fırtınada sevinir oynar, durgun havada inler ağlardı. Onun sesini duyunca uykum gelirdi. Derin bir uykuya daldım. Bu yaratık bütün denizcileri öyle uyuturdu ki, gemiler karaya otururdu. O zaman geminin denizcilerini yanına alır ve onları kendisiyle çiftleşmeye zorlardı. Denizci inat edip sevişmeye yanaşmazsa, onu öldürür, yedi..."

1398 tarihinde Bartolomeus Angelicus şöyle yazar:

"Ben deniz kızlarını görenlerle konuştum. Vahşiler deniz kızına 'yupipira' diyorlar ve bu yupipiralardan çok korkuyorlar. Yupipiraların erkekleri de varmış ve tıpkı insan erkekleri gibiymişler. Yalnız, gözleri pek çukurmuş. Dişileri inanılmaz güzellikteymiş. Bunlar bir erkek gördüler mi, bağırlarına öylesine basarlarmış ki; adamın kırmadık kemiğini bırakmazlarmış... Öperken de koca bir sülük gibi, bütün kanlarını, son damlasına kadar emerlermiş... İnsanı öldürünce de, sanki ona acıyormuş gibi içlerini çekerlermiş. Vahşiler çoğu kez kıyılarda, bazı yerleri yenmiş erkek ölülerine rastlarlarmış..."

Mitologyanın En Garip Tanrısı: Lapsekili Priapus'un Öyküsü

Aslı Anadolulu olup da sonraları Yunanistan'a ve İtalya'ya giden mitoloji Tanrıları arasında en garibi "Priapus"tur. Bu Tanrı Lapsekilidir. Lapseki, Çanakkale'nin doğusunda, boğazın güney kıyısında yeşilliklere gömülü şirin bir kasabadır.

Bu kentin İsa'dan yedi, sekiz yüzyıl önce adı "Pitiyusa" idi. O zamanlarda bu kentin yakınlarına

gelen bir İyon kafilesi az kalsın ora halkı tarafından kılıçtan geçirilecekti. Pitiyusa kralının genç ve güzel kızı *Lamseke*, zavallı İyonları kurtardığı için kente kızın adı verilerek "*Lampsakus*" denildi.

Bu olaydan sonra *Lapseki* kenti, Fransa'da Marsilya kentini kuran Foçalıların eline geçti. Foçalılardan sonra kente, Miletliler hâkim oldu. O tarihlerde kasabanın, şimdi tamamıyla dolmuş olan güzel bir limanı vardı.

Lapseki'nin şarabı pek ünlüydü. İran şahlarından *Dâra* ve *Kserkses* buradan ülkelerine şarap getirtirlerdi. İlk çağın büyük filozoflarından *Epiküros* da ilk derslerini yirmi yıl süreyle bu limanın kıyısında vermişti.

Bu kentte, sonraları *Priapus*, ya da *Priyap* adıyla bir Tanrı peyda oldu. Bir söylentiye göre *Priapus*, Şarap Tanrısı *Dionysos*'un *Lapseki* ormanlarında gezen Aşk ve Güzellik Tanrıçası *Afrodit*, diğer adıyla *Venüs*'ten olan çocuğuydu. Bir diğer söylentiye göre de *Priapus*; *Adonis* ya da *Hermes*'in *Afrodit*'e âşık olmasından doğan bir çocuktur. Baştanrı *Zeus*'un karısı *Hera*, bu çocuğu kıskanmış, ona aşırı büyüklükte bir erkeklik organı vermişti. Böylece nur topu gibi olan *Priapus* çirkinleşmişti.

Priapus, erkeklik organı aşırı büyüklükte olduğu için pek küçük yaşta çapkınlığa kalkışmış, rasgeldiği kadına tebelleş olmuş, kendisinden yaka silktirmişti. Sonunda onu tekme tokat *Lapseki*'den kovmuşlar da rahat nefes almışlar.

Küçük *Priapus*'un kovulması üzerine kent halkına bir hastalık dadanmış.

Öfkelenen Tanrı *Priapus*, tüm erkeklerin adı geçen organını kendisinininkine benzetmiş! Artık tüm kent halkı gece gündüz durmamacasına birbirlerine rahat vermez olmuş!..

Halk, bu musibetin, Tanrıça Afrodit'in oğlu Priapus'a saygısızlık ettiklerinden ileri geldiğini anlayarak, Priapus'u arayıp bulmuşlar, kente getirip aralarına almışlar.

Priapus, ilk önceleri basit "Fallık" işaretiyle temsil edilirdi. Bereket ve doğurganlık Tanrısı olarak insan şekline girmesi sonradan olmuştur.

Dünyaya ikinci kez gelmek ve böylece yaşama arzularını göstermek için insanlar dik falloslu Priapusları mezar taşı olarak kullanmışlardır. İlk insanlar böylece sözümona ölüme meydan okumuşlardır.

Priapuslar, "Kör körüne, parmağım gözüne" kabilinden nazarlık olarak da kullanılmıştır. "Fal taşı" deyimi de, bu işaretlerden gelmektedir. "Gözlerini fal taşı gibi açtı" deriz.

Tann Priapus, denizcilerin, balıkçıların ve avcılarının da piri sayılırdı. Gemilerinin başlarına büyük falloslu bir Priapus heykeli konurdu. Eğer gemiler "Keman başlı" ise heykel, bastonun altına konurdu. Bu gelenek nedeniyle gemi başlarına konulan timsah ya da deniz perisi heykellerine de "Priyap" denir.

Priapus heykelleri aynı zamanda bostan korkuluğu, bahçe ve tarlalarda sınır işareti olarak da kullanılmıştır. Bu amaçla kullanılan Priapus heykellerinin başına Fallos şeklinde uzunca körpe bir kamış parçası konulurdu. Rüzgâr kamışı salladıkça kuşları korkutup kaçırırdı.

Priapus inancı Anadolu'dan Yunanistan'a, oradan da İtalya'ya yayıldı. Bazı özellikleri, özellikle fallosları kendisine benzediği için Priapus'a eşekler kurban edilirdi.

Balta biçimindeki Priapuslar önemlidir. Hititlerin -Etiler- ya da Girit'in "Labiris" denilen baltası ile ilişkisi vardır.

Priapus adında festivaller, şenlikler düzenlenirdi. Bu şenliklerde genç kızlar çiçekler takınırlar, Şarap Tanrısı Dionysos'un "meaned" ve "bakant"ları gibi Frigya flütünün temposuna ayak uydurarak heykelin çevresinde dans ederler ve türküler söylerlerdi. Kızlar ondan hayırlı kocalar, kadınlar hayırlı çocuklar dilerler ve başına çiçek çelenkleri koyarlardı. Priapus'un başı taça benzetilirdi. Priapus'un bir adı da "kafalı Tanrı" idi. Bazı dini törenlerde, Attis'in yerine Anatanrıça Kibele'nin sevgilisi olurdu.

Priapus'un fallosu kırmızıya boyanırdı. Çünkü bazı kızlar evlilikleri uğurlu olsun diye, gerdek gecesi güveyi ile görüşmeden önce Priapus'a uğrarlardı!..

Anadolu, Yunanistan ve İtalya'da Priapus'a adanmış sivri kayalar ve tepeler vardı. Bunlar çoğunlukla kentlere yakın bulunurdu. Genç kızlar buralara çıkarlar, kendilerine birer hayırlı koca yollaması için Priapus'a dua ederlerdi. Gel zaman git zaman Türkler Anadolu'ya gelince bu kaya ya da tepelerin Priapus'a ait oldukları unutulmuş, ancak eski gelenek sürdürülmüştür. Kızların yine o tepelerde koca için dua edip yalvardıkları görülmüş, bu nedenle oralara "kısmet kayaları" denmiştir. Günümüzde bile Anadolu'nun birçok yerlerinde kısmet kayaları vardır. Kızlar bu kısmet kayalarına çıkarak: "Bahtım! Kocaya gidecek vaktim!.." diye bağırlar.

Bursa ve Çanakkale taraflarında, Roma İmparatorluğunun prokonsüllüğünü yapmış olan "Petronius Arbiter", Anadolu için yazdığı bir yergi yazısında, Priapus'un çocukken çapkınlığından yaka silken kadınların onu kentten kovmaları öyküsünü dinleyen romalı kadınlara:

"Ah zavallı yavrucak... Ona böylesine kötü davranan kadınlar amma da taş yürekliymişler," dedirterek, küçük Priapus'a acıyıcı ah vahlar ettirir.

Priapus'a "Priape" denilen güldürücü şiirler yazılır ve bunlar heykelinin üzerine kazılırdı. Latin ozanı Vergilius tarafından yazılmış güzel Priapeler vardır. Erdek Körfezinde, şimdiki Karabiga'nın bulunduğu yerin yakınında bir Priapus kenti vardı. Bugün de, Batı Anadolu'nun nice paha biçilmez tarih eserlerinin toplandığı Efes Arkeoloji Müzesinde topraktan yapılmış bir Priapus heykeli vardır.

Arahne (Örümcek)

İzmir'in kırk kilometre kadar güneyinde, Değirmendere bucağının hemen yanında eskiden ün salmış, büyük adamlar yetiştirmiş "Kolofon" kenti vardı. Orada gergef, örme, dokuma gibi her türlü el işlerinde pek usta olan genç ve güzel "Lidyalı" bir kız yaşıyordu. Kızın yaptığı el işleri o kadar olağanüstüymüş ki, onları görebilmek için dağ ve ormanlarla göllerden; dağ, orman ve göl perileri kızın evine üşüşürlermiş. Kızı işlerken görenler ona hayran olurlarmış. Kız işlenmemiş yünü eline alıp da upuzun ve çevik parmaklarıyla kirmanı çevirmeye başlayınca, parmaklarından süt ya da ay ışığı eğrilip akıyormuş sanılırmış. Hele eğirdiği yünü sardığı zaman, onu bir bulut kadar yumuşak ve hafif bir yumak yaparmış.

Bu Lidyalı kıza gelenler, örmeyi ve dokumayı Tanrıça Atena'dan mı öğrendiğini sorarlardı. Tanrıçalar arasında yalnız Atena güzel örüp dokuyabilirdi. Kız bu sorulara "Evet" cevabını veriyordu.

Bir gün, bu tür sorulara çok sinirlenen Lidyalı güzel kız; "Ne Atenası, Matenası yahu? Ben örmeyi de, dokumayı da kendim öğrendim, dedi. Bu sözler allandı pullandı, tanrıçanın kulağına vardı. Atena fena halde öfkелendi. Kolofon'a gelerek Lidyalı güzel kızla dokuma yarışmasına girişti.

Bir yanda Lidyalı kız, diğer yanda Tanrıça Atena karşılıklı tezgâhlarının başına geçtiler; ikisinin de yanlarında gökkuşağı rengine pamuk iplikleri diz boyu yükseliyordu. Aralarında altın ve gümüşten olanları da vardı. Tanrıça Atena, Atina kentine sahip olmak için Deniz Tanrısı Poseydon ile yaptığı yarışmanın resmini dokuyordu. Kim kente daha çok hizmet edip yararlı olacak bir şey yaparsa kente o sahip çıkacaktı.

Deniz Tanrısı Poseydon bir at yaratmıştı. Yele ve kuyruğu, açık denizlerde şahlanan bir ulu dalganın köpükleri gibi arkaya akıyordu. Atena ise Anadolu'dan bir zeytin ağacı getirmişti. Yarışmayı Atena kazanmış ve kente onun adı verilmişti.

Lidyalı güzel kız ise Tanrı ve tanrıçaların çapkınlıklarının resmini yapıyordu. Dokumalarında, Zeus'un kuğu kuşu giysileri giyerek süt beyaz Leda ile ve yine Zeus'un, bir boğa şekline girerek genç ve sarışın Avrupa ile birleşmesini resmediyordu. Ayrıca, Lidyalı kız, Zeus'un şu ya da bu kıyafete girerek şununla ya da bununla yaptığı marifetlerin hepsini yaptığı resimde ortaya dökmüştü. Atena, kızın yaptıklarını görünce büsbütün kızdı. Dokuma tezgâhının tahtalarını çıkararak, kızı fena halde dövdü. Canı yanan kız çığlıklar salarak darbeler altında odasının bir köşesinden diğer köşesine sığıyordu.

Sonunda Lidyalı güzel kızın gücü kalmadı, gövdesi yara bere içinde yere yığıldı. Atena renk renk tirelerle (ince pamuk ipliği) kızın dokumuş olduğu resimleri parça parça yırttı. Kız o kadar üzüldü, o kadar üzüldü ki; sonunda kendini asarak canına kıydı.

Sözümona, sonradan Atena yaptıklarına pişman oldu, kıza acıdı. Onu, asılı durduğu yerde bir örümceğe –ARAHNE'YE– çevirdi. Grekçede Arah-

ne örümcek demektir. İşte bu Arahne o sanatçı Lidyalı güzel kızmış.

Eski efsanelerde bir sürü yarışmalar vardır. Örneğin, Niyobe ile Leto arasında, doğuruculuk; Pan ile Apollon, Marsyas ile Apollon arasında müzik; Pelops ile Oynamaus arasında, at yarışı gibi... Bu yarışmaları yapanların birisi mutlaka Anadolu'lu insan, ötekileri ise çoğunlukla Olimposlu Tanrılardır. Bu yarışmalarda, Pelops dışında öteki Anadolu'lu'nun hepsi yenik çıkartılır. Ağır cezalara çarptırılır. Anadolu uygarlığı ve kültürü, Yunanistan'dan daha eski olduğu için Anadolu halkı, kadınların hâkim oldukları, matriyarkal bir topluma mensuptu. Bunun için sonradan Yunanistan'da ve bu arada Anadolu'da meydana gelen erkeklerin hâkim oldukları bir toplum –Patriyarkal– mensupları, önceki toplumun kahramanlarını büyük hayali cezalara çarptırırlardı.

Örneğin: Tantalos'un, susuzluk ve açlık cezasına çarptırıldığını; Marsyas'ın derisinin, Apollon tarafından yüzüldüğünü; Pan, Apollon müzik yarışmasında zaferi Pan'a verdiği için zavallı hakem Lidya Kralı Midas'ın kulaklarının eşek kulaklarına döndüğünü... Ve Niyobe'nin on dört çocuğunun öldürüldüğünü görüyoruz. Bu arada, aktardığımız gibi Lidya'nın genç ve güzel el işi dâhi sanatçısı da örümceğe döndürülüyor.

Saba Melikesi Belkıs Ve Hazreti Süleyman

Saba Melikesi Belkıs, bir efsane mi, yoksa et ve kemikten yaratılmış bir insan mıydı? Bu sorunun çözümünü; saçlı sakallı, koca burun ve koca kafalı bilginlere bırakıyoruz. Biz dilber Belkıs'ı, büyük bü-

yücü Hazreti Süleyman'ın bir gece süresince kolları arasında yatarken tanımlamaya çalışacağız.

Birkaç yıl öncesine dek, Habeşistan İmparatoru, Cuda Aslanı, Krallar Kralı Haile Selasiye tarafından temsil edilen temiz soyu, o bilinen gece Saba Melikesi Belkıs'ın analık rahmine düştü.

Hazreti Süleyman yalnız insanlara değil, yeryüzünün tüm yaratıklarına... Havada uçan kuşlara, cin ve gulyabanilere, geceleyin mezarlardan hortlayan tüm hortlak ve torlak alayına hükmederdi. Bu nedenle ona, "Müfti ül Sakaleyn" unvanı verilmişti. Hem insanlara, hem cinlere fetva ve ferman salardı. Yeşil ipekten örülmüş bir kilim üzerinde seyahat ederdi. Kilim o kadar büyüktü ki; tüm yanındakileri üzerine alırdı. İnsanlar, Sultan Süleyman'ın "Sağ" yanında bağdaş kurarlardı; cinler de sol tarafında. Üstlerinde kuşlar uçardı. Öyleki; sultan ve yanındakileri güneşin yakıcı ışınlarından kanatlarıyla korurlardı. Kilimi rüzgâr uçururdu.

Sultan Süleyman'ın gözünden hiçbir şey kaçmazdı. Örneğin tarla kuşunun biri bir gün seyahatin birinde hazır bulunmamıştı. Hazreti Süleyman onu çağırıp, öteki kuşlara katılmamasının hesabını sor-du. Kuş seke seke Sultanın huzuruna çıktı.

"Efendim, kulunuz öyle mutlu bir ülke üzerinde uçuyordum ki; yolculuk aklımdan çıktı. O ülkenin tozu dumanı altından bile değerliydi. Ağaçları melek kanatları gibi burcu burcu buhur kokuyordu. Suları buzdan soğuk, baldan tatlıydı. Bu güzel ülkenin kraliçe ve melikesi on altı yaşında bir kız oğlan kızdı. Amberden yapılmış vücudu çevresine, misk-u amber, zencefil ve itrifil kokuları yayıyordu. Melike o kadar güzeldi ki; Hazreti Süleyman'ın yedi yüz kansının topunu da tatar ağası gibi yaya bırakırdı.

Kerime-i Mısır (Mısır'ın kızı) bile onun güzelliği

karşısında güneşe bakan baykuşa dönerdi. Hazreti Süleyman'ın 'Moablu', 'Ammonlu', 'Edomlu', 'Hititli' ve 'Zidonlu' yedi yüz karısının hiçbirisi onun kadar güzel değildi. Yüzü bir büyü, bir efsundu. Yanakları bir kırmızı gül kargaşalığıydı. Ağız bir inci ve kırmızı arılar karmasıydı. Kılıca benzer uzun kirpiklerinin gölgesinde beyazlar ortasında oturan kapkara gazal gözleri insana bir bakmasın. İnsan hemen sevgi ateşiyle çıra gibi tutuşurdu. Göğsünün karabiber uçları ipek ve tül sırlarıyla örtülüydü. İşte türkücülerin 'Ballı Kız' ya da 'Bal Kız' dediği Saba Melikesi Belkıs böyleydi..."

Hazreti Süleyman tüm yaratıkların dilinden anlar, onlarla konuşurdu. Bu arada balıkların ve kuşların dilini de bilirdi tabii. Tarla kuşu tepelik tuğunu sallaya sallaya tüm bunları anlattıktan sonra Hazreti Süleyman'ı bir meraktır almıştı. Saba Melikesi Belkıs güzellerin en güzeliydiyse Hazreti Süleyman da hâkimlerin en hikmetlisiydi. İşte o gün; en üstün hikmet, en üstün güzelliğe can atmaya koyuldu. Artık Hazreti Süleyman kısa bir an bile bekleyemezdi. Hemen bir mektup yazdı. Tarla kuşuna verdi. Hazreti Süleyman o mektupta, Saba Melikesi Belkıs'ı sarayına davet ediyordu. Sözler hep ballıydı. Mektubun sonuna doğru, kraliçe eğer gelmeyecek olursa, Hazreti Süleyman'ın "İns" alayı ile "Cin" takımına bağlı güçlerinin saldırısına uğrayacağını çitlatıyordu.

Belkıs, hemen tüm büyücülerini ve kâhinlerini topladı. Onlara ne düşündüklerini sordu. Büyücüler, kâhinler ve arifler sorunun çözümü için kendilerinde üstün bir büyü, kehânet ve irfan bulunmadığını söylediler. Ne var ki güzeller güzeli, hâkimler hâkimine karşı albeni duymaya koyulmuştu. İçinden bir merak, "Acaba kaşı gözü nasıldır? Bıyığı sakalı nasıldır?" sorgularıyla içini yiyordu.

Saba Melikesi Belkıs'ın uyruğu daha önceleri büyük timsaha benzeyen bir yaratığa tapıyordu. Her ananın dünyaya getirdiği ilk kız çocuğu bu yaratığa kurban ediliyordu. Belkıs da kurban edilecekti. Adak töreni sırasında gökten yedi melek indi ve koca koca kılıçlarla yamyam yaratığı "Pata küta" kuşbaşı kıydılar. Halk bu işe çok sevinmiş, canavar yaratıktan kurtulmalarına neden olan Belkıs'ı kraliçe ilan etmişlerdi. Yaratık ölürken, kanının bir damlası Belkıs'ın ayağına sıçramış, o ayağı da eşek ayağına, ya da gür kıllı bir ayı ayağına dönüşmüştü. Bu nedenle Melike ayağını tümünden örten uzun eteklikler giyermiş. Kraliçeyi bu felaketten ancak büyük bir büyücü ve efsuncu kurtarabilirmiş. İşte Belkıs'ın Hazreti Süleyman'a can atmasının bir nedeni de buymuş. Belkıs uzun boylu ertelemeden sonra yolculuk hazırlıklarına koyulur. Kendisi yolculuğuna çıkmadan önce, Hazreti Süleyman'ın ne düzeyde bilgi ve hikmet sahibi olduğunu denemek için, kadın giysileri giymiş altı bin erkek çocuk, erkek giysileri giymiş altı bin kız çocuk gönderir. Erkekler kız diye katırların üzerine yan binerlerken, kızlar da miğferli ve zırhlı erkek kıyafetinde katırların yanında muhafız diye yürümüşler. Birliğin başında giden iki erkek iki kapaklı bir kutu taşıyorlarmış. Birinde bir inci, ötekinde de her tarafı dolambaçlı deliklerle delinmiş yine değerli bir taş varmış.

Hazreti Süleyman kutuları açmadan içinde neler olduğunu söyledi. Birinci kutudaki inci, kadın ruh ve gövdesinin en temiz dişiliğini (bikrini), dolambaçlı delikli taşsa kadın ruhunun dalavereciliğini temsil ediyordu. Bu buluşlar karşısında cümle âlem hayret ve hayranlık içinde kaldı.

Hazreti Süleyman, Belkıs'a camdan bir saray yaptırdı. Sarayın tabanı da camdandı. Tabanın al-

tında su vardı. Suyun içinde balıklar yüzüyordu. Sonunda Belkıs, Süleyman'ın başkentine geldi. Önlerinde, burunlarını borular gibi öttüren elli fil geliyor-du... Sonra Ay Dağının kapkara zencileri. Fakat zenciler yüzlerini kırmızıya boyamışlardı. Daha sonra, ordusunun önünde Belkıs görüldü. Balıkları gör-ünce eteklerini kaldırdı. Su var sanmıştı. İşte o za-man Süleyman'ın etkisiyle ayaklarının en güzel ka-dın ayağı şekline girdiğini gördü.

Süleyman ile Belkıs bir sözleşme yaptılar. Süleyman kızı zorla almayacaktı. Belkıs da saraydaki bir şeye dokunmayacaktı. Fakat biberli yediği için sözleşme bozuldu. Böylece güzellerin güzeli, akıllıla-rın en akıllısına kavuştu.

Grek Güzel Sanatlarındaki ve Kültüründeki İki Çeşit Hareketin Tarihsel Simgeleri:

APOLLON VE DİYONİSOS

"Akademikler" ve "Orijinaler" arasındaki ayrıca-lığı açıklayan olağanüstü iki efsane ve Defne dalının "Zafer" sembolü olarak kabul edilmesinin nedeni:

Bazı ordu komutanları vardır, savaş sırasında harp akademisinde öğrendiklerini harfi harfine uy-gulamakta ısrar ederler. Napoleon savaşlarında öy-leleri vardı ki; askeri usul ve kaideye aykırı olarak muzaffer olmaktansa, yenilmeyi, topunu tüfeğini düşmana terk ederek askeri usul ve kaidelere daya-narak başarılı bir hareketi idare etmeyi tercih eder-lerdi. Askeri bilgiler dışında duruma göre hareket etmeyi kendilerine yediremiyorlardı.

Bu usul tapıcılarına "Akademik" denilir. Öğren-miş olduğu usul dışında, içinde bulunduğu koşullara

göre yeni bir hareket tarzı yaratanlara ise "Orijinal" deniliyor. Örneğin İlk Dünya Savaşında İngiltere Harbiye Bakanı Lord Kitchener'e tanklar gösterildi. Lord: "Böyle saçma sapan şeylerle savaşılmaz..." dedi. İşte bu nedenle Kitchener'i akademilerin safına, tankı icat edeni de, ister asker ister sivil olsun orijinaller arasına katmalıdır. Bu ruh hali yalnız askerlerde değil, her insanda ve hayatın her şubesinde vardır. Örneğin din konusunda peygamberler "orijinal"dir. Papazlar ve softalar "akademik"tir. Dağlarda serbest büyüyüp gelişen, dallarını sağa sola özgürlük içinde salan ağaçlar orijinaldir. Onları budayıp sözümona düzgün bir şekle sokmaya çalışan bahçıvanlar ise akademiktir. İster güzel sanatlarda olsun ister bilim okullarında olsun, akademik ve orijinal diye ayrılabilen iki çeşit insan ve yöntem vardır. Bu iki çeşit hareketten orijinal olan değerlidir. Çünkü akademikler usule gereğinden çok uymaları nedeniyle, boyuna yerlerinde sayarlar. Her yeni gelişmeye engel olarak orijinalleri deli sayarlar. Uçağı icat eden Wright (Rayt) kardeşleri üniversite profesörleri ilk önceleri, imkânsız işlerle uğraşıyorlar diye deli saymışlardı.

Bu iki çeşit hareket tarzını ya da bu iki çeşit insansal meyli filozof Nietzsche (Niçe), pek güzel anlatmıştır. Nietzsche eski Yunan güzel sanatlarında ve kültüründe iki çeşit hareket ve cereyan görür. Birincisinin kökeni düş görmek olayına dayanır. Bu çeşidine "Apolloniyen" ya da "Apollonvari" adını verir. Çünkü Apollon kâhinleri düş görerek geleceği bildirirlerdi. Bu Apollonvari akım akademiktir. Örneğin edebiyat alanında akademikler pürüzsüz ve aksaksız yazarlar. Fakat hızları ve hammaddeyi hemen hemen yoktur. Akademiklerden Hellenistan okullarında öğretilen "Retorik" doğdu. Retorik, gü-

zel konuşma, güzel tarz-ı beyan anlamına gelir. Bu türün ustaları çok düzgün ve pürüzsüz bir dil kalabalığı ile hiçbir şey anlatmamak ve hiçbir duyguyu uyandırmamak ustalığını gösterirler.

Nietzsche, diğerlerine "Diyonisyak", yani Şarap Tanrısı "Diyonizos vari" adını takıyor. Bunun da kökenini sarhoşluk olayında buluyor. Bu hareket tarzı; türkü, müzik ve "Ditirambos" şiirleri yoluyla en yüksek lirizme ulaşır. Bu iki çeşidin birbirine katılmasından folk müziği, yani halk türküleri ve sonunda "Tragedya" doğar. Nietzsche, bu düşünceleri nedeniyle üyesi bulunduğu akademiden yaka paça çıkarılmıştır. Ona göre, Hellen dünyası Vinkelman ve Goethe'nin kafalarında canlandırdıkları gibi güzel bir olağanlığın örneği değildir. Ona göre Hellen kültürü Platon'un (Eflatun) açtığı Retorik idealizmle de başlamamıştır. Nietzsche'ye göre, Hellen kültürü o idealizmden çok daha önce başlamıştır. O kültür; hayat âşığı ve dinç realistler olan Anadolu İyonyalılarla başladı. Onlar hayatın her olgusuna karşı derin bir saygı beslerlerdi. Sonraları Hristiyanların hayatı reddedici hareketleriyle küçük düşürülen ve alaya alınan, hayatın cinsel sembol ve organına karşı büyük saygı duyarlardı. Niçe, Platon'dan nefret ederdi. Çünkü ona göre Platon İyonyalıların "asıl enstenktlerinden" ayrılmıştı. Niçe'nin sevgilisi İyonya'nın ölümsüz filozofu Efesoslu Heraklit idi. Nietzsche Atina'daki "Stoa"nın ahlakçı müritlerine bile o büyük filozofu kaynak olarak gösterdi.

Nietzsche, Diyonisyak akımdan şöyle söz eder: "İyonya için cinsel sembol en derin ve en saygıdeğer işaretti. Ölüme karşı galibiyeti ifade ediyordu. Yenibaştan doğma yoluyla ölümsüzlüğü ve sonsuz hayatı temsil ediyordu. Her ayrı gebe kalış ve doğum olayı büyük şenliklerle kutlanır, doğum sancıla-

nı bile kutsal sayılırdı. Ben bu İyonya sembolizmi kadar yüksek bir sembolizme rastlamadım. Böylece hayatın en derin 'Enstenkt'i -içgüdü- hayatın geleceği, hayatın sonsuzluğu kabul ediliyordu. Ve ayrıca hayatın dünyaya geldiği yollar kutsal sayılırdı.

Yalnız Hristiyanlık, hayata karşı beslediği nefretle, cinsiyeti kirli bir olaymış gibi kabul etti ve her çeşit hayatın başlangıcına 'Levis' attı."

Bu tanımlara göre, eski Bektaşiler "ayini cemleri" ve "nefesleriyle" aşırı Diyonisyaktılar. Hatta Nesimi, hak için medreseye, aşk için meyhaneye gittiğini söylerken; medreseden akademiye, meyhaneden de Diyonisyak toplantıları ya da ona yakın şeyleri kastettiği besbellidir. Zaten bu iki şeyin birbirine karıştırıldığı çok rastlanan şeylerdendir.

Bu iki akımı birçok yönleriyle ortaya koyan ve onları temsil eden eski efsanelerden ikisini anlatacağız şimdi:

Apollonvari hareket için Apollon'un söz konusu edildiği Apollon ile Daphnis efsanesini alıyoruz. Zaten akademik sanat tacı, defne çelengidir. Defne yapraklarının böyle bir zafer çelengine nasıl dönüştüğünü bu efsane anlatır.

Apollon ile Dafne

Altın ok ve altın yayların sahibi Apollon attığını vurur, nişanından şaşmaz bir Tannydı. Küçücük, tosun ve toraman bir çocukcağız olan "Kupidon"un elinde bir ok ve yay görünce, ona: "Sen sevginin yavrususun. Bana ait olan o silahları yanında niye gezdiriyorsun a yaramaz çocuk? Sen onların yerine eline bir meşale al da seviştirdiğin insanların yüreklerini yak," diye çocukcağızı azarlar. Pembe çocuk

da: "Apollon Tanrı, senin attığın ok her nişan aldığı yeri vurur. Fakat kendi yüreğine saplanmaz. Ben senin yüreğine nişan alırsam, turnayı gözünden vurmuş gibi hedefimi bulurum, dedi ve demesiyle oku havada vızıldadı ve Apollon'un yüreğine en yakıcı aşkla cıızz diye saplandı.

O sıralarda yaşlı "Pene" Irmağının kıyılarında, Pene'nin kızı Dafne, kendi kendine türkü söylüyor ve çiçekler topluyordu. O vadi, peri kızı Dafne'nin düş, çiçek, hayal, huzur ve sükun dolu bir beşiğiydi. Çırçıplak göğsü, kar beyaz omuzları ve saf gülüşü güneşte bir yalınkılıç gibi çakıyordu. O apak göğsünün altındaki yüreği en yüksek doruklardaki karlar kadar bakirdi ve erkeklere karşı en küçük bir duygu yoktu. Çünkü Dafne, ebedi bakire Tanrıça Artemis'in perilerinden biriydi. Ölümlüydü. Genç kız "gelin" sözünü ve hiç denemediği zıfaf odası döşediğini hakaret ve cinayet sayardı. Bu iki şey yanında anılınca yüzü kat kat pembeleşir, kızarır, utanç rengiyle kıpkırmızı harlardı.

Apollon onu gördü. Tanrı artık Dafne'nin can evinden vurulmuş vurgunuydu. Tanrı, peri kızına kavuşmayı can yakıcı bir susayışla özlüyordu. "Dafne! Dafne!" diye çağırarak kıza doğru koştu. Çağırıldığını duyan kızın göğsündeki yürek korkuyla hopladı ve alabildiğine kaçmaya koyuldu. Apollon güzel peri kızının ardına düştü. Ona, "Ey peri kızı dur! Ben senin düşmanın değil, özleminle yanan âşıkını!" diye bağırdı. Kız durmadı. Hızının rüzgânyla etekleri havada uçuyor, özürsüz ve pürüzsüz kalçaları, upuzun bacakları güneşte pırıl pırıl parlıyordu. Bu haliyle peri kızı Tanrının isteğine kat kat istek katıyordu. Artık Apollon bacaklarının kuvvetinden çok, arzusunun şiddetiyle kızın peşinden uçuyordu. Sonunda Tanrının sıcak soluğu "Pene"

İrmağı kızının parlak ensesini ve kıvrıcık saçlarını yakmaya başladı. Çıldırasıya koşan kız çığlık çığlığa babasını yardımına çağırıyordu.

"Baba! Baba! Tannının arzusu beni yakıyor, baba! Beni kovalayan ateşin hızından kurtar beni! Artık dizlerimde derman kalmadı. Tüm vücudum titriyor! Artık düşeceğim. İşte baba işte! Şimdi beni sağlıyor" diye bağıyordu.

Ne var ki, kızın damarlarındaki tatlı kan ve tepeden tırnağa o şiddetli güzelliği, başka bir dilden Tanrıyı "Gel! Gel!" diye çağırıyordu. Kız, "Artık koşamıyorum! Kendimi salıverdim!" diye inledi. Gözlerini kapayarak titrek ve çıplak durakoydu. Topuklarına kadar inen gür saçlarının arasından Tanrının ok torbasının takırdadığını işitti. Artık sarılmasını bekliyordu. Artık babasını da çağırmiyordu.

Tanrı "Dafne! Dafne!" dedi. Kız o ana kadar böylesine güzel bir ses duymamıştı. Uzun kirpiklerini aralayıp baktı. Tanrının yüzünü ve onun susayan dudaklarını gördü. Artık peri kızı kendinden geçmiş, vücudunu ışıklı bir kudretin kucağına salıvermişti. Dafne son olarak sevinçli bir çığlıkla titredi.

Avcılığın aç arzusuyla soluyan Tanrı, perinin yumuşak çıplaklığını örten saçlarını bir yana atarak, kızı bütün isteğiyle sardı. Artık Dafne boylu boyuncaca kavranmıştı. Apollon, kızın isteksiz direnmesine karşın, kalbini teslim etmekte olduğunu anlıyordu. Kız parlak bir kemik içinde sıcak bir ilikti. Tanrı onu yavaş yavaş büküyordu. Kız Tanrıya gerdanını veriyordu. Fakat gerdanının alt yanı sanki yere saplanmış gibi hareketsizdi. Tann, içini burkan bir acıyla: "Aman Dafne, ağaç oluyorsun!" diye bağırdı. Dafne korktu, yüzü, gerdanı ve memeleri yemyeşil soldu. Kederinden yere yıkılıyor gibi oluyordu. Ne var ki, kalça ve bacak ek yerleri taşlaşmış gibiy-

di. Kız boşu boşuna çabalıyordu. Yerden kurtulmak için yaptığı hareketler göbeğini ve üst tarafını boş yere burkup burkup sarsıyordu. Tanrı Apollon, "Aman Dafne, değişiyorsun!" diye hıçkırdı. Kızın ayakları, kıvrılan kökler gibi nemli topraklara dalıyor, oradan yukarıya doğru kalçalarına kadar yerini, bir ağaç gövdesi sarıyordu. Kız bu kez başka bir acıyla, "Ey Apollon al beni! Hani ya deminki arzun? Sen bir Tanrı değil misin? Beni bu topraktan sök çıkar ve kurtar! Benim sıcak kanımı kana kana iç! Beni şiddetle kovaladın. Şimdi ise beni istemiyorsun! Gövdemi, boynumu arzunu doyurmak için kurtar," diye yalvanıyor ve artık ağaç dallanna benzemeye başlayan kollarını uzatıyordu.

Ne var ki, hâlâ ayaklarından yukarılarına doğru yeşermeye devam ediyordu. Dafne yine konuştu: "Eğer, beni örten saçlarımı beğeniyorsan, seviyorsan, onlardan okunun yayına ip ve bağ yap! Al beni Apollon" diye heyecanla fışıl fışıl yapraklanan ellerini Tanrının boynuna sarmaya çalışıyordu. Artık kolları kol dirseklerine kadar dallara dönmüştü. Derisinin kar beyazlığı yeşillere karışa karışa göbeğinden memelerine yayılıyor, ardı sıra da bir ağaç gövdesinin kaskatılığı ulaşakoyuyordu. Kızın yürek parçalayan feryatları boşunaydı artık...

Kız, "Yardım et Apollon, imdadıma yetiş, göğsüm beni sıkıyor, yüreğim katı bir kabuğun içinde sıkılıyor. Beni o kadar şiddetle kovaladın! Beni kurtar. Şu çimenlerin ve uzun saçlarımin üzerinde çınlı çıplak senin olacağım. Sen beni nasıl istiyorsan ben de seni öyle istiyorum. Ne duruyorsun! Kendimin bütün olarak bir ağaca döndüğümü duyuyorum. Hani ya demincek ki iştihan?" diye yalvanıyordu. Artık saçları bile körpe yapraklara dönmüştü. Pene Irmağının kızı artık sarışın değildi. Ne bir peri kızı

ve ne de bir defne fidanıydı daha! Yalnızca yalvaran dudakları kıpkırmızı kalmış, fakat yalvaran soluğu artık serin derin defne kokusu veriyordu. İnleyişleriyle birlikte gözyaşları cömert defne özsuyu halinde sızıp acı acı, şıp şıp damlıyordu.

Artık Dafne bütün bütün yeşil bir kabuktur. Yalnız kırık güdük hecelerle yakarışa devam eden dudakları, kırmızı bir kandır. Apollon, arzulu bir acının çelik avcunda kıvranmaktadır. "Dafne! Dafne!" diye onu çağırmakta, haykırmakta ve yeni peydahlanan defne fidanına hayretle bakmaktadır. Dafne artık yalvarmıyordu. Apollon'un, "Dafne! Dafne!" diye çağırışlarına artık cevap yoktu. Kızın boğazı ağaç, göz kapakları titreşen iki yaprak, gözleri iri iri iki damla ağaç usaresi ve gözyaşı olmuştu.

Bir ağacın öz canından sıkılıp gelen ağır sakız damlalarıydı onlar. Yalnız sakın dudakları hâlâ kırmızıydı. Ve kendilerini arzuyla Tanrıya veriyorlardı. Apollon, eğilip, onları sınır nedir bilmeyen bir arzuyla öptü. Taze defne fidanı en yüksek yaprağından en derin köküne kadar tüm vücuduyla titreyip sevgiyle sarsıldı.

Ağacın gölgesi bile tan yeri gibi aydınlandı. Fidanın tüm dalları şiddetli bir duyguyla, tiril tiril parıldayarak aydınlandı ve Tanrıya doğru eğilerek alnını sanat nuruyla sardı.

Apollon, "Ah Dafne! Hep fidan oldun! Katı gövden ve gür yapraklarınla bir ağaç oldun. Kadın değilsin artık. Ebedi bir ateşle yanar gibi olan dudakların kabuk, çimenleri üzmeyen hafif ayakların kök oldu. Beni işitiyor musun? Beni duyuyor musun Dafne! Cevap versene! Duyuyor musun?" diye bağırdı.

Bu sözler uzaklara yayıldıkça, ormanın tüm ağaçları heybetli birer iç çekişiyle fısıldadı. Ondan

sonra fidan da ve koca ormanın kökü bulunduğu yamaç da sustu. İşte o zaman acılı bir türkü yükseldi. Türküyü, ıssız dağlar, serin vadiler, şırıldayan ırmaklar, zümrüt adalar, uzak enginler duydu. Her yana duygulu türkünün acısı, Dafne'nin güzelliği sindi. Onun gövdesinin zarif organları, seyrine doyum olmaz yaradılışın dereleri tepeleri, pınar ve akarları oldu. Yüzünün iç açıcı nuru rahatlık ufuklarının cana can katan maviliği oldu, altın saçları da yaz günlerinin çıldırtıcı aydınlığı...

Geceydi, dağ artlarında yıldızların biri doğuyor, biri kayıyordu. Tanrı, Dafne fidanının altına uzanmıştı. Acılı türküsünü duyan ağaç, ateşte kızartılan tunç gibi yanıyordu. Türkü usul usul yine acılı bir hüznle susunca fidanın en uzak iki şah dalı Tanrının alnını biri sağdan, öteki soldan sardı ve başında apaydın taç, nurdan bir çelenk oldu. Tanrı, "Ey Dafne! Artık bu geceden sonra tüm insanlar senden bir dal ve çelenk isteyecekler. Bu çelenk, bir Tanrının bu gece göklere boşanan ahının, ilahisinin nişanesi olacak," dedi.

Her ne kadar bu efsane daha çok "Diyonisyak" bir hızla anlatılmışsa da, akademiklerin, yani Apollonvari olanların izlerini gösterir.

Günümüzde defne dalı çelenginin, ufak bir tunç halka şekline girdiğini ve subayların, okul öğrencilerinin, diğer bazı mesleklerde olanların şapkalarının önlerine takıldığını görmekteyiz.

Bu hikâyeden çıkarılacak sonuç; insanın yalnız arzuyla kovaladığı bir kadına sahip olunca, kadının hemen seksen kiloluk bir ağaç kütüğüne döndüğüdür.

Diyonisyak atılıma gelince; Diyonisos'a ait olup da Apollon ile yarışan bir efsane yoktur. Bu nedenle Girit'e ait olan "İkarus" efsanesini seçebili-

riz. Ayrıca bu efsaneye girmeden önce bazı açıklamalarda bulunmak yerinde olur kanısındayız.

"Minos" Girit kralı ve "Pasife"nin kocasıydı. Pasife güneş Tanrısının kızıydı. Venüs, güneş Tanrısına büyük bir hınç besliyordu. Çünkü Venüs Olimpos'ta Savaş Tanrısı Mars ile karanlıkta gizli gizli sevişirken, güneş sanki başka işi gücü yokmuş gibi sevişip durmakta olan çiftin üzerine ışıklarını salarak, onların ne halt etmekte olduklarını Olimpos'ta toplanmış bulunan tüm Tanrılara göstermişti. Bu durumu gören Tanrılar paldır küldür gülerek, tüm ufukları gökgürültüsünü andıran alaylı kahkahalarıyla gürletmişlerdi. Venüs utancından tüm pembe kesildi ve yerin dibine geçesi geldi.

O sıralarda Deniz Tanrısı Poseydon, kendisine kurban edilmesi için Girit Kralı Minos'a birkaç seçme boğa göndermişti. Bunların içinde pek güzel bir ak boğa vardı. Venüs güneşten öç almak için güneşin kızı ve Girit kraliçesi Pasife'nin gönlünde ak boğaya karşı bir sevgi uyandırdı. Ak boğaya âşık olan Pasife dere tepe gezer ve sığır sürülerinden ayrılmazdı. Üzerleri çiğli çimenler ve çiçekler toplayıp ak boğaya yedirdi. Ne var ki, Pasife'nin yüreğinin iki boynuzlu sultanı hiçbir şey anlamıyordu. Pırlanta küpeler ve değerli taşlardan yapılmış gerdanlıklardan hiçbir şey anlamıyordu. Pasife ise bu delice aşkı nedeniyle, bir olup boğaya kavuşamadığı için yanıyordu. İnekleri kısıkanıyor ve onları öldürtüyordu. Kraliçeydi, ama başındaki taç kaç para ederdi? Taç yerine başına iki boynuz geçirmek ve sevgili ak boğaya kendini bir inek olarak göstermek istedi. Pasife, o zamanlar Girit'te bulunan büyük sanatçı "Dedal"a başvurdu. Bu Dedal, sözümona Girit'in binbir kapılı ve binbir dolambaçlı ve çıkmazlı "Labirent" denilen binasını yapan adamdır. Dedal'a başvuran

Pasife, ondan inek derisinden yapılmış bir heykel ister.

Amacı, inek heykelinin içine girerek ak boğayı aldatmak ve onunla sevişmektir. Dedal, böyle bir heykeli yapar. Pasife de içine girer. İneği gören ak boğanın gözleri arzudan kan çanağına döner. Yerleri güreterek koşup aşar. Aradan dokuz ay geçer ve Pasife başı boynuzlu insan başı, alt tarafı da boğa olan bir ejder doğurur. "Minotauros" denilen bu yaratık labirente kapatılır. Çünkü labirent öylesine arap saçı gibi dolambaçlıdır ki; oraya giren bir daha çıkamaz.

Pasife'nin ak boğayla çiftleşmesine yardım ettiği için Dedal ve oğlu İkarus da labirente hapsedilir. Labirentin ne başı vardır, ne de sonu. Menderes Irmağı gibi, denize akışında kendi üzerine kıvrılarak bazen ileri bazen de geri doğru akar gibi görünür.

Dedal oğluna,

"Minos enginlere ve karalara hâkimdir. Ancak mavi havalar özgürdür," der ve Girit'ten kaçmak için kendine ve oğluna kanatlar yapmaya koyulur.

Çok eski arkaik zamanlarda Atinalılar, Giritlilere düşmandı. Bu nedenle Atinalılar şimdi anlatacağımız bu olaydan bu efsaneyi uydururlar.

Girit'in "Tavros" yani boğa adında bir amirali vardı. Girit'te boğa kutsaldı. Tavros, Pasife ile ilgi kurdu. Bunun sonucu kadın ikiz çocuklar dünyaya getirdi. Bunlardan biri Minos'a diğeri ise Amiral Tavros'a benziyordu. Bu olaydan yarı insan ve yarı boğa olan Minotauros efsanesi uyduruldu. Ayrıca bu olayın altında birtakım tarihi gerçekler gizlidir. Zeus'un boğa kıyafetine girerek "Avropa"yı doğudan kaçırdığı efsanesiyle Toros, yani Boğa Dağlarının adı arasında büyük ilişkiler vardır. Şimdi sözü Dedal'ın oğlu "İkarus"a bırakalım. Böyle bir şey

yaptığımız zaman o kesinlikle şöyle anlatırdı hikâyeyi:

Babam Dedal'ın yaptığı ineği gördüm. Otlaktaki taze otları iştahla yemiş, böğrünü adamakıllı şişirmişti. Ayaklarının çatal tırnaklarının içi kof iskeletti. İpek derisi öyle bir ustalıkla yapılmıştı ki bu heykele kuşkusuz canlı denebilirdi. Gövdesi sanki arzu ve istekle şişmişti. Memeleriye âdeta cömert sütlerle kabarıktı.

Pasife, hizmetçilerini geride bırakarak kukla ineğe merakla yaklaştı. Uzun uzun süzdü. Babamın yapmış olduğu, ak boğanın arzularını sabırsızlıkla kamçılacak olan eseri hakem diye getirdiği tecrübeli bir sığirtmacın yanında denemek istiyordu. Sığirtmaç inekte bir kusur bulmadı. Ayrıca Pasife de ineğe hayran kalmıştı. O kadar memnun olmuştu ki; elini saçlarının üzerinde gezdirerek beni bile okşadı. Bu anda içi çıra ve reçine dolu bir fidan gibi tepeden tırnağa bir bütün halinde alev kesildi. Hani o aydın iklim ki; güneşin ateşinde narlar şiddetli gülüşler gibi kıpkızıl patlar. Uzaktan uzağa, güneşin kızı Pasife'nin hizmetçi kızlarının gergefte örecekleri tireleri kırmızıya boyarken söylemekte oldukları türküler, "Knosos Sarayından", saġnak saġnak kulaklanma yetişiyordu. Güneşin kızı Pasife'yi seviyordum. Fakat o, kukla ineğin içine girdi. Daha sonra usta sığirtmaç, davullar gibi şişkin böğrünü kamçıya benzeyen kuyruğuyla gümlete gümlete yürüten boğayı getirip de Pasife'ye ulaştırdığı zaman tepeden tırnağa öfke ve nefretle yandım.

"Ey Güneş! Ey Apollon" diye bağırdım. "Sana ve senin gibi Apollonvari olan ne varsa hepsine düşmanlığım sonsuz olsun!" dedim. Evet güneşe bağırdım... Pasife güneşin kızı değil miydi?

Ne ettiğimin farkında olmayarak ok ve yayımı

aldım. Göklerle omuz öpüşen İda Dağına çıktım. Tepeden kayan geniş bir gölgenin üzerinde kanada kalkmış koca bir kartal gördüm. Okumun takılı olduğu yay vıngıladı. Çatal kuyruklu okum kırlangıç gibi uçtu. Yaralanan kartalın çağırışı havaları kamçı gibi biçmişti. Yüzümde kanatların sert rüzgârını duydum. Kartal burgaç gibi döndü. Dönerken kanının alnıma damladığını duydum.

Gökler şimşeklerle gülerken, ağustos bulutunun cömert damlası gibi sıcaktı. Kartal düşüp göğsünü kayaya çarptı. Kartalın uzun tüylerini yoldum. Bunları babam Dedal'a götürdüm. Dedal, balmumu, zambak ve daha başka yapıştırıcı nesnelerle bana kanatlar yaptı. Fakat o kanatlar engin arzuma pek cimri bir cevap oldu. Bunun üzerine ok ve yayımla; kartal, şahin, atmaca ve başka kuşlar avlayıp tüylerini yoldum. Gökyüzünün her yüksek uçucusunu okuma hedef yaptım.

Hepsini babamın mağarasına yığıyordum. Babam Dedal ise çam ağaçlarının gövdelerinden sızan çıralı yaşları, anıların sarı mumuna katıyor, sağlam kınnaplarla binlerce uçucunun tüylerini kördüğümle birbirine bağlıyordu. O tüyleri daha sonra birbirine uygun gelecek şekilde en kisasından en uzununa doğru sıraladı. Öyleki sonunda tüm kanatlara diriliğin durumunu ve görüntüsünü verdi.

Pasife'nin sahte ineğinin dudakları kurak topraklar gibi çatlamış, içi kurt kalabalığıyla şişip şişip inen bir leşe benzemişti. Pasife, başı insan alt tarafı boğa biçiminde olan yaratığın karnında oynadığını duydukça ağız istekle köpürüyordu. İşte o piçin doğacağı geceydi. Göklerde yıldızlar çakıyordu. Artık arzumun kanatları rüzgârlar kadar engindi. Babamı sarsıp uykusundan uyandırdım.

"Uçuş vakti geldi baba!" dedim. Babam bana,

"Oğlum daima ölçülü ve dikkatli ol! Fazla yükselme, yoksa kanatların güneşte erir. Sen benim arkamdan gel, ben sana yol göstereyim. Böylece seni selamete kavuşturayım," dedi. Ve daha sonra buna benzer kokmuş ve pörsümüş nohutları andıran sözler etti, öğütler verdi. Ona söylemedim. Fakat dudaklarımın ardındaki yüreğim, "Babamı yenmezsem senin varlığının hikmeti kalmaz. Canımın pahasına ne olsa, senin çizdiğin dikkat ve ölçü yolundan gidemem," diye bağııyordu. Babam Dedal:

"Oğlum ben yavaş yavaş uçmaya koyulacağım. Sen de tıpkı benim gibi hareket et, ardımdan gel," dedi. Ve devam etti:

"Ben öleli binlerce yıl oldu. Sanırım adım dünyada hâlâ efsanelerde anılır. Tabii her ölen gibi... 'Lete' Irmağını, yani unutkanlık sularını geçtim. O koca unutkanlık ırmağını geçtiğim t. lde, hâlâ babamın o acı yalvarışını unutmadım."

Ben en yüksek uçurumun kenarına vardım. Oradan öyle bir vahşi şiddetle kanatlarımı yükselttirdim ki, ta aşağılarda kanat üzerinde bulunan yüksek uçucu kuşlar, kanatlarını çırparak aşağılara süzöldüler. "Ey aşk! Ey özgürlük!" diye bağırdım. Şafak rüzgârı serin serin altımda uçuyordu. Kızgın havada avlandıktan sonra beni tuzlu terimden kurtaran serin sular, bu kadar çıldırtıcı bir sevinçle çırpındırmamışlardı.

Göklerce mavi soluyordum. Aklımda ne Pasi-fe'nin sevgisi, ne de o sevginin acısı kalmıştı. Babamın, "İkarus! İkarus! Nereye gidiyorsun?" diye bağıış ve çağırışlarını sağnaklar arasında şimdi duyuyordum. Babamın haykırışlarını bazen duyuyor, bazen duymuyordum. Onun korkusu sevincime sevinç katıyordu. Gitgide sesi daha uzak ve daha za-

yıf geliyordu. Yalnızdım göklerde. Bir buluttan sü-
zölüp geçtim. Kanatlarım gürlüyordu. Ta aşağılar-
da koskoca gemileri küçücük görüyordum. Ondan
sonra alçaklarda kalan yeryüzünü ve engini gör-
mez oldum. Artık kanatlarımı bir gün ölüp çürüye-
cek kısa kollarım değil, sonsuz arzum uçuruyordu.
Yükseldim, yükseldim, Apollon'un arabasına yak-
laştım. Atların şimşekler salan nallarını, arabanın
tekerleklerinin gümbürtüsünü duyuyordum. Gitgide
güneş Tanrısına yaklaşıyordum. İçimi dayanılmaz
bir ateş sarıyordu. Kanatlarım artan arzumdan hız
aldı. Bir aralık aşağılara doğru baktım. Kanatlarım
beyaz beyaz uçuşuyorlardı. Kanatlarımı omzuma
ekleyen mumlar güneş ateşinde eriyordu. Fakat
içimde ne korku, ne de pişmanlık vardı. Kaderimdi
bu benim. Kaderimin yüzüne sevinçle gülerek bak-
tım. Baktım! Baktım! Baktım! Ve güneş hizasına
gelerek güneşi aştım. Güneş de, güneş arabasını
yöneten Apollon da aşağıdaydı artık. Ellerim boş-
tu. İki kanadımı da ta köklerinden sökerek Apol-
lon'un başına çaldım.

"Al sana kahpe Tann!" diye bağırdım.

Apollon, arabasına, atlarına ve tepesinden dü-
şen defne çelengine karışarak tıngır mıngır aşağıya
düşüyordu.

Ondan sonra ne oldu bilmiyorum. Sanki varlı-
ğa döndüm ve:

"Ey varlık! Elimden çıkan bu kanatları hiç kim-
seye değil, fakat onları güneşi aşan bilinmeyen in-
sanlara adıyorum!" diye bağırdım. Daha sonra ışıklar
içinde yuvarlanarak mavi engine düştüm.

İşte bu da bir "Diyonisyak" atılış olur.

Anadolu'nun Petrol Tanrısı

Hefaistos = Vulkan

Topal Tanrı Hefaistos, Anadolu'da yanar bir ruh ve bir gaz iken sonraları yine Anadolu'da iş ve işçilik, zenaat ve güzel sanatlar Tanrılığına yükseldi. Onun güzel sanatlar Tanrısı olarak övülmesini, İlyada'nın on sekizinci türküsünde görürüz.

Hefaistos Yunanistan'a vardıktan sonra, İsa'dan aşağı yukarı dört yüzyıl önce itibardan düştü. Çünkü o yüzyılda testiciler, bronz işleyicileri ve heykel yontucular gözden düşüyorlardı. Böylece onların piri ve Tanrıları olan Hefaistos ve kendisine tapanlar da gözden düştü.

Bronz ya da tunç devrinde, İyonlar tunç işleyen yetenekli usta ve işçilere hayran oluyorlardı. Onların ustalıklarının olağanüstü varlıklardan ve Tanrılardan geldiğini sanıyorlardı. Tunç eritici "Daktil"ler, yani "Parmak" denilen yaratıklar, zırh yapan olağanüstü "Kuret"ler, altın ve gümüş işleyen "Kabir"ler vardı. Bu gibi yaratıkların adları; "parmak", "örs", "maşa" ve "ateş" anlamlarına geliyordu. Bunların hepsinden Hefaistos adlı Tanrı meydana getirildi. Anadolu'da genellikle körler, âşık, müzikçi, şair olurlardı. Homeros gibi topal ve aksak olanlar da çoğu kez demirci olurlardı. Hefaistos, sözüm ona Tanrılar Tanrısı Zeus'tan tekme yiyince ve "Lemnos" Adasına düşünce topal kalır. Fakat bu Tanrının topallığı, çoğu demircilerde olduğu gibi el ve kollarının çok kullanılması nedeniyle pek güçlü, ayaklarının da yine bu nedenle zayıf kalmasındandır. Hefaistos adı Grekçe değildir. Ateş anlamına gelen Anadolu'nun unutulmuş bir diline aittir. Anadolu'da Hefaistos hemen hemen Zeus'un dengi sayılırdı. Hefaistos da Hellenistan'a bu niteliği ile geç-

ti. Örneğin "Partenon" Tapınağında karşılıklı merkezi figür olarak Zeus ile Hera'yı, ona karşılık da Hefaistos ile Atena'yı görüyoruz.

Dediğimiz gibi başlangıçta Hefaistos madensel yağ ya da gaz, yani petroldü.

Yunanistan'daki Tanrılar sarayı Olimpos Dağından başka, Anadolu'da yirmiden fazla Olimpos Dağı vardır. Anadolu'nun güneybatısında, yani Lidya'da bulunan Lidya Olimposu bunlardan biridir. Çok eski zamanlarda ilginç ve garip olaylar meydana gelmiştir. İ.S. 4. yüzyılda Hristiyan Piskoposu "Metodiyus" o dağın başında gözleriyle gördüğü ateşten söz eder. Piskoposun anlattığına göre, bir kaya yarığından çıkan bu ateş yanı başlarındaki yeşil otları kurutmuyormuş. Piskopos, bu ateşi "Eski İncil'de" -İncil'in ahdi kadiminde- anlatılan, "Musa"nın yanar çalısına benzetiyor ve bu nedenle dağa "Musa Dağı" adının verildiğini yazıyor. Bugün de o dağa Türkçe Musa Dağı denilmektedir. Oysa aslı Olimpos Dağıdır. O ateş, 1810 yıllarında oralarda geziye çıkan bir gezginci tarafından görülmüştür. Bugün bile bu noktanın kuzeyinde ve yakınlarındaki kaya çatlaklarından fışkıyeler gibi alevler çıkmaktadır. Hellenler Anadolu'dan aldıkları bir sözle böyle yerlere, "Hefaistion" yani "Hefaistos'un dağı" derlerdi.

İsa'dan aşağı yukarı bir yıl kadar önce "Deniz Adamları" anlamına gelen "*Pelaj*"lar, Lidya ülkesinden Ege adalarına geçmişlerdi. Bu adalardan biri de Lemnos Adasıydı. Pelajlar Lemnos Adasının "Mosiglos" denilen bir tepesinde Lidya'daki Olimpos'tan (Murat Dağı) çıkan alevlere benzer alevler gördüler. Bu ateş volkanik, yani yanardağ ateşi değildi.

"Pelajlar" bu ateşe Tanrı diye taptılar. İran'ın Persleri de Bakû çevrelerinde topraktan yanıp çı-

kan petrolleri gördükleri zaman, o ateşlere tapmışlardı.

Gerek Lidya ve gerekse Lemnos Adasında tapılan bu ateşleri Yunanlılar da Tann diye kabul ettiler. Tannın adına da Hefaistos dediler.

Eğer Yakındoğu'nun haritasına bakılacak olursa kuzey yönünden güney yönüne inen birbirine paralel petrol kuyuları dizisi görülür. Bunların başlıcası İran ile Mezopotamya üzerinden geçenidir. Eski zamanlarda bu dizilere paralel olarak batı yönünde bir hat daha bulunurdu. Buradaki kaynaklar o kadar zengin değildi.

Bu hattın kuzey ucunda Romanya petrol kuyuları, güney ucunda da Mısır'ın doğusundaki "Sinay Petrolleri" bulunur. Bu hat kuzeyden inerken biraz doğuya doğru kıvrılır. *Lemnos Adası ile Anadolu Likyası bu hat üzerindedir.*

Romanya petrol kuyularından biraz parafin yağı elde edilir. Lemnos ve Lidya petrollerinden de asfalt yağı çıkarılmış olduğu sanılmaktadır. Bunlar kolayca tutuşur. Ateşin ısı derecesi o kadar yüksek olmaz. Bu nedenle de biraz ötesindeki otlara zararı dokunmaz*

Homer Hefaistos'u** Olimpos'un başlıca on iki Tanrısından biridir. Demek ki, Anadolu'da Homeros zamanında Hefaistos on ikilerin arasında sağlamca yer almıştı. "Herodot" ile ondan önceki ve sonraki yazarlar, Atina ile Atina dolaylarında olan Attika'da vaktiyle Pelajların yurt kurmuş olduklarını yazarlar. Buralardan göçenler Hefaistos kültürünü Yunanistan'a taşımışlardı. İsa'dan 450 yıl önce Ati-

* Burada sayılan gerçekler Türkiye'deki petrol aramalarına yardım edebilir. Eğer arayıcıların dayanacakları sağlam bir kaynak ve örgüt yoksa Tanrı Hefaistos'a yalvarıp sığınsınlar. Homeros'un dünyası baştan başa Tanrılarla dolu olan esrarlı bir dünyadır. Antik Felsefe, Walther Kranz, s. 4.

na'da yanlışlıkla "Teseum" denilen Hefaistos adlı bir tapınak yapılmıştı. Onun yanında da daha o zamanlar yıkılmış olan bir Afroit Tapınağı vardır. *Belki de Afrodit'in Hefaistos'un karısı olması bu tapınak komşuluğundan gelmektedir.*

Hellenistan'dan İtalya'ya geçip orada yerleşen Grekler, Lidya Olimposu ya da Lemnos Mosiglos Dağı gibi ılık ateşler çıkaran dağlar değil, "Etna" ve "Stromboli" gibi volkanlar görünce onları da Hefaistos'a ait sanarak bu Tanrıya korkunçluk niteliğini verdiler. Bilindiği gibi Zeus'un karısı Hera, bir çeşit yeryüzü Tanrısı ve Anatanrıça Kibele idi. Yeryüzünden çıkan alevler de, yani Hefaistos da yeryüzünün, yani Hera'nın oğlu oldu. Zaten Grekçe Hera sözcüğü ile Türkçedeki yer sözcüğü ve anatanrıçanın bir başka adı olan "ge" ya da "ye" sözcükleri aynı köktendir. Bugünkü Rumcada bile yeryüzü "yi" diye söylenir. Sonuçta; Hefaistos'un babası yoktur. Anası vardır. Bu durumda, matriyarkal bir topluma ait olduğunu gösterir.

Hera'nın, Hefaistos'u bir erkeğe başvurmadan doğurmuş olması, *patriyarkalleri kızdırdığı için, onlar da karısı Hera ile çiftleşmeden Zeus'un alnından Atena'yı doğurttilar.* Ne var ki, sonraları en dürüst mantığı ifade eden Afrodit, en yüksek işçiliği ifade eden Hefaistos ile evlendirildi. Böylece Atena'nın bakireliğine yani "Partenallığı"na bir son verilmiş oldu.

Böylece mantığın sanatla birleşmezse bir halt edemeyeceği anlatılmak istendi. Afrodit'in Hefaistos'a sadakatsizlik edip, tüm Olimpos Tanrılarını kahkahalarla güldürtecek bir şekilde Hefaistos'a boynuz takıp durması patriyarkallerin matriyarkalleri gülünç göstermek istemesindendir.

Bir gün Olimpos'ta Tanrılar arasında kavga olurken Hefaistos anası Hera'yı, Zeus'a karşı savunmaya kalkışır. Zeus onu bacağından tuttuğu gibi Olimpos'tan aşağı atar. Hefaistos "Güümmm" diye Lemnos Adasına düşer ve topal kalır. Lemnos Adasına düşmüş olması Hefaistos'un oradan geldiğine bir işarettir. Bu öykü, İlyada'nın birinci türküsünün sonundadır.

Hefaistos büyük bir sanatkârdır. Tanrıça Athena'ya silah yapmıştır. Hefaistos, bu seri silah imalinden başka, Agamemnon'a baston, Harmoniya'ya gerdanlık yapmıştır. Akhilleus'un silahları Hefaistos'un atölyesinde imal edilmiştir. Diğer yandan Olimpos'un tüm mobilyaları onun elinden çıkmıştır. Altın tekerlekler üzerine yaptığı masalar, kendiliğinden Tanrıların önüne koşarlar, Tanrılar yemeklerini bitirince yine kendiliklerinden çekilirlerdi. Acaba insanlar o zamanlar otomobili mi düşünüyorlardı? İşin asıl garip yanı Hefaistos'un, kendisine yardımcı olmaları için altın otomatlar yapmış olmasıdır. Şimdi fabrika ve evlerde otomatizasyon olurken, İsa'dan üç dört bin yıl önce masalarda da olsa otomatizasyonun düşünülmüş olması şaşırtıcıdır. Ne var ki, otomobilleri ve otomatları yapan makineler petrole, yani insanların Tanrılaştırdığı Hefaistos ile işliyor. Pahalı olmasına rağmen, yaşasın Hefaistos diyeceğimiz geliyor.

Boğaziçi'ne Ve Çanakkale Boğazına Ait En Ünlü Söylencelerden Bazıları:

İo, Argos kralının kızıydı. Zeus ona âşık oldu. Sadakatsizliğinin, kıskanç karısı Hera tarafından görülmemesi için kendini ve İo'yu bir buluta sardı.

Fakat Hera bulutu üfledi. Zeus, ortaya çıkacağını anlayınca İo'yu bir buzağıya çevirdi. Ne var ki Hera bunu da yutmadı. Güzel buzağıyı Zeus'tan istedi. Zeus da buzağıyı Hera'ya vermek zorunda kaldı. Hera buzağıyı aldı ve sığırtmaç Argüs'e teslim etti. Argüs'ün yüzlerce gözü vardı. Gözlerinin kaçı kapayıp uyursa uyusun, birçoğu açık ve uyanık kalırdı. Böylece Argüs gece gündüz buzağıyı gözetlerdi. Zeus, buzağıyı kurtarmak için Hermes'i sığırtmaca gönderdi. Hermes bir çoban kılığına girdi ve flüt çalarak Argüs'e yaklaştı. Bir ninni çaldı ki, sığırtmaç Argüs'ün tüm gözleri kapandı ve uyudu. Hermes, uyumakta olan Argüs'ü öldürdü. Bunu haber alan Hera, buzağıya işkence etmek için ona bir at-sineği gönderdi. Sinek buzağıyı durmamacasına ısınyor, İo'nun ot yemesine ve uyumasına engel oluyor, onu bir yerden bir yere habire sürüyordu. İo böylece kaçarken diyar diyar dolaştı. Bu arada Boğaziçi'nden geçti. İşte bunun için Boğaziçi'ne "*Bosforos*" yani "*Buzağı Geçidi*" denir.

Bu efsaneyi bir de Herodot'tan dinleyelim:

"Şimdi Yunanistan denilen ülkede, Argos kenti o zamanlar her yönüyle öteki kentlerden üstündü. Fenikeliler Argos'a gelmişler ve mallarını satmaya koyulmuşlardı. Geldiklerinin beşinci ya da altıncı günü mü neydi? Ellerindeki malların hemen hemen hepsini satmışlardı. İşte o zaman deniz kıyısına birçok kadınlar geldi. Bunların arasında Argos kralının kızı da vardı. Greklerin söylediklerine göre onun adı 'İnaküs'ün kızı İo idi. Gemilerin kıçında durup canlarının en çok özlediği malları satın alırken Fenikeliler birbirlerine bir şeyler söylediler. Arkasından kadınların üzerine çullandılar. O zaman kadınların çoğu kaçtı. İo ile bazı kadınlar kaçamadılar. Tacirler onları geminin içine koydular ve Mısır'a yelken açtı-

lar. İranlılar, Greklerin savunduklarının tersine, İo'nun Mısır'a böylece getirilmiş olduklarını söylerler. Fenikeliler ise, İo olayının İranlıların anlattığı gibi geçmediğini savundular. Onlar İo'yu kaçırarak değil, gönül rızası ile götürdüklerini söylerler. İo, Argos'ta bir gemi sahibi ile yatmış ve ondan gebe kalmış. Kadın gebe kaldığını anlayınca bunu evdekilere anlatmaya utandığından Fenikelilerle birlikte yola çıkmış."

Demek ki, Herodot zamanında İo efsanesi böyle anlatılıyordu. İster Fenikelilerin, ister İranlıların iddiası doğru çıksın, ya da bunların hepsi yalan olsun, gerçek şu ki Boğaziçi, bu efsane nedeniyle "Bosforos" adını aldı.

"Altın Postu" aramak üzere Argos gemisiyle Karadeniz'e giden kahramanlar (Argonotlar) İstanbul'a vardıklarında bir deri bir kemik kalmış, bitkin bir ihtiyara rastlarlar. Adam ne zaman yemek yiyecek olsa birtakım çirkin kuşlar gelir, yemeğin içine pislerlermiş. Argonotlar kuzey rüzgârları ile savaşarak bu kuşları defetmişler. Böylece adam da ağız tadı ile yemeğini yemiş. Bu kuş efsanesi İstanbul martılarından azma olsa gerek. Çünkü bir gün yabancı harp gemisinin güvertesinde, birçok tayfanın havaya havlular fırlatmakta olduklarını görmüştük. Amaçları uzun topların üzerine sıralanıp namluyu pisleyen martıları kovalamaktı.

Gene altın post kahramanları Boğaziçi'nden Karadeniz'e çıkarken, boğazın iki yanındaki kayaların "Çat Çat" diye açılıp kapanan çeneler gibi birbirine çarparak açıldıklarını ve aralarına düşen gemileri çiğneyip parça parça ettiklerini görmüşler. Söylentiye göre bu çatışan kayaların arasından bir kumru uçurmuşlar, kumru geçerse onlar da geçebileceklermiş. Kumru, kuyruğunun en uç tüylerini ka-

yaların arasında bırakarak geçmiş. Bir söylentiye göre de; geminin dümen yanında dimdik duran ozan Orfeos'un "Lir" tıngırtısını duyan boğazın ağzı açık kalmış. Kahramanlar hemen küreklere sarılarak son hızla dışarıya fırlamışlar. Boğazın o kayalan, "Kit de Simplegad" kayaları adını alır. Bu olaydan sonra o kayalar da uslanmış ve yerlerine oturmuşlar.

Bu efsane, ilkçağ denizcilerinin Boğaziçi'nin akıntı ve anaforlarından çektikleri sıkıntıların anılandır.

Şimdi gelelim Çanakkale Boğazına: Boğaziçi sözümona Deniz Tannısı "Poseydon" araya girerek ikiye bölmüş. Yunanistan krallarından birinin, "Nefele"den, biri erkek, biri kız iki çocuğu olmuş. Kızın adı "Helle" imiş. Kral bunların anasından bıkmış ve başka bir kadın almış. Çocukların üvey anası, bir kıtlık kuranlıktan yararlanmak istemiş ve kâhinlere, Tanrıların gönlünü hoş etmek için iki çocuğun da kurban edilmesi gerektiğini söyletmiş. Çiçeklerle süslenen çocuklar tam kurban edilecekleri zaman anneleri "Nefele" –Nefele bulut demektir– onları, buğuları ile sararak kaçırmış ve kanatlı altın postlu bir koça bindirerek Karadeniz'e doğru yollamış. Çanakkale Boğazını geçerken fırtına kopmuş. Helle kızın başı dönmüş ve denize düşmüş. İşte bu nedenle o denize Helle'nin denizi anlamında "Hellespont" adı verilmiş. Herodot, boğazın kuzey kıyısında Helle'nin mezarı bulunduğundan söz eder. Tarihçi Diodorus, bu miti şöyle anlatır:

"Uçan koç mutlaka bir geminin başındaki koç heykeliydi. Gemi dalgalar arasında sallanırken Helle dengesini yitirmiş ve denize düşmüştür."

Çanakkale'nin adıyla "Dardanos"dan "Dardanel"dir. Elektra, Okyanus ile deniz perisi Tetis'in kı-

zı ve yedi ÷lke yıldızından biriydi. Kendisine âşık olan Tanrıların birinden Dardanos adlı bir oğlu oldu. Dardanos Çanakale'ye geldi ve oranın kralı "Teuker"ın kızıyla evlendi. Bunun üzerine oralarda "Dardaniye" adlı bir kent kuruldu. Torunu "Tros" kentin adını "Troya"ya çevirdi. Anası Elektra, öteki ÷lker yıldızları kadar parlarmış. Fakat Troya alındıktan sonra çok üz÷lmüş ve gözünün nuru sönmüş.

Boğazlara ait olan en güzel mit, "Hero ile Leandros Masalı"dır. "Abidos" Çanakkale'nin Asya yakasında, Nârâ Burnunda çok eski bir kentti. Burada boğaz bir mil genişliğinde bile değildir. Sekiz yüz yetmiş beş adım kadar gelir. Daha sonraları Trakyalı bir kent olan Abidos, İsa'dan yedi yüzyıl önce Milet tarafından kolonize edilmişti. Abidos'un tam karşısında, yani boğazın Avrupa yakasında "Sestos" kenti vardı.

Burası da İsa'dan yüzyıllarca önce Lesboslular, yani Midilliler tarafından kurulmuş bir kentti. Sestos'da Afrodit'in kız papazlarından Hero otururdu. Leandros'un eviyse Abidos'taydı. Sözümona bu ev, Hero'nun beyazlığına inat her zaman kapkara imiş. Bir gün delikanlı, bir Afrodit ve Adonis ayininde, tepeden tırnağa çiçeklerle süslenmiş olan "Hero"yu görür ve karasevdaya tutulur. Kız da Leandros'a gönül verir. Kızın bir Afrodit rahibesi olması, gençlerin evlenmesine ana babalarının izin vermemeleri nedeniyle, âşıklar gizli gizli sevişmeye karar verirler. Leandros hemen her gece, sanki dalgaların çakan beyaz köpüğüymüş gibi karşıya yüzermiş. Bir söylentiye göre Hero da her gece bir kulenin tepesine çıkar, elinde tuttuğu meşalenin aleviyle denizde yüzmekte olan sevgilisine nereye gideceğini göstermiş. Bir başka söylentiye göre de, Hero deniz kıyısındaki evinin penceresine her gece bir ışık ko-

yarmış. Fırtınalı bir gece boğazın suları kudurmuş. Gözünü budaktan sakınmayan deli gönüllü delikanlı Leandros sevgisinin coşkusuyla yine denize atılmış. Tam kıyıya varacağı zaman gücü tükenmiş ve boğulmuş. Sert rüzgâr Hero'nun penceresindeki ışığı söndürmüş ve genç Leandros da yolunu yitirip suların içinde kaynayıp ölmüş de olabilir. Dalgalar delikanlının cesedini Sestos kıyılarına atmış. Hero da sevgilisini bu halde görünce kendini kulenin tepesinden denize atmış ve ölmüş.

Bu yörede o çağlarda basılan sikkelerde Leandros yüzerken, sevgilisi Hero da ona meşaleyle kılavuzluk ederken görülür...

ŞU EŞSİZ DOĞA

BUHUR (GÜNNÜK) AĞAÇLARI

Doğanın Anadolu'ya İmtiyazı

Yalnız Türkiye'de orman halinde bulunan çok güzel bir ağaçtan söz edeceğim. Bu, Türkçe adı günnük ya da buhur olan ağaçtır. Bu Anadolulu ağacın öteki buhur ağaçlarıyla ilişkisi yoktur. Buhur ağaçları, yani buhur olarak yakılan ağaçlar; günnük, od acağı, asilbend, kâfuru gibi kokuları kiliselerle dinsel yerlerde yakılan ağaçlardır. Kokuları çok ağırdır. Bunların tahtaları buhurdanlıklarda yakılır. Bu bizim Anadolulu ağacın bilimsel adı "Liquid amber styraxi flua", yani stirak usareli sıvı amberdir.

Şimdi ağacı tarif edeyim:

Anadolu'nun bir adı "Çınar Ülkesidir." Çünkü çınar, tam boyuna posuna, Anadolu'da erişir. Eski-denberi Anadolu'da hangi ağacın nereye dikileceği iyi bilinirdi. Sözgelimi, yaşlı, koyu yeşil selviyi mezarlığa, açık yeşil, hafif gölgeli çınarı da köy alanına dikerlerdi. Bu buhur ya da günnük denilen ağacın yaprakları, çınarınkinin tıpkısıdır. Yalnız, çok daha küçüktür. Onun için, rüzgânın en hafif yelpazelenişiyle yaprakları, güneşte pınl pırl oynar. Yapraklar vernikli olduğu için, yapraklar kıpırdadıkça, üzerlerine pırlantalar serpilmiş gibi çakar durur.

Bu ağaçların dört kanş boyundaki fidanları, Avrupa'daki fidan şirketleri tarafından, bizim para-

mızla birkaç yüz liraya satılır. Bunları, serleri olanlar satın alır. Oysa Türkiye'ye gelenler otuzar metre boyundaki günnük ormanlarının gölgesinde kumlara uzanıp, mavi denizleri seyrederek.

Bu günnük ağacı yalnız Marmaris-Köyceğiz arasında, bir de Gökova'nın kimi kıyılarında bulunur. Yeryüzünde başka hiçbir yerde yoktur. Hatta birçok Avrupalı yazar, bunların korunması için çok ısrar eder. Yangınla ya da kesilerek bu ağaçların kaybolmasından korkarlar. Çünkü bunlar da kaybolursa, artık geri gelmez ve bu güzelim ağacın kökü kurumuş, nesli tükenmiş olur.

Ülkemizde bu ağacın sıgala yağı çıkartılıp, tonlarcası Avrupa'nın birçok lavanta fabrikasına satılır, yani ihraç edilir. Günnük yağının fazla bir kokusu yoktur. Ama radyolarda hoparlörler sesi büyütür ya: Hoparlörün sesi büyüttüğü gibi, günnük ağacının yağı da kokuyu büyütür. Örneğin bir damla gülyacı beş kilo sıgala yağına dökülünce, beş kılounun beş kilosu da gülyacı olur. Kimi çiçekler vardır ki; yeryüzünde onlardan örneğin iki yüz gram kadar esans çıkabilir. İşte, sıgala yağıyla onların kokuları çoğaltılır. Bir de, günnük kabuğu yakılınca çıkan koku, başka hiçbir tütüsü ve kokuya benzemez. Kokuyu tarif güçtür. Bu yüzden genellikle kokular, nereden çıkıyorsa, çıktığı şeyin adıyla anılırlar, anlatılabilirler. Örneğin menekşe, gül, yasemin, limon kokuyor dence, hangi kokunun denmek istendiğı anlaşılır. Ama, günnük kokusunun anlatılması büsbütün zordur. İlle de anlatmak gerekirse, "çok iç açıcı bir koku" denebilir. Kokulann renkleri olsaydı, günnüğün kokusu mavi olurdu. Onun için, günnük kokusuna, "masmavi, açık gök gibi koku" diyebiliriz. Hata, belirli zamanlarda otellerde bu güzel koku yakılmalıdır. Turistler ve bütün müşteriler şaşıracaklardır.

- Ne kokuyor? diye sorulsa,
- Türkiye, Akdeniz kokusu! diye cevap verilebilir.

Çünkü bu ağaç, yalnız Türkiye'de oluyor. Yalan değil a!

Gelelim bu günnük ağacının tarihine:

Bu ağaç, dünyada mevcut ağaçların en eskisidir. On milyon yıl önce Asya'nın bütün güneyini örtüyordu. Arabistan'dan, Hindistan yoluyla ta Vietnam'a dek. Ama o sıralarda büyük yer depremleri oldu. Alp Dağları, Karpat, Kafkas, Ararat, Erciyes ve Himalaya Dağları oluştu. Günnük ormanlarının birçoğu mahvoldu. Sonra, jeolojide senozik devir geldi. Yılan türünden olan hayvanlar, ondan sonra gelişmedi. Memeli hayvanlar gelişti. Atlar, develer, kedi türleri peyda oldu. İnsan olacak yaratığın ataları o çağda dünyada görünmeye başladı.

Miyosen devrinde Güney Anadolu'nun güneyini günnük ormanları örtüyordu. Pliosen devrinde dört buz devri oldu. Buzlar kuzeyden indi, Çin'i kapladı ve Anadolu'nun doğusuna geldi. Günnük ormanları yalnız Gökova-Marmaris-Köyceğiz üçgeni içinde korunabildi. Eğer yanmaz ya da kesilmezlerse, sonsuza kadar yaşayacaklardır...

Bu günnük ağaçlarına sarılan sarmaşıklar vardır. Bunlar da, günümüzün üzüm asmalarının, miyosen devrinden kalma dedeleridir. Ama asma, günnük ağacı gibi türünü muhafaza etmemiş, çeşitli aşamalardan geçerek gelişmiştir. Ancak, asma uzmanları, asmanın asıl yurdunun Anadolu olduğunu ispat etmese bile, buna bir delil sayılır.

Günnük ağaçlarının ve bu sarmaşıkların bulunduğu üç dört yere tabela asılmalıdır. Bunlar büyük ilgi çeker.

Bunlar, doğa tarafından Anadolu'ya verilmiş imtiyazlardır.

Büyük Gelir Kaynağı: Antep Fıstığı

Anadolu'yu ortasından, doğudan batıya yatay bir çizgiyle ikiye bölersek bu çizginin güneyi, Antep fıstığı yetiştirecek bölgedir. Bu ortalama bir tanımdır. Çünkü çizginin güneyine düşen bazı yerlerde Antep fıstığı yetiştirilemez. Buna karşı çizginin kuzeyine düşen bazı yerlerde Antep fıstığı yetiştirilebilir. Zira, Yunanistan'ın birçok bölgelerinde bu fındık bol bol üretilmektedir. Bu nedenle Antep fıstığı sadece Gaziantep yöresinde yetişir demek yanlıştır.

Antep fıstığı, "*Diyoyik*" bir bitkidir. Dut, incir ve hurma gibi ağaçlar dişi ve erkek olmak üzere ikiye ayrılırlar. Erkek dut ağacı, dişi dut ağacını uzakta bile olsa kelebek, sinek, arı ve hatta rüzgârla bile dölleyebilir. İncirin kendisi bilimsel yönden bir meyve değil, bir çiçek topluluğudur. İncirin içinde dil dil, küçücük kırmızılar birer çiçektir. O çiçeklerin uçlarında susam tanesinden küçük olan ve yenirken diş arasında "çıt çıt" eden tanecikler tohumlandır. Baba incirler, yani incirin erkekleri, ipe dizilip ağaca asılmadıkça, dişi incirler döllemez. Dişi hurma, erkek hurmadaki dölleyici tozu rüzgâr aracılığıyla, yanında bir erkek hurma ağacından alabilir. Fakat, dişi ağaçtan iki yüz metre uzakta bulunan bir erkek ağaç, dişiye yardımcı ve yararlı olamaz. Çünkü erkeğin çiçekleri dişiye ulaşamaz.

Antep fıstığı kendiliğinden yetişmez. Tohum ve fideyle yetiştirmek pek kârlı ve akıllıca bir iş değildir. Bir Antep fıstığı ağacının yetişmesi uzun yıllar ister ve ayrıca tohumdan yetişen bir ağacın dişi mi erkek mi olduğu belli olmaz. Sözelimi tohumdan yetişen yüz ağacın yetmiş erkek olabilir. Bu takdirde pek çok emek ve zaman kaybedilmiş olur. Çünkü yüz dişi ağacın yanında bulunan birkaç ağaç tüm dişileri dölemeye yeter. Böyle bir durum karşısında erkek ağaçların büyük bir çoğunluğunu söküp yeniden tohum atmak zorunluluğu vardır. Yeniden atılan tohumlardan çıkacak fidanların erkek mi yoksa dişi mi olacağı belli değildir. Bu nedenle "Meğer ki rasgele" toprağa düşmüş ve kendi kendine yetişmiş olsun. İşte bu nedenlerle hiçbir yerde tohum ekmek suretiyle Antep fıstığı ağacı yetiştirilmez.

Fıstıklar genellikle melengeç ve yabancı sakız üzerine aşılanır. Melengeç üzerine aşılananlar ölümsüz denecek kadar, uzun ömürlü ağaç olurlar ve yüzyıllarca yaşarlar. Yabancı sakız üzerine aşılanan Antep fıstığı ağaçları daha küçük ve kısa ömürlü olurlar. Fakat yine de yüzyıl kadar dayanırlar. Ancak ağaç başına verim miktarı yukarı aşağı iki ağaçta da aynıdır. Bir hektar melengeç üzerine aşılanmış fıstık ağaçlarıyla, bir hektar yabancı sakız üzerine aşılanmış fıstık, aynı miktar ürün verir.

Antep fıstığı cinsinden olan melengeç ve yabancı sakız ağaçları da pek tabii Antep fıstıkları gibi erkekli dişilidir. Bunlara aşı uygulanırken erkek Antep fıstığını erkek melengeç ya da erkek yabancı sakız üzerine aşılamalıdır. Çünkü erkek üzerine dişi ve dişi üzerine erkek aşı yapılırsa tutmaz.

Hangi melengeç ya da yabancı sakız ağacının dişi ya da erkek olduğu ancak yazın anlaşılır. Oysa aşı, baharda ağaçlara su yürümeden önce yapılır.

Fakat bahardan önce hangi ağacın erkek, hangi ağacın dişi olduğu anlaşılmaz. Bu nedenle aşı yapılacak ağaçlar bir yıl öncesinden yazın saptanır. Bu mevsimde ağaçlara birer işaret takmak ya da bağlamak suretiyle ağaçlar aşı zamanı ayırt edilirler.

Aşı, kalem aşısı ya da yaprak aşısı olarak yapılabilir. Yaprak aşının yapılması külfetlidir. Çünkü her ağacın birçok dalını aşlamak gerekir. Aşılar tutuktan sonra da yabancı dallar ve filizler budanır. Ayrıca bu budama işinin her yıl tekrarlanması gerekir. Oysa kalem aşısı; toprak düzeyinden birkaç santim ile bir metre yukansına kadar ağacın belirli bir yerine uygulanır. Aşı kalemi 3-4 santimetre uzunluğunda olur ve ucunda yalnız bir göz bulunur. Kalemler ana gövdenin, yani anacın tahtası ile kabuğu arasına saplanır. Bir anaca, yani gövdeye birkaç tane kalem aşısı vurulabilir. Bodrum'da yapılan denemelere göre; aşının yapıldığı yaz mevsimi sırasında, yaprak aşılar 25-30 santim boy attıkları halde, kalem aşılar 120 santimetre kadar boy atmışlardır.

Anadolu'da ormanlar yandıktan sonra, yanık ağaçlarla gübrelenmiş olan yanık yerlerde güzel otlar biter. Fakat kış yağmurları birkaç yıl içinde yüzeydeki toprağı silip süpürür. Eskiden orman olan yer de; bu birkaç yıl sonunda mera olmaya dahi elverişsiz kireç ve kayalık bir yer olarak kalır. Sonra zamanla bazı dağlarda yabancı sakızlar ve başka yabancı bitkiler meydana gelir. Artık o yerlerin ülkeye bir yararı yoktur. Meğer ki; o arazilerde "ekspluate" edilebilecek yani işletilebilecek bir maden bulunsun. O yerler sadece yararsız olmakla kalmaz, yararlı yağmurları uzaklaştırıp zararlı ve düzensiz yağışları davet eden "muzır" yerler olurlar. Bu nedenle Anadolu'nun birçok yerleri boş ve işe yaramaz duruma gelmiştir.

Böyle yerlerin bir kısmında deliceler çıkar. Onlara zeytin aşılabilir. Fakat çoğu yerler yabani sakızlar ile kaplıdır. Bunlara da Antep fıstığı aşılabilir. Antep fıstığının aşılamaktan başka bir zahmeti yoktur. Fıstık ağaçları ne gübrelenir, ne sulanır ve ne de çapa ister.

Bodrum'da, dişi melengeçlere ve yabani sakızlara Antep fıstığı aşılandı. Güzel oldu. Fakat döllenirici erkek ağaçlar bulunmadığı için ürün dane yapmadı. Gaziantep Teknik Ziraat Müdürlüğüne mektup yazarak erkek fıstık aşısı istedik. Oradan, "erkeği yok" diye cevap geldi. Bu ağacın diyoyik olduğu tamamen anlaşıldıktan sonra Teknik Ziraat Müdürlüğünün bunu bilmemesine imkân yoktu. Anadolu'nun birçok yerlerinde olduğu gibi, halk bulunduğu yerin ürününü başkasına kaptırmak istemez. O ürünü yalnızca kendisi yetiştirip satsın ister. Buna büyük bir kıskançlıkla dikkat eder. İşte aldığımız cevap da bu kabildendi.

Oysa Anadolu'nun sadece bir ya da birkaç bölgesi değil, bütün bölgeleri bu fıstığı yetiştirirse fiyatlarına pek etki etmez. Çünkü yeryüzünde Antep fıstığı yetiştirilebilen yerler pek sınırlıdır.

İzmir'de ve daha başka yerlerde Antep fıstığı aşılanmış melengeç ağaçları vardır. Bunlar bol ürün vermektedir. Yani, fıstığın dış ve iç kabuğunu normal olarak katılaştırarak erdirmektedir. Yalnız iç daneleri, yani yenecek kısmı geliştirememektedir. Bir ağaç iklime, ya da iklim bir ağaca uymazsa, ağacın her yanına; gövdesine, kabuğuna, dalına, yapraklarına etki yapar, fakat sadece danesine etmez. Ağacın her yanının pek sağlıklı olarak gelişmesi ve sadece danenin meydana gelmemesi döllenmenin olmadığını gösterir. Çok az da olsa bazen bir bitkinin ürün vermemesi ağacın fazla sağlıklı ol-

masından ileri gelebilir. Zaten başka yerlerde ağa-
lar az ürün verince onların gövdelerini yaralamak
ve dallarını kırmak suretiyle sopalarla döverler. Bu
dayaktan amaç, ağacı adam etmek değildir. İnsan-
larda bile ölüme yaklaşan veremlilerin, kendilerinin
yerine bir başka insan bırakmak için şehvetleri ar-
tar. Ayrıca, patlıcan, biber ve domates fidelerinin
yerlerine dikilmeden önce köklerini zedelemek ve
birkaç kez yer değiştirmek bu gerçeğe dayanmakta-
dır.

Melengeç üzerine aşılanmış bazı fıstık ağaçları,
çevrelerinde hiçbir erkek fıstık olmadığı halde on
beş yirmi fıstığın birinde dane meydana gelir. Bu-
nun nedeni çevrede bir erkek melengecin bulunma-
sıdır. Ne var ki, dişi Antep fıstığı erkek melengeçi
pek seyrek durumlarda kabul eder. Bu yolla döllen-
miş fıstık danesi, ekilse, meydana gelecek ağaç me-
lez olur. Yani, babası melengeç, anası fıstık!...

Tarım Bakanlığı kış başlarında köylere fıstık
aşıları konusunda bilgi verse ve dişi ile erkek yabani
sakızların o mevsimde ayırt edilmesini salık verse,
kışı izleyen bahar başlarında her merkeze on kadar
aşı memuru gönderse Anadolu'da Antep fıstığı üre-
timini birkaç kat artırmış olur. Yalnız fıstık aşıları
pek nazik şeylerdir.

İster, yaprak aşıları için gözleri taşıyan kalem-
ler, isterse kalem aşıları olsun, uzunca kesilmelidir.
Ayrıca aşı gözlerini taşıyan kalemler, içine su katıl-
mamış süzme bal içinde gönderilmelidir.

Sabırlık, Yani Agav Sisalana

Türkiye'nin hiçbir yerinde muayyen bir bitki
aynı adla anılmaz. İstanbul'da senaberiyelerden (Ko-

"Sabırlık" isimli bitkinin görünüşü

niferlerden) olan mezarlık selvisi, Türkiye'nin yerine göre başka başka adlarla anılır. Mesela İstanbul'un selvisi güney Anadolu'da "kara kavak" olur. "Agav"lara İstanbul'da "kaynana dili" derler, güneydeyse aynı bitkiye "sabırlık" denir. Bu böyle olunca kimin ne demek istediği anlaşılmaz. Kalın, ucu sivri yapraklı bir bitkidir. Yaprakların iki tarafında uzun dikenler vardır. Cinsine göre 7-10 yılda bir çiçek açar. Çiçeği şamdana benzer. Çiçeğin sapından Güney Anadolu'da çardak direği yaparlar. Güney Anadolu'da yol ve tarla kenarlarına bu sabırlıkları dikerler, kuru duvar yerine. Bitkinin dikenleri dolaşısıyla bunların teşkil ettiği diziden ne insan, ne hayvan geçebilir.

Bunların birçok çeşitleri vardır. Bu çeşitlerin arasında Agav Sisalana denilen bir çeşit vardır ki, bu bitki yüzde yetmiş elyaf verir. Bunun elyafından Manilla halatı denilen sarımsak bir urgan ve ip yapılır. Bu ipleri Türkiye'nin bu gibi eşyası satan her

dükkânında görürsünüz. Fiyatı iyice bilmiyorum, ama kilo başına 10-15 lira arasında olsa gerek.

Türkiye keneviri dünyanın en iyi kenevirinden biridir. Ama işlemesini pek bilmeyiz. Türkiye'de kenevirden ip ve urgan vardır. Lakin bunlar Manilla ip ve halatlarıyla kıyas edilemez. En sağlam bağlar –yani sicim, ip, urgan, halat vesaire– Manilla halatıdır. Her yıl binlerce liralık Manilla 'halatı urganı memlekete ithal edilir.

Amerika'da, Meksika'nın başta gelen gelirlerinden biri bu agavlarla sağlanır. Hatta memleketin ekonomisine yardımı o kadardır ki "Agav"lara "Oroverde"; yani "yeşil altın" denmiştir.

Tarım Bakanlığı bu agavın ya da sabırlığın soğanlarını getirtip dağıtmalı, yahut maliyet fiyatına satmalı. Bu bitki yer işgal etmez. Çünkü kuru duvar yerine kullanılır. Aynı zamanda bol para sağlar.

İp, urgan, halat bu memleketin büyük bir derdidir. İkinci Dünya Savaşında Güney Anadolu'da işsizlikten büyük sıkıntı çekildi. Kuyudan su çekecek ip, eşeklere yular yoktu. Halk palmyelere saldırdı. Pritşardiye Filifera palmyelerinin yelpaze gibi yapraklarını dilim dilim kesiyorlar, burkuyorlar ve onlardan kuyu ipi, eşek ve beygir yuları, hatta ne iş ve nere için ip lazımsa orası için ip yapıyorlardı. İp, urgan sıkıntısı o dereceyi buldu ki, Boğaziçi'nde bir yerdeki urgan fabrikasından biri geldi ve yerli sabırlıkların elyaf nispetini ölçtü. Nispet azdı.

Yerli sabırlıkların yerine bu Sisalana sabırlığı dikilirse hiç yer kaplamaz, duvar görevini gördükten başka zengin gelir getiren bir bitki olur. Manilla halatı ithalatından dolayı sarf edilen döviz memlekete kalır.

Güney Anadolu bu bitkinin yetiştirilmesine çok

elverişlidir. Bu bitki hiç vakit zayi edilmeden memlekete getirilmelidir. Güney Anadolu'nun elverişliliği dolayısıyla bu sabırlığın elyafını, ya da mamul elyafını ihraç etmemiz ihtimali büyüktür.

Agav Sisalana çabuk piç verdiği için, çabuk çoğaltılabilir. Sulaması kazması yoktur. Bu sabırlığın memlekete getirilmesi, memlekette yeni bir endüstrinin gelişmesini sağlayacaktır.

("Ticaret", 1 Mart 1961)

Ağaçlar ve Periler

Binlerce yıldır Anadolu'da bitkilerin canlı oldukları inancı yaygındır. Klasik çağda ormanların ağaçların ve başka bitkilerin perilerine, yani ruhlarına "Driyad" denirdi. Her ağacın bir perisi vardı. Gündüzleri, her ağacın perisinin, o ağacın içinde saklandığı sanılırdı. Yalnız rüzgâr estikçe, periler birbirlerine fısıldarlarmış. Kimi zaman da, ağaçta mahpus kaldıkları için sıkılır, bir "ah" çekerlermiş. Ormanların bazen "ah" dediği duyulurmuş...

Driyad'lar, geceleri ağaçlarından ayrılıp, elele vererek halka olurlar ve ayışığında bir çelenk halinde dönerek dans ederlermiş. İnsanlar böyle halka olarak dans etmesini, orman perilerinden öğrenmişler...

Ağaç perileri, ağaçla birlikte yaşar, ağaçla birlikte can verirlermiş. Yeryüzünü her yanda kapkara bir vahşet kaplamışken, bütün bu güzel peri kızları Anadolu'da doğmaya başlayan bir nurdu. Yani doğal şeylerin insanlaştırılması, insancıl (humanist) hareketin başlangıcı oldu. O zaman Mısır'da da bir uygarlık ve kültür vardı. Ama, onun yüzü ölüme dö-

nüktü. Anadolu'nunsa, yüzü yaşama dönüktü. Anadolu, çılgınca bir yaşama sevinciyle coşuyordu. Belki bu durumun nedeni, ormanlar ve çiçeklerle örülü, günlük güneşlik yamaçlar ve pırıl pırıl ışıldayan iç açıcı denizlerdi. Belki bunlar insanları, masum çocuklar gibi oynamaya ve türküler söylemeye özendiriyordu.

Ağaç sevgisi onca şiddetliydi ki, sanatçılara taç diye, defne dalı çelenkleri; yarış kazanan sporculara zeytin dalları, dans eden Bakhant'lara da çiçekten çelenkler takılırdı. Bugün bile, oyuna duran zeybekler, çiçekten çelenk takınırlar. Zaten bugün bile Anadolu'da, Driyad perilerinin, yani ağaçların ruhlarının bulunduğu inanılır. Bir ağaç yemiş vermezse, "ağaç korkutma" denilen bir çareye başvurulur. Yani, biri baltalı, biri de eli boş iki kişi yemiş vermeyen ağacın başına dikilirler. Baltalı:

– Ben bu ağacı keseceğim! der, baltasını kaldır. Öteki:

– Bağışla. Bu yıl vermediyse, önümüzdeki yıl çok verir, der.

Böylece ağaç korkutulur. İnanca göre, ağaç bu sesleri duyar, korkar ve ertesi yıl bol yemiş verir.

Güney Anadolu'da, zeytin ağaçlarının varisleri kaç kişiye, ağacın gövdesine baltayla o kadar çentik vurulur. Ağacın yaralanmaması ve "can"ının yanmaması için, ağaçlardaki paylarından vazgeçen –özellikle merhametli kadınlar– çoktur.

Anadolu'nun yağmuru bol olan yerleri, Troya çevresi, Misya yanı, Marmara kıyıları ve Kuzeybatı Ege'dir. Sık ormanla kaplı olan bu yerler, eski zamanda kereste kaynağıydı. Keresteden başka, gemileri katranlamak, ziftlemek ve mumlamak için gereken maddeler, Edremit'in ardındaki Kocakatran Dağlarının ormanlarından sağlanırdı. Bu dağ-

larda ve Bursa güneyindeki Uludağ'da (Olimpos), meşe, karaağaç, kestane, dişbudak, ak ağaç ve  amdan başka,  im ir bulunurdu. Bütün ilkçağ bo-yunca Anadolu  im irinden Mısır, Filistin, Suriye, Hellenistan, İtalya ve Kartaca'da kutsal heykeller, marangoz aletleri, düdükler, fl tler, hele hele tarak-lar ve tüm kadın tuvalet aygıtları yapıldı. Latin ozanları Virgilius, Katullus, Ovidius, Anadolu Frigya  im irini  ve  ve bitiremezler. Şimdi bile ora köylü-sının evinin direği, sabanının sapı, çocuğunun be- i i,  orbasının ka ı ı, karısının kırmanı, tamburası-nın gövdesi, eşeğinin semeri,  apasının sapı, siga-rasının çubuğu, hep o ormanlardan yapılır. Yani, güzelim Driyad perilerinden...

Gelsin bir Anadolu söylencesi:

Driyo ile İyo, iki kızkarde tir, Driyo evliydi. Bir gün iki kızkardeş, bir pınar başına varırlar. Driyo,  i ek a mı  bir mersin (murtus communus) dalı ko-parır. Dalın koptuğu yerden kan damlamaya ba -lar. Driyo  a ırır. Genç kadın böylece -istemeye-rek- bir Driyad'ı (ağaç perisini)  ld rm    olur. Dri-yo, korku içinde kaçmaya kalkışır. Ama topukları toprağa k klenmi tir. Kadın, yalnız belden yukansı-nı oynatabildi i için, "eyvah!" diye saçlarını yolma-ya yeltenir ya; avuçlarını saçlarıyla değil, başından kopardığı yapraklarla dolu bulur. Öte yandan,  o-cu unu emzirmeye kalkışınca, memesinin a a la tı- ını, sütünün kesildiğini görür.

İyo, kardeşinin durumunu görür, yardımına ko- ar. Ne var ki, ablasının a a la masını engelleye-mez. Tam o sırada babasıyla, Driyo'nun kocası  ı-kagelirler. İyo onlara taze ağacı gösterir.     bir-den, ağacın sıcak gövdesine sarılır, öperler,  per-ler... Artık Driyo'nun, yamru yumru olmaya ba la-mı  yüzünden  zge, her yanı ağaç kesilmiştir.

Genç kadın, güç bela konuşmaya çalışır:

– Hiç günahım yok. Bu cezaya çarptırılmamı gerektiren bir suç işlemedim. Kimseyi incitmedim. Çocuğumu dallarımın arasından alın ve bir sütnineye verin. Onu sık sık dallarımın arasına getirin. Onu burda emzirsinler. Yavrucuğum gölgemde koşuşup oynasın. Çocuğum konuşacak ve söz anlayacak yaşa gelince, beni "anne" diye çağırsın; anasının bu ağaç olduğunu bilsin. Ama ağaçların dallarını yapraklarını koparmaktan sakınsın. Çünkü belki de her ağaç, benim gibi bir anadır, der. Koca ağaç hüngür hüngür ağlar.

İşte böyledir, Anadolu denilen bu kutsal yurdun taşı, toprağı, ağacı, ormanı...

Kan Emici Yarasalar

Londra'da idim. Üniversitede bir fizyoloji profesörü kan emici yarasalar, yani "Vampir" denilen iri, kara yarasalar soyundan olan yarasalar üzerinde tanım ve incelemelerde bulunuyordu.

Bana da izletti. Boyu üç buçuk karış bulan bir yarasayı tarttı. Masum yüzlü bir kobay aldı. Onu yarasanın karşısına koydu. Yarasanın karnı açtı. Hemen kobayın burnuna saldırdı. Çünkü burnu dışındaydı kobayın her yanı tüylerle kaplıydı. Yarasa dişlerini ancak kobayın burnuna geçirebilirdi. Fakat kobay, kapkara bir cine benzeyen bu hayvandan korktu. Kıyametler kopardı. Yarasa seke seke ve tapallaya topallaya köşesine çekildi. Yüzünde "Sana yakınlık göstermem. Sen beni hoyratça karşıladın..." der gibi bir anlam vardı. Yarasa gözlerini sevgiyle kobayın gözlerine dikti. Yarasanın gözleri artık üzgün kobaya bakıyordu. Sanki yalvarıyor, ya-

karıyordu. Bu durum bir dakika kadar sürdü. On-
dan sonra yarasa usul usul kobaya yanaşmaya ko-
yuldu. Sonunda yanaştı. Yavaş yavaş başını uzattı.
Sanki kobayı öpüyordu. İkisi burun buruna duru-
yorlardı. Gerçekte yarasa kobayı öpmemişti.

Yarasa fare soyundandır. İki ön dişleri ustura
gibi keskindir. Tükürüğü, morfin ve kokainden çok
daha uyuşturucu ve zevk vericidir. Kobay, tabii bur-
nunun yarasa tarafından ısındığını duymadı. Duy-
duğu şey; yarasanın pek hoş ve yupyumuşak du-
dakları ve zevk verici salyasıydı. Dikkat ettim, koba-
yın gözleri, daha doğrusu gözlerinin üst kapakları
zevkle ağırlaşıyordu. Sonra yarı kapandı. Oysa ya-
rasanın çenesinin altında gırtlaklı gidip geliyordu.
Kobay farkında değildi. Yarasa, kobayın kanını bur-
nundan emiyordu. Aradan yarım dakika geçti geç-
medi, kobay seks keyfine varan bir kadın gibi ken-
dinden geçti, yan geldi.

Yarasa kobayın burnunu ısırınca, profesör
elinde tuttuğu kronometreyi çalıştırmıştı. Kobay
yan gelince profesör, "Bir buçuk dakika oldu. Artık
yeter" dedi. Sert bir hareketle kobayı kafesten çı-
karttı. Tartı ve "Şu kadar once (ons) kan içmiş" de-
di. Kobayın burnunda bir damla kan vardı. Ben yal-
nız olsaydım, o yarasayı bir yumrukta öldürürdüm.
Aslan, kaplan da et yer, kan içer. Fakat o işi bir
has dalkavuk, sinsî bir yaranma gibi görmez. Dobra
dobra saldırır bari...

Profesör, "Eğer bir dakika daha bıraksaydık bu
pis yaratık kobayın tüm kanını emer ve onu öldü-
rürdü..." dedi. İçimden, "Vay anasını! Mundar,
uğursuz hayvan... İyi ki Türkiye'de böyle hayvan
yok" dedim.

Yanılmamışım meğer. Birisi bir Jermen çeşidi
kanarya kuşu armağan etmişti. O tür kanaryalar,

berber dükkânlarında raslanan alelade kanaryalar gibi şakımaz. Birbirine pek uygun dört beş notayı uzun uzun çeker. İnsana sanki uzak seyahatlere gidiyormuş, dar bir yerden kurtuluyormuş duygusunu verir. Kasvetli, kederli gönüller ferahlar. Cesur bir hayvandı o. Güney göğü, fırtınaların imparatoru olan provezza rüzgârlarıyla ve yüzlerce şimşekle paramparça ve yıkılıyormuş gibi olunca, küçük kuşcağz bütün sesiyle öter ve sanki koca fırtınalara meydan okurdu. Neydi o kuşcağz? Sapsarı tüylü küçücük bir yürek. Oysa o fırtınada, koskoca aylar, kükreyince dağları deviren parsar, bir çelmede bir kadana beygirinin dört bacağını güdük çıkartan azılı yaban domuzları sinecek bir delik, başlarını sokacak bir köşe, bir kovuk ararlar.

Biz geceleri karanlıkta yatardık. "Fareler kanarya kuşlarına dokunur..." demişlerdi de, kuşun kafesini tavanın en yüksek yerine ipince bir tele asmıştık.

Uyku arasında bazı gece telaşlı ve sert bir kanat çırpıntısı duyardık. Hemen ışığı yakar, gider bakardık. Hiçbir şey bulamazdık.

Kanarya kafeste tüneğinde oturmakta olurdu. Yalnız göğsü hızlı hızlı iner kalkardı. "Zaar bizim kanaryanın sarası tutuyor" derdik. Olur a, belki uykusunda korkulu düş görüyordur. Derken, günün birinde kanaryayı kafeste ölü bulduk. Ötesini berisini yokladık. Gerdanının kılı seyrek olan yerlerinde, küçücük ısırlıklara benzeyen yaralar bulduk. Onlar fare yapamazdı.

Bir gün sabaha karşı yatakta yatıyordum. Pencereden dışarıyı seyrediyor, öteki pencerenin dış tarafını görüyordum. Binanın orası bir köşe teşkil ediyordu. Pencere çevresinin arasında bıçağın bile güç sığacağı bir çatlak vardı. Küçük bir yarasanın bu

çatlaktan içeri girdiğini gördüm. Nasıl girdiğine şaşım kaldım. O kadar dar bir çatlaktan geçen hayvanın, bir kuş kafesi parmaklığının arasından bir han kapısından girermiş gibi gireceği aklıma gelmemiştii doğrusu.

Bodrum'da İstanköy'lü bir kanarya meraklısı vardı. Bir gün elinde kanarya kafesiyle ona rasgeldim. Kafesi, sineklerin geçmemesi için tel dolaplar da kullanılan elek telleriyle örtmüştü. Bunun nede nini sordum. Bana, "Bunu koymazsam yarasalar geceleyin kuşun kanını emerler" dedi. İşte o zaman bizim Jermen kanaryasının nasıl öldüğünü anladım. Ve "Neyse, bizim küçük vampirler sığır, sıpa ve insanların kanlarını emecek kadar büyük değil" diye düşündüm.

Bodrum'un karşısında "Karaada" adlı bir ada vardır. Orada ağızı deniz düzeyinde açılan bir mağaradan denize kükürtlü ve radyoaktifli sular akar. Mağara karanlık ve derindir. Sular dört beş tünelden gelir. Tünellerin ağızları, Napoli'de "Mami Mağara" denilen "Grotta Azurra"ya taş çıkartır. O tünellerin birine, bir ucu dışarıya bağlı bir balık voltası tutarak girdim. Karanlıkta yüzüme bir şeyler çarpıyordu. Yarasalar olduğunu anladım ve korktum. Fakat aldırmadım. Elli altmış metre gittikten sonra ta adanın dilinde gizemli bir "Güm" sesi duydum. "Neme gerek" dedim, dışarıya çıktım. Oradaki yarasalar, Londra'da gördüğüm yarasalar kadar büyüktü. Bu musibetler öyle sinek ve sivrisineklerle beslenecek kadar minimini şeyler değildir.

Bir başka adada, sönmüş bir volkan ağızı olan bir başka mağara vardı. Kayık tayfası genç çocuklardı. Mağaranın içi de karga doluydu. Kargaların dillerinin ucunu kesiyorlardı. Karga da eksik dille, "Arap! Arap!" diye bağınyordu. Kayığın iplerini ge-

tirdiler. Birisi belinden bağıladı. İndi ve bir torba dolusu karga topladı. Ona, mağara ya da kuyunun daha derine gidip gitmediğini sordum. "Gidiyor" dedi. Bu kez ipin ucunu belime bağlattım ve kendimi aşağıya indirttim. Yarasalar yüzüme çarpmaya başladılar. Kargalar mıntıkasının daha altındaki yerlerde yüzüme çarpan yarasalar "Kükürtlü sulu" mağaradakilerden daha büyüktü. Acaba kargalarla mı besleniyorlar! diye merak ettim. Bakındım. Loş ışıktaki yerde ağaran karga iskeletleri gördüm. Demek ki, kanlarını emerek öldürmüşler, kokmuşlar, çürümüşler ve iskeletleri kalmış.

Daha derine indim. Raf gibi bir kayaya ayak bastım. O raf gibi kaya, iki parmak kalınlığında, Çin mürekkebi gibi kara bir çamurla örtülüydü. Yürüdüm. Bir yere geldim. Orada on, on beş yarasa gördüm. Lağım faresi kadar vardılar. Fakat tüyleri uzundu. Hemen Van kedisinin tüyleri kadardı. Bazıları kıkırdaklı kanatlarını yanlarına toplamışlar, tepetakla asılı duruyorlar, başkaları topallaya topallaya yürüyorlardı. Aralarından birkaçı kalkıp uçtu. Fakat o kadar hızlı uçuyorlardı ki, görülmüyorlardı. Rafın üzerindeki çamurun ne olduğunu anladım. O kapkara çamur, yarasa gübresi idi. Yani gübre olmuş kan. İçim bulandı. "Yukarıya çekin beni!" diye bağırdım.

Ozan Örümcekler ve Düzyazıcı Böcekler

Merhaba! Yine merhaba, mevlit gibi...

Sizlere burada kimi yol aklı başında sözler ettik. Ama kimi yol insanın; aklı terelelli, hava gibi hafif ve kanat gibi uçucu yarenlikler edesi gelir.

Bugün, Güney Anadolu'nun, Akdeniz'in şair örümceklerinden söz edesim geldi...

İnsansız bir ada kıyısına bağdaş kurmuştum. Şafaktan önce, yalancı şafak derler, tanyerinin şafağı müjdeleyen bir ağartısı vardır. Bütün varlık bir bekleme halinde, susmuş, bir şeyi beklemektedir. Şafak sökecektir. Yeni bir gün doğacaktır. Yeni gün de, çarşafklar arasında horlaya horlaya beklenmez a! İşte böyle, yumuşacık bir adanın kıyıcığında beklenir. Sert kaya da olsa, yastık gibi yumuşacık bir ada. İnsan, kendisinin de, denizle, ağaçla, balıkla, böceklerle, doğanın bir parçası olduğunu ta içinden duyar.

Dört yanıma bakıyordum. "Doğa, ne güzelsin!" diyordum. Bir ara gözlerim, yanibaşımdaki bir çalının yemyeşil yaprağına ilişti. Aaaa! Yaprığın yeşil renginin oynadığını gördüm gibi geldi. Gözlerimi sil-dim; acaba gördüm mü, yoksa bana mı öyle geldi diye. Hayır! Yeşiller, yeşil yaprağın üzerinde burgaçlanıyorlardı. Bunun üzerine, gözlerimi o yaprak-tan ayırmadım. Yeşillerin burgaçlanması ve anaforlanması devam ediyordu. Yaprğa dokunmadım ama, ne oluyor, ne olacak diye, gözlerimi ondan ayırmadım. Derken tanyeri iyiden iyiye uyandı. Gün sanki, "hummm hummm hummm" diye, renege uyanıyordu. Koca bir güneş, ufuktan fırladı. O zaman yeşiller daha hızlı burgaçlanmaya koyuldu, hem de yaprak yeşil yeşil tütmeye başladı. Tüten yeşil dumanlar tel tel yükseliyordu. Yaklaşarak iyice baktım. Yeşil renk sandıklarım, belli belirsiz, küçük örümceklerdi. Havaya örümcek ağı telleri salıyorlardı. Güneş kalkınca hava birden ısınıyordu. Yerden havaya buhar uçuyordu. Örümcekler de, ağızlarından saldıktan tellere yapışık, havalanıyorlardı. Hafif sabah rüzgârında sağa sola, dünyaya dağılıyorlardı.

Nerden aklıma geldi. Şair de, dudaklarından tellenen müziğine, bir öpüş gibi takılı, esen rüzgârla seyahate çıkar. Bunlara "Ozan örümcekler" dedim. Zaten şair de böyle değil mi ya?

Bir gün de, bir sazlık kenarındaydım. Kimi böcekler vardır. Su yüzünde yürür, seyirtirler, hiç suya batmazlar. O sazlıkta bu böceklerden gördüm. Hiç batmıyor, derinlemiyorlardı. Ama orada, onların nasıl ürediklerini gördüm. Kıyıya gidiyorlar, kıydan ufak bir parça çamur alıyorlardı. Sonra kanatlarını, ters dönmüş şemsiye gibi, başlarının üzerine devşiriyorlardı. Gidip, sığ suya batıyorlardı taşıdıkları çamurun ağırlığıyla. Başlarının üzerinde tuttukları kanatları arasındaki havayı soluyorlardı bu arada.

Başkalarını gördüm çünkü, kanatları başlarına devrili olarak yüze çıktılar. Demek bu hafif ve suya batmaz sivrisineğimsi yaratıklar çamurun ağırlığıyla batıp dipte yumurtluyorlar, sonra da çamur ağırlığını bırakıp, kanatları arasına aldıkları havayı balon gibi kullanıyorlardı, yine suyun yüzüne çıkıyorlardı. Öyle ya, dalmak için doğal oksijen tüpü yapmışlardı kanatlarından...

Bunlara şair değil, "Nesirci dalgıç sinekler" dedim içimden. Nesre düzyazı deniyor ya; öyleyse bunlara "Düzyazıcı böcekler" demek yerinde olurdu doğrusu. Bunlar da hiç derinlemeden, ömürlerini düzeyde dolaşmakla geçiriyorlar. Ama kimi yol da derine dalıyorlar. Demek ki bazı düzyazıcılar, düzyazıda, kimi şairler kadar derinleyebilirmiş.

Hey Güney Anadolu! Nelerin de nelerin var!

Örümceklerde Komedi ve Dram

İnsanlar örümceklerden tiksindir. Bu tiksinti ve biraz da korkunun sebebini, insanoğlunun yabanilik

devrinde, milyonlarca yıl süren mağara hayatında, kimisi zehirli olan örümceklerden çektiği ıstıraplarda aramalı. Çocuklar geceleyin karanlıktan korkarlar. Çünkü, vahşet devrinde yabani hayvanlar insanlara gece saldırıp onları yiyorlardı. Nesillerce ve milyonlarca yıl devam eden bu gece korkusu (Vahşet devrine en yakın olan çocukluk çağında) insan-oğullarına irsen intikal etmiştir. Örümcek tiksintisi, bu kabilden olsa gerek. Tarantula denilen bir çeşit zehirli örümcek vardır. Güney Anadolu'da özellikle ilkbaharda bulunur. Türkçe adı 'Büyü'dür. Bu mahlukun zehiri yılaninkinden beterdir. İnsanı ısırarak ya da yakın mesafeden insana zehir fışkırtmak suretiyle zehirler.

Oysa artık vahşet devrinde değiliz. İstakoz, karides ve yengeç ile pavurya örümceklerden başka bir şey değildir. Çok tuhaftır, bir yaratığın karaya ait olan cinsinden tiksiniyoruz de denize ait olan çeşidine bayılırız. Sözelimi midye, istiridye ve mürekkep balığı bir çeşit naimeden başka bir şey değildir, yani bunlar sümüklü böcek çeşidindendir. Oysa sümüklü böcekten sümüğü var diye iğreniyor, fakat midye de mini mini bir kap içinde sunulmuş balgama benzemez mi?

Neyse, gelelim örümceklere. Gece gündüz açıkta, örneğin balıkta yaşayanlar doğayı ve yaratılışın hayvanlarının kimi sefer güldürücü, kimi sefer acı sergüzeştlerini seyretmek fırsatını bulurlar.

Bayan örümcek, avını yemez, fakat emer. Bayanın başında delmek ve sokmak için biz, kesmek için de testere gibi aletleri vardır. Fakat, bu aletleri içlerini emmek üzere avlarının bir yerini delmekte kullanır. Örneğin zavallı bir arı, bayanın kurduğu ağdan tuzağa düşünce bayan, ağın sarsılmasından bir av düştüğünü anlar ve hemen onun üzerine ko-

şar, üzerine ipek bir ip atar ve art ayaklarıyla onu döner kebabçının kebabı çevirdiği gibi döndüre döndüre sarar. Artık arı hep diri olarak kundaktaki bir çocuk ya da bir Mısır mumyasına benzer. İşte bayan, bu diri mumyayı kuytu odasına taşır. Orada mumyanın gövdesine bir delik açar. İlk deliği, (dikkat ettim), arının veya sineğin asıl sulu olan art bölümüne açar. Dudaklarını deliğe kor ve iki ön ayağıyla sağlı sollu basmaya koyulur. Sinek veya arı, –eğer bir kanadı serbest kalmışsa–, cız bizz ederken içinin suyu yavaş yavaş emilir. Arı veya sineğin art bölümü ufaldıkça örümceğin art bölümü şişer. Bu iş pek yavaş olur. İki saat sabırla seyrettim. Sonunda sıkıldım. Başka gün, tanıdığım bayan örümceği ziyaret ettim. Yakalamış olduğu annin –başka bir arı olacak– içini tamamıyla emmişti. Yalnız kaskatı olan aksam kalmıştı. Onu küçük bir bohça halinde odasından dışarıya atıyordu.

Bu itibarla, bayan örümcek biraz da insan bayanlarına benziyordu. Onlar filvaki örümcekler gibi ağ yapmazlar. Ağları giyim, kuşam vesaire... Dikkati çekmek ve güzelliğine hayranlık yaratmak için değil midir? Bittabi, bay efendi tuzağa düşünce soluğu diri diri evlenme dairesinde alır. Ondan sonra ne kadar cızz bizz etse de, ip üzerine iple sıkı fıkı bağlanır. Hele bir başkasına gözü kaysın. Dünya başına dar edilir. Sözde ilk teşebbüs baydadır. Bu işte, bayan, örümcek bayana benzer. O da ağını kurmuştur. İlk teşebbüs ağa düşen baydadır. Sonra teşebbüs sırası, ipek ipleriyle bayana gelir. Bu işin gerçeği böyledir. Ne var ki, her bayan bir ana olduğu için bu gerçek âdeta Tanrısal bir kutsallık kazandır. Neyse, örümcek hayatının başka başka sergüzeştlerine gelelim...

Kırlarda bulunan boz renkli başka bir örümcek

vardır. O büsbütün başka türlü bir avlanma yöntemi uygular. Ağına düşen bir sinek, bir arı, ya da kabuğu katı bir böcek olsun (Hatta ona sevgi ilanına gelen kendi veyahut başka çeşitten bir örümcek olsun). Bayan örümcek hemen gider. Onu bir yerinden, örneğin bir bacağından veya kanadının ucundan tutar. Böyle tuttu muydu, herif hapyı yuttu demektir. Yaratıkların çoğu yediklerini sindirmek için mideleri, yemiş oldukları yeyginin üzerine hal edici bir su salgılar. Yeygi hazmolur. Ve yiyenin gövdesine –bağırsak veya ona benzer bir cihaz vasıtasıyla– geçer. Sözüünü ettiğimiz örümceğin galiba, midesi yok. Hazmedici mayii avına şırıngalar. Yani avı bayanın içinde değil, dışında durduğu halde hazmolur. İşte bayan örümcek bu hazmolmuş mahluku sömürür. Yani doğrudan doğruya gövdesine alır. İşte, hazmin bu çeşidine haricen hazmetmek denir. İnsan bunu yapsa, şöyle hareket etmesi gerekir. Sözelimi bir pilici yiyeceksiniz değil mi? Onu yemeyeceksiniz. Pilici kanadının bir ucundan tutup uzun bir iğne ile ona hazmedici bir su şırıngalayacaksınız. Piliç durduğu yerde hazmolmuş olacak. Ondan sonra o hazmedilmiş pilici, doğrudan doğruya kan damarlarınıza sömüreceksiniz. Bu usulü karaborsacı usulüne benzetebiliriz. Onlar da ihtiyacınız olduğu bir şeyden sizi yakalarlar. Siz karaborsacının dışında sözde işiniz gücünüzle uğraşırken karaborsacı sizi hazmeder durur da siz ta neden sonra yutulmuş olduğunuzun farkında olursunuz.

Örümceklerin geleneksel bir düşmanı vardır. Bu düşman büyük bir eşek ansıdır. Güney Anadolu'da bulunan bu uçan kalemsi eşek arısının her biri, yem diye hazırlamış olduğumuz iri gümüş balıklarının birini kolaylıkla kaldırıp götürebiliyordu. İşte örümceğin babadan, atadan kalma düşmanı olanı

bu eşek anısı zırr ederek bombardıman uçağı gibi havadan örümceğe bir pike etti miydi, örümceğin altı bacağının bağı birden çözülür.

Bir gün paraketeler denizde balık avlamakla meşgulken şafakla karaya çıktık. İki çalı arasına bayan örümcek, torba şeklindeki ağını bitirmek üzereydi. Ağın iplerine kuş tutucuların ökseleri gibi yapışıcı bir zamlı sıvıydı. Ama nasıl sıvıydı? Dudaklarından inci bir damlayı ağın bir teline kondurdu. Sonra bir ok atıcının yay ipini çektiği gibi teli çekti. O damla bin parça olup öteki tellere püskürtülmüş oldu. İşte o zaman bayan örümcek, "Eh bu iş tamamlandı," diye ağı yapmakta kullandığı tahtapuşu veya iskemleyi (Bu takdirde bir yapraktan başka bir yaprağa gerili üç dört denk tel) söküp attı. Ne var ki, bela geleceği zaman geliyorum diye tellal çıkarmaz. Apansızın kapaklar. Tam bayan işini bitirip telefon telini ağın ortasından arkadaki yatak odasına çekerken işte o musibet eşek anısı da gürleyip geldi.

Bayan örümceği kurtarmaya kalkıştım. Fakat arı şimşek gibi geldi. Bayanın üzerine çullanmasıyla kaldırıp götürmesi bir oldu. Bu eşek anısı herhalde üniversite mezunu olacak ki, bayanın başındaki asab merkezinin tam nerede olduğunu biliyor. Oraya ardındaki süngü misali iğnesini soktu muydu, bayan örümceği öldürmez, fakat tam bir felce uğrattır. Onu münasip bir yere götürür. Toprakta bir çukur kazar. Zavallı bayanı diri diri çukura gömer ve bayanın üzerine bir tek yumurta yumurtlar. Üzerini hafif tozla üstünkörü örter. Yumurtadan yavru eşek arısı çıkınca hemen altında diri yiyecek bulur.

Bir de, yüzlerce yavruyunu sırtında taşıyan bir örümceğe rasgeldim. Bu hayvan, belediye otobosüne benziyordu. Hani, "Sırtımda altı kişi var. Bu ka-

dar çoluk çocuğu beslemek kolay mı?" diye şikâyet edenler olur ya. Bu bayan örümcek olsa gerek.

Mecaz değil, tam iki yüz çoluk çocuğu üç ay sırtında taşıyıp beslemek zorunda kalırlardı.

Fakat en güzeli ve en hoşu, –uçan demeyeceğim, çünkü uçmazlar– havaya yükselen örümceklerdir. Bir şafak vakti dikkat ediyordum. Önümdeki bir yaprağın üzerinde akıl erdiremediğim bir kaynaşma oluyordu. Daha yakından bakınca yaprağın üzerinde mini mini örümcek yavrularını seçebildim.

Bir an geldi ki, yapraktan hafif açık mavi bir duman çıkmaya başladı. Her yavru örümcek, bir ipek tel salıvermişti. Güneş kalkıyor ve yeryüzünü ısıtıyordu. Bu sebepten çiyle buhar oluyor ve havaya yükselirken örümceklerin tellerini yukarıya doğru uçuruyordu. Derken efendim, tellerin alt uçlarına takılı olan örümcek yavruları havalandı. Sanki yavrular Mongolfiye balonlarıyla seyahat ediyorlardı.

Ben bu mini mini örümcekleri sanatkârlara benzettim. Şair bir şiir, müzisyen de bir türkü söyler. Şiir veya türkü havada yükselir. Şair, dudaklarından gönlünden şiirine takılıdır, örümceğin açık mavi ipek teline bağlı olduğu gibi, rüzgâr onları kendi âlemlerinde uçurur.

Fensel Ağaç, Cahil Ağaç

Bay Muhsin Ulu ağaç, öğrenimini Almanya'da tamamlamıştı. Okul bitip öğreti işi tamamlanınca artık sıra para "kırmaya" geliyordu. Bu nedenle Bay Ulu ağaç da para kazanmaya koyuldu. Para kazanmak için insanın bir uğraş sahibi olması gerekiyordu. Ulu ağaç'ın uğraşısı tarımdı. Ona göre yeryüzünde tarımla ilgili olarak bilinmeyen hiçbir şey kalma-

mişti. Onca bilinmeyen demek, yok demektir. Keşfinde aciz kalınan gerçeğe kestirme yoldan "Yok" deyip işin içinden çıkmak gibi pratik bir çözüm yolu varken, acaba gerçek var mı deyip sayıklamak budalalık oluyordu. Sözelimi korunuzdaki ağacın biri hastalanmış... Eğer o hastalığın ne olduğu bilinmezse hastalığın yayılmasına engel olmak için o ağacı hemencecik yok edivermeliydi. Kendisi, bu konudaki düşüncelerini uzun bir rapor halinde kaleme aldı. Bu gerçeğin herkesin başına "tak" etmesi yolunda, beyaz beyaz kâğıtları kara kara mürekkeplere buladı. Hatta işi daha da ileri götürerek ortaya diktiği sipsivri gerçeği üstüne üstlük bir ton istatistik ve bir ton grafikte destekledi.

Hedef bilgi olunca, en kaçınılacak şey gurur olmalıydı. Fakat ne var ki Bay Muhsin'de gurur çoktu... Ağaca, fidana karşı sevgisi hiç yoktu. Sevgi, teraziye kantara gelmez bilinmeyen bir kavram olduğu için Bay Muhsin onu "Yok" deyip geçiyordu. Olsa olsa böyle şeyler birer hastalıklı belirtilerdi...

"Gereme" köyündeki portakallara o yıl bir şeyler oldu. İlkbaharda şahlanan filizlerin uçları temmuzda kurumaya başladı. Bu kuruyuş, çiftçilerin başvurduğu tüm tedbirlere karşın durdurulamıyordu. Körpe dallar taa köklerine dek kuruyor, ekseri kuruluk orada kalmayarak ağacın tamamen ölmesine neden oluyordu. Köylüleri bir telaştır aldı. Kireçle badana, gübre ile su işi halletmeyince, umutsuzluğa düştüler... Denize düşen yılanı sarılırmış... Sonunda eskiden uygulanan bir ağaç korkutma işine giriştiler.. Köylünün biri baltayı alıyor, ağacın başına dikeyliyor... "Bu hayırsız ağacı kökünden keseceğim, ocakta cayır cayır yakacağım!..." diye bağırıyor. Ağacı gerçekten kesecekmiş gibi baltayı kaldırıyor..

Yanına gelen yalvarıcı da: "Aman etme eyle-

me... Ağaç bir kabahattir işledi. Sen affet... Kulun kurbanın olayım bu yıl onu bağışla.. Eğer filizlerini kurutmaya devam ederse, bu yolda inadını sürdürürse cezasını gelecek yıl verirsin!.." diye, yana yakıla ağaçtan yana çıkıyordu. Ağaç da bu azarı duyunca aklını başına topluyor, kurumak, küt yemiş vermek gibi edepsizlikten, haylıktan vazgeçiyordu.

Ne var ki, bu kez ağacı korkutmak da para etmedi. Ağaçlar kurumakta devam ediyorlardı. Köylüler işi bu kez de resmiyete döktüler. Ağaçların hastalığını araştırmak üzere Bay Muhsin Ulu ağaç'ı "Gereme" köyüne gönderdiler.

Oysa, bir yıl kadar önce kış ağır geçmiş, topraklar üç gün üç gece çözülmeyen bir donla ağaçların kütüğünü kilitlemiş, ağacın kabuğunu tamamen ya da kısmen dondurmuştu. Yaz sıcakları basınca; ağaç, özsuyunu kökten yapraklara ve yapraklardan köke gönderemez olmuş, bu nedenle kökler besinsiz kalmış ve sonunda çürümüştü. Bu da ağaçların ölümlerine neden olmuştu.

Ne var ki, Bay Muhsin, Almanya'da "Ağaç Hastalığı" diye tam on beş türlü hastalık ezberlemişti... Gelip ağaçlara baktı. Köklerini muayene etti. Çürükleri gördü. Ezberlemiş olduğu on beş türlü hastalıktan, ağaçlarda rasgeldiği niteliğe hangisi daha yakınsa teşhisini yapıyor, o hastalık bu hastalıktır diyordu. "Ağaçların kökleri göze görünmez zehirli bir mantar nedeniyle çürüyor, aman, bu çok bulaşıcı bir hastalıktır. İlletin yayılmaması için tüm ağaçlar söktürülüp yakılmalıdır!.." diye olumlu ve kesin kararını veriyordu. Olabilir a... Ağaç bilip tanıdığı on beş illetin hiçbirisiyle hasta olmayabilirdi. Ağacın derdini anlamak için orijinal düşünen bilimsel bir kafa ve ağacı gerçekten seven bir gönül; bunun için de düşünen hâkim bir baş gerekliydi. Öyle

bir baş ki; düşünün ve bilgisinin tutsağı değil, fakat hâkimi olarak bildiklerini kullanır, büsbütün bir karcahilden bile daha zararlı olabilecek şeyleri yapmaktan kaçınır ve yoketmez, yaratır.

Bay Muhsin'e bu yönü anlattılar. Fakat o, bir kere bilim gözüyle bakmış, kararını vermişti. Hatta hatta ağaç, kendisinin ezberlemiş olduğu on beş türlü hastalıktan hiçbirisiyle hastalanmamışsa demek ki, bu ağaç fensel bir ağaç da değildi. Fenne, bilime aykırı bir şekilde hastalanan vahşi ve cahil bir ağacın hakkı ancak baltaydı. Böylesine edepsiz bir ağaç, Bay Muhsin'in bilgisine meydan okuyan böyle bir ağaç ne biçim meyve verirse versin, bir meşe odunundan farksızdı...

Bunun üzerine köylüler baltalarla ağaçları "çatır çatır" alaşağı etmeye koyuldular...

Ahmet Ağa, garip tuhaf bir adamdı. Hasan Usta ile birlikte baltalarını omuzlarına vurmuşlar, portakallığa varmışlardı. Hasan Usta: "Ne dersin kardeş? Biz bu ağaçların hastasını da dirisini de niye kesip yıkarız? Vallah aklım ermedi bu işe!" diyordu. Ahmet Ağa bıyık altından gülererek: "Onu bilme-yecek ne var? Önceleri ağaçları birer birer korkutuyorlardı. Şimdi orman orman korkutuyoruz. İş perakende değil toptan oluyor. Öteki köylerdeki portakallıklar görsünler de resmi işlemlerden ürküp, dinç kalsınlar, patır patır yemiş versinler diye biz bu köydeki portakalları kesiyoruz... Bunda anlaşılmaz bir durum mu var?" dedi. Öteki: "Vallahi sahi! Şimdi aklıma tak etti" diye karşılık verdi.

Elektrikli Balıklar

Türk sularında elektrikli balıklar iki çeşittir. Biri-

si torpil balığıdır. Bu balık kalkan balığı gibi yassıdır. İkinci bir çeşit yılan balığı olan "San Zminnera" balığıdır. Bu çeşit yılan balığı yalnız Anadolu'nun sıcak güney sularında bulunur. Bu balıkların ikisi de, eski çağlı insanlar yani Mısırlılar, Suriye ve İyonyalılar ile Romalılar tarafından tanınıyordu. Yani, bütün bu insanlar zaman zaman bu balıkların elektrik şok veya çarpışlarına maruz kalmışlardı. Fakat kendilerini çarpan şeyin elektrik olduğunu bilmiyorlardı.

Birçokları yaratılışı, yani tabiatı insanın düşmanı sayarlar. Bir keşif veya icat yapıldı mıydı, insanoglunun yaratılışa karşı bir zaferi diye alkışlarlar. Sanki insanın kendisi insan aklını yaratmış da insan o akılla tabiata karşı savaşıyor. Oysa insanın kendisi de, başındaki beyin de akli da yaratılışın bir yaratığıdır. Yaratılış insana akli vermiş ve "İşte bu, kullan da yaşa," demiş.

Aklını kullanan işini görür ve yaşar. Kullanmayan ise tehlikeyi görünce aklını kullanmaz ve ölür. Yani yaratılış tarafından hapsedilir. Birçok icatlarımız yaratılışa mevcuttur. Örneğin yarasaların ve anların birbirine haber ulaştıran telsiz cihazları vardır.

Bu meyanda da bu iki balıkta –yani torpil ve yılan balıklarında– elektrik cihazı vardır. Eski çağ insanları bu iki balığın esrarengiz kuvvetlere sahip olduklarını görerek onları pişirip; soğuk algınlığına iyidir diye ilaç olarak kullanıyor ve yiyorlardı.

Torpil balığının elektrik cihazı yassı gövdesinin iki tarafındadır. Zminnerada, yani yılan balığında ise gövdenin alt kısmında ve arka tarafındadır. Büyük torpil balıkları 1000 volt kadar bir elektrik enerjisi ile çarpabilirler. İnsan gövdesinin bu balıklarla temas sahası ne kadar büyük olursa elektrik çarpması da o kadar şiddetli olur.

Deniz kıyısında yanlışlıkla bir elektrik balığına basan on iki yaşında bir çocuğun hemen suya düşerek kıyadaki insanlar tarafından kurtarıldığı görülmüştür. Çocuk, "üstüme sanki şimşek düştü" diyor-du. Böyle bir çarpmaya uğrayan delikanlı bir balıkçının, olaydan sonra iki gün bütün mafsalları fena halde sızlamıştı. Görünmemek için deniz kıyısındaki mağaraların birinde soyunup giysilerini mağarada bırakan bir köylü kızı, "Beni cin çarptı, diye çırılçıplak olarak çığlık çığlığa dışarı çıkmıştı.

Anadolu'da bu iki balığın ikisi de yenmez. Yazar deneme için bir torpil balığı parçasını yemişti. Tatsız tuzsuz bir şeydi.

Elektrikli balıklar elektriği yalnız savunmak için kullanmazlar. Ondan avlarını avlamakta da yararlanırlar. Elektrik cereyanlarıyla küçük balıkları öldürüp yerler. Bütün balıklar torpil balığını görünce yılan görmüş insan gibi ürkererek hemen uzaklaşırlar. Sözümona güvenli bir uzaklıkta halka olarak torpil balığını gözetlerler. Torpil balığı halka oluşturan balıkların arasında en beğendiğini yutar. Bazen torpil ya da zminnera balıkları ağa yakalanır (Örneğin karadan çekilen Trataya). Ağ çevresi iyiden iyiye daralınca suyun yüzüne birçok ölü balık çıkar. Balıkçılar ya da tratacılar ağda bir torpil balığı bulunduğunu ve balıkları çarparak öldürdüğünü anlarlar.

Bu balıklar nasıl elektrik kuvveti yaparlar? Bundan yüz elli yıl önce iki İtalyan profesörü bir elektrik akımının nasıl yapılacağını keşfetmişlerdi. Bir gün Galvani adlı bir doktor denemeler yaparken bir bakır tele astığı kurbağa bacaklarının esen rüzgârın itişiyile parmaklık demirine dokundukça diri imişler ve ispazmosa tutulmuş gibi sıçrama hareketleri yaptıklarını gördü.

Galvani işte bundan elektrik yapmak için üç

şeyin, yani bakır, demir ve nemli bir vasıtanın var olması gerektiğini anladı. Fizikçi Volta, Galvani'nin denemelerini devam ettirdi. Tuzlu bir suyun içine batırılan ve birbirine telle bağlı iki maddenin elektrik ürettiğini anladı. Demek Galvani'nin deneyinde kurbağa ayakları aracılık etmişti. Volta kendi adıyla anılan pili yaptı. Ve kimyasal bir olayın elektrik yaptığı anlaşıldı. Bir volta pili az cereyan yapıyordu. Fakat piller çoğalınca akım da kuvvetleniyordu. Bunları ilkokul çocukları da bilir.

Kırk elli yıldır beş vaktin birini bile kaçırmamış olan namaz kılıcılar her vaktin kaç rekâtı farz, kaç sünnet olduğunu iyi bilirler. Ne var ki, bayram namazları hemen hemen bir yıldan bir yıla kılındığı için namazdan önce hoca, "İki salla bir sağla... İki salla bir yat," diye bayram namazının kılınış yöntemini cemaate bildirir. Bu volta işini bildirmemiz, o kabildendir.

İkinci Dünya Savaşında her yerden uzak kalan köylümüz, haberleri deklanşe pilli radyoları aracılığıyla alıyorlardı. Bunun için iki yüz bardak gerekti. Birer liradan iki yüz bardak iki yüz lira eder. Rakı şişelerini yirmişer paradan alıp kesiyorlar ve iki yüz bardağı bir liraya imal ediyorlardı. Eski elektrik cep lambası pillerinden, çinko parçalarından (ne bileyim eften püften ve makara tiresinden) kendi pillerini yapıyorlardı.

Asit pek gerekiyor da bulunmuyorsa, (Affeder-siniz) şişelerin içine işiyordu. Bu suretle köylü çışı, dünya haberlerine dönüşüyordu. Onlara pilin nasıl yapıldığını hatırlatmaya gerek yok.

Şimdi, torpil balığının gövdesinde elektrik yapacak çinko ve bakır parçaları yoktur. Fakat, torpil balığının bu madenlerin yerini tutacak, pil yerine beş altı köşeli (Şişhane tüfeği namlusuna benzer)

organları vardır. Bunların her biri bir pildir. Ve balığın sinirleri tarafından yönetilir. Bu pillerin her biri 0,048 volt gücündedir.

Bunlar torpillerde, on sekiz bin kadar. Ve hepsi 800 ila 1000 voltluk bir elektrik gücü sağlarlar. Amperi zayıftır. Fakat, ne de olsa büyücek bir cep elektrik lambasını yakmaya pekâlâ yeter.

Akdeniz'in En Hoş Balığı: Orfoz

Orfoz Ege'nin en hoş balığıdır. Doğa, ne kadar renk varsa, hepsini kullanarak balığın gövdesinde bir sürrealist resim yapmıştır. Bu balıkta kırmızılar kıyamet koparır, turuncular inim inim inler. Maviler göz göz açarlar.

Arada mor, menekşe rengi, kahverengi ve daha hayale gelmez bir sürü renk... Bunların içinde öyle karalar vardır ki, karanlık bastıktan sonra açan gece çiçeklerine benzer. Balığın sırtındaki yele bir sıra hançer gibidir.

Kanat ve kuyruğu yakamozların ve her çeşit çakışların armonisidir. İşte bu kanat ve kuyrukta parlayışlar, zıvanadan çıkarak delirirler; tablolarındaki yanan Çin ejderlerinin, kıvrıla kıvrıla fosfor püskürüşlerini andırırlar.

Homeros, Tanrılar Tanrısı Zeus'un karısı Tanrıça Hera için, "inek gözlü" der. Homeros gelsin de orfozun gözlerini görsün. Bu balığın gözleri, Hera'nın gözlerini çok sönük bırakır.

Kırmızı rengi, telli bir müzik aracının sesine ya da flüt ötüşüne benzetirsek, orfozun karnının üstündeki kırmızıları, bir kontrbasın davudi sesi ya da bir orgun gökgürültüsü olarak kabullenmemiz gerekir. Mahşer gününü andıran bu renkler ağıza doğru ge-

lirken, "Aah, ah... Cehenneme giriyoruz!" diye bağınrlar. Gerçekten ağız mı diyelim, mağara mı diyelim, ne dersek diyelim; orası belalı bir yerdir. Bir giren, artık ordan bir daha çıkamaz. O ağızdan üç kıloluk bir mercan girse, on beş dakikaya varmadan bir hamur haline geliverir.

Aslında orfoz, zararsız bir balıktır. "Vlahos"un soyundandır. Vlahos çamurda yuva yapar. Orfoz ise, kayalık uçurumların mağaralarında yaşar. Büyüklere, yani yılanmışları otuz kilo kadar gelir. Bu balığın iki yeri vardır ki, oralara el ya da parmak sokmak caiz değildir! Birisi ağız, ötekisi kulaklandır. Elinizi ağzına sokarsanız, Tann korusun, bir yutkundu muydu, elinizin üzerinden on tonluk bir merdane geçmiş gibi olur.

Onu yalnız gözlerinden tutmalı. Başparmağı bir gözüne, işaretparmağını da öteki gözüne bastırıp kaldırmalı. Gözleri esnek olduğu için onlara bir şey olmaz. Gözleri içeriye doğru çöker. Hayvan neye uğradığını anlayamadığından kımıldayamaz, kazık kesilir. Balığı, gözlerinden tutup da kayığın ambarına düşürdünüz müydü, kayıkta bir gümbürtüdür başlar. Üstü açık olursa bir metre kadar havaya fırlar. İşte bu nedenle orfozu, güvertede bırakmamalıdır. Çünkü 'hop!' deyince, soluğu denizde alır. Sonra siz de ardısıra bakakalırsınız.

Akdeniz'de gel-git (med-cezir) yoktur. Ama deniz, lodos ya da poyraza göre yükselip alçalır. Deniz alçalınca koca orfoz da bazen kayanın üstünde kalır. Doğa ona, sudan oksijen alacak solungaç (galsame); havadan da aynı şeyi alacak küçük bir akciğer vermiştir. Bu nedenle, denizden çıkınca kolay kolay ölmez. Kayıkta da bir süre sağa sola sıçrayıp hopladıldıktan sonra, ölmüş gibi durakalır. Sakın aldanıp sokulmayın! Fırlayıverir.

Bir gün tutulmuş orfozu kulağından bağlayıp denize salıverdik. Onu ertesi günü taze taze Bodrum'a götürmek istiyorduk. Bütün gece torpil gibi, kayığa güm gümün toslayıp, bizi uykusuz bıraktı. Sabah, hava alsın diye, kulaklarına küçücük mersin dalları sıkıştırdık ve on beş kiloluk balığı güverteye yatırdık. Biraz sonra orfoz bir hoplayışta denizi boyladı. Arkasından bakakaldık. Gidiş o gidiş... Şimdi bile merak ederim; öteki orfozların yanına, kulağı mersinli olarak varınca, onlara ne dedi acaba? Kim bilir, orfoz dünyası ne çeşit dedikodularla çalkalanmıştır... Yoksa mersin, Sevgi Tanrıçası Afrodite'nin kutsal bitkisi olduğu için onu, Afrodite papazı mı yaptılar?

Orfoz dalgıçlardan korkup kaçmaz. Dalgıçlar nereye giderse, o da oradadır. Dalgıcın miğferindeki camın önüne gelip, dalgıcın gözlerine bakar. Marmarisli bir dalgıç, otuz beş kulaç dipte, bir kayaya yapışıp süngeri asıla asıla sökmeye uğraşırken, irisi gelip arkasından kuvvetle çekmiş. Kaptan, küçüstü düşmüş. Arkasına bakınca, koca bir orfoz görmüş. Balığın burnuna bir yumruk vurmuş. Orfoz yumruğu iltifat mı saymış ne; toza yatıp da keyifle debelenen bir merkep gibi, bir süre dip kumlarda debelendikten sonra gene dalgıca musallat olmuş. Dalgıç, kurtulmak için, onu öldürmek zorunda kalmış. İşte, orfoz böyle bir deniz yaratığıdır...

Ormanların Müthiş İntikamı:

Sivrisinek ve Kuraklık

Yüzyılımız, atom bombasının icadı ve yapımıyla ünlüdür. Savaşın olup olmayacağı, olsa da atom

bombasının kullanılıp kullanılmayacağı belli değildir. Tarih boyunca insanlara en çok zararı dokunan hayvan sivrisinektir. Dünyada, "Anosfeles Mükülpennis" ve bir de "Küleks" sivrisinekleri veba ve kolera gibi korkunç ve yaygın hastalıklardan kat kat büyük tahribat yapmışlardır. Bu zümrüt gözlü, ipince sesli, narin gövdeli yaratıklar birçok orduları yer yüzünden silmiş, koca koca kentleri ıssız bırakmış, uygarlıklar söndürmüştür.

Güney Anadolu'nun o sıcak ve çekici ikliminde sivrisinek, insanı şöyle böyle rahatsız eden kanatlı bir bela sayılırdı. Ancak şimdi anlaşıyor ki, sivrisinek Cengiz Han'dan, Hülagu'dan, Büyük İskender'den, Büyük Kayser'den dünya tarihinde çok daha büyük rol oynamıştır. Eğer insanoğluna zarar vermek bir şan sayılırsa, yaratılışın en şanlı yaratığı sivrisinektir. İşin garibi, sözgelimi bin sayfalık bir dünya tarihi kitabında Napolyon elli sayfalık yer işgal ederse küleks ve anofel sivrisinekleri değil o kitabın bir sayfasını işgal etmek, adları bile anılmaz. Oysa onların mikroskopik salya guddelerinden akan zehir, Afrika kıtasını binlerce yıl insanoğluna kapayıp mühürlemiş, Mısır, Mezopotamya ve bir de Anadolu, Yunanistan ve Roma uygarlıklarının çökmesinde başlıca neden olmuştur. İstanköylü Hipokrat ondan söz eder. Hatta Anadolu'da bazı eski kentlerin adları bile sivrisinek demek olan "Kunupi" adıyla anılırdı.

Dünyada onun kadar ince, onun kadar çitkırıldım bir yaratığa rasgelmek güçtür. Uçuşu ve konuşu o kadar yumuşaktır ki, gelip konuşunu en hassas kadın teni bile duymaz. Oysa etkisi iki tonluk bomba taşıyan en zırlıtlı ve gümbürtülü, en pahalı bombardıman uçağından kat kat beterdir. Koyu zemin üzerine konmuş o kocaman çakır gözleriyle o ka-

natlarının renklenen saydamlığıyla yaratılışın en ince hayvanıdır.*

Nesi yoktur ki sivrisineğin?... İnsanın zırhlı ve savunmalı derisini çarçabuk oymak, deride artez-yen kuyulan gibi çukurlar açmak için ne gerekliyse onların hepsiyle donanmıştır. En ince cerrahi ameliyatı yapmak için bir ameliyathanedeki tüm alet ve avadanlıkları bumunda toplamıştır.

İşin asıl garibi, tüm bu işleri gören dişi sivrisinektir. Çünkü erkek sivrisinek, yalnızca bitkilerle beslenir. Kan emmez. Bu nedenle onun zararı yoktur. Yaratılıştaki becerikliliğin ve kancıklığın en keskin ve sivri ucunu ararsak o sivri uç sivrisinektedir. Rastlantı değil, adını Türkçede sivrisinek koymuşuz.

Sıtmanın mikropları ya da "Sporozoa"ları doğrudan doğruya insandan insana geçmez. Bu mikrop, yaşıntısının yarısını sivrisinekte, yarısını da insanda geçirir.

Anofel ya da küleks insanın derisini delince o deliğe tükürür. O tükürüğü sivrisineğin ağzına açılan iki salgı bezi sağlar. Tükürük deriyi yakar, tahriş eder. Ve bu yakıcı madde iğnenin açtığı deliği genişletir. Kanın pıhtılaşmasına da engel olur. Kan iyice sulanır. Saman çöpü (kamış) ile limonata içilir ya, sivrisinek de o saman çöpüne benzeyen hortumunu deliğe sokar, birkaç yutkunuş ya da sömürüşte, lastik gibi olan arka kısmı pembe bir balon gibi şişer. Ve sivrisinek zümrüt gözlü, yakut kıçlı bir mücevhere döner. Kurbağa yavrularını andıran "Sporozoa"lar kanın yuvarlarına çırpına çırpına girerler. Bunlar o yuvarlar üzerinde ürerler. Yuvarları yerler.

* Şunu bunu "İnce, duygulu" diye tanımlaya tanımlaya ince sözü o kadar çok kullanıldı ki, İtalyanların "Şairler güneş ışığını o kadar çok kullandılar ki; güneşi söndürdüler" demesi gibi bizimkiler de inceyi kalınlaştırdılar.

İşte insan o zaman esnemeye, üşütmeye, titremeye başlar. Artık hapi yutmuştur o adam. Bu sporozoa-ları ya da parazitleri insandan insana taşıyan sivrisi-neklerdir. Anadolu halkının anlattıklarına göre Ana-dolu'da "Kemikli sivrisinekler" yani büyük sivrisinek-ler vardır. Fakat onlar mikropları taşıyamazlar.

İsa'dan iki ya da üç bin yıl önce Anadolu'nun deresi de tepesi de sık ormanlarla örtülüydü. İklimi çok güzel olduğu için insanlar çarçabuk çoğalıyor-lardı. Ekim yerleri açmak üzere şurada burada or-manları yaktılar. Bazen de istemeyerek öteyi beriyi ateşe verdiler. Anadolu'daki ormanların kesilmesin-de denizaşırı sömürgelerine varabilmek için kalaba-lık filolara olan gereğin büyük etkisi vardır. Yalnız Milet kentinin Akdeniz ve Karadeniz'de seksenden çok sömürgesi vardı. Sonra Peleponnez savaşları bir-çok ormanların kesilmesine neden oldu. Yunanis-tan'da ağaç kalmadı. Oraları çıplak kayalıklar haline getirildi. Batı Anadolu'da da ağaç bırakılmadı.

Deniz Tanrısı Poseydon başlangıçta, yani Ana-dolu'da bir orman tanrısıydı. Oralardaki ormanlar gemi olunca zavallı Poseydon'un eline bir zıpkın ve-rilerek denize dahedildi.

Çıplaklaşan dağlara, cam levhaları gibi yağan gür yağmurlar, ne kadar toprak varsa hepsini karla-ra ve ırmaklara taşıdılar. Irmaklar da o verimli mil tabakalarını arazinin çukur yerlerine ve deniz ke-narlarına taşıdı. Sözelimi; Milet, Efes Klaros gibi büyük limanlar doldu. Buraları bataklığa döndü ve sivrisinekler peyda oldu. Bugün bile insanlar pek mantıklı değildir. O zamanlar insanlar hastalanıp öldükçe, Tanrıların kızdıkları ve hastalık gönderdik-lerine inanıldı. Tanrıların gönüllerini hoş etmek için boyuna kurbanlar kesildi. Fakat Tanrılar bir türlü adam edilemedi. Kentler yer değiştirdi ve yavaş ya-

vaş söndü. İşte bu kesilen, yakılan, yok edilen ormanların intikamıydı.

Şimdi DDT ya da diğer çeşitli ilaçlarla sivrisineklerin önü alınmak üzere. Hatta son zamanlarda daha birçok etkili çareler bulundu. Dişi sivrisineklerin insan kulağı tarafından duyulamayan vızıltısı gibi, şu kadar ya da bu kadar dalgalı bir vızıltı yapan aygıtlar yapıldı. Bu aletler ince bir telle örtülüyor ve tellere kuvvetli bir elektrik akımı veriliyordu. Çok uzak yerlerden erkek sivrisinekler uçup geliyorlar sözde dişilerinin bu çağrısına, elektrikli tele dokununca ölüyorlardı. Böylece sivrisinekler üremiyorlar ve kökleri kazınıyor. Bu nedenle insanlar kısa zaman sonra sivrisinek soyunu ortadan kaldıracaktır. Böylece Anadolu da bu dertten kurtulacaktır.

Fakat Anadolu'da ormanlar silinip süpürülürse, bu felaketin ortadan kaldırılması çok güç olacaktır.

Yağmurlar, önce orman bulunmayan yerlerdeki toprakları, ağaçları yok edilmiş ormanların toprak tabakalarını alıp götürürler. Kır, kıraç ve kuru kayalıktan ibaret dağlar ve vadiler kalır. Kayaların soğuk yüzlerini görürüz. Yağmurlar kesilir. Artık o yerde insanlar yaşayamaz olurlar.

Anadolu'nun şurasını burasını yok eden orman yangınları ve kesimlerin önü alınmazsa, otuz kırk yıl sonra Anadolu'da insanlar yaşayamayacaktır. Karakurum ve oralardaki tuz ovalarında meydana gelen durum Anadolu'da da meydana gelecektir. Yurdumuzu kendi elimizle öldürmüş olacağız.

Zoro Ağa, hayatının sonlarına doğru, seksen doksan yıl önce İstanbul'dan Ankara'ya gittiğini ve hep ormanlıklardan geçtiğini anlatmıştı. Oralarda şimdi ilaç için bir ağaç yoktur. Mareşal Moltke, altmış yetmiş yıl önce İzmir'e gelmiş, hatıralarında İz-

mir dağlarının tamamen ormanlarla kaplı olduğunu yazmıştır.

Meterlink bir oyununda ormanları insanlara yabancı ve düşman gösterir. Oysa yaratılış topraktan insan yaratamazdı. Bitkiler, güneş ışıklarına açık avuçlar gibi uzatılmış yapraklarıyla güneş enerjisini toplarlar. Hidrokarbonlar, tespit edilmiş güneş ışınlarından ve enerjisinden başka bir şey değildir. İnsan asıl güneş ışığından yapılmadır. Onun için tam insan olan adama başı ışıklı, yani aydın denir. Bundan başka bir insana gerekli olan oksijeni sağlamak için hiç olmazsa iki üç dönüm orman gereklidir. Bir yayla olan Anadolu'nun ölümü, ormanların yokluğu sonunda meydana gelecek kuraklıktandır. Savaşlarda yangın söndürücü bombalar atan uçaklardan orman yangınlarının söndürülmesi için yararlanılmaz mı acaba!.

("Demokrat İzmir", 20 Şubat 1953)

Erozyon

"Erozyon" sözcüğü de Türkçemize girdi, yerleşti. Söz ilk turfanda olduğu zamanlar, bu sözün ne anlama geldiğini Fransızca bilmeyenler pek kestiremezlerdi. Bu sözcük, elektrifikasyon, ürbänizasyon ve atmasyon kafiyesinden, veznindendir. Ancak, erozyonun bunlardan bir ayrıcalığı vardır. Erozyon, ötekiler gibi yerden bitmez, havadan kapaklar. Sözün kaba Türkçesi kuraklıktır. Ortalıkta orman diye bir şey yok mu, ya da ormanlar yanıp kül mü oldu? O zaman, yağın son turfanda yağmurlar, dağlarda toprak adına ne varsa, topunu da silip süpürüp denize taşırlar. Taban yerlerde sivrisinek yuvası olan

bataklıklar meydana getirirler. Ondan sonra da yağmurlar artık yağmaktan vazgeçerler. Yağmur yağmayınca toprak ürün vermez. Artık o yerlere traktör ya da tekerlek üstüne tarım okullarını koyup getirsen, o yerler bir kıymık ürün vermez.

Diyelim ki; Aydın'a ya da Denizli'ye, erozyona engel olmak için başka bir ülkeden uzman getirdik. Erozyon denilen toprağın "baş belası" yalnız Aydın ya da Denizli için söz konusu değil ki. Buralardaki erozyona engel olmak için dünyanın tüm uzmanları getirilse bile bir şey yapamazlar ki. Erozyon belli ve dar bölgelere değil, bütün bir kıtaya yayılan felakettir. Bu büyük kötülüğü orman yangınları yaratır. Yangınlar nedeniyle ya da kesilerek soyup soğana döndürülen bölgelere artık yağmur yağmaz. Yağmur yağmayınca da artık kısır kalan toprak ürün vermez. Bu durumda oranın halkı da gıdasızlıktan, açlıktan ölecek değil ya. Bunlar çoğu kere iş bulmak, ekmek paralarını çıkarmak için büyük kentlere göç ederler. Ancak kentlerin halkı da yiyeceklerini sağlayabilmek için ürüne muhtaçtır. Ürünler yetersiz olursa dışardan ithal edilir. Fakat bir edilir, iki edilir. Devamlı olarak her yıl boyunca koca bir ulusun yiyeceği dışardan alınamaz ya. Ona döviz mi yetişir?

Erozyon denilen afet yalnız tarımı öldürmekle de kalmaz... Zaten tarımın öldürülmesi bile yaşama işini kökünden keser. Yüzyılımızda ucuz enerji barajlardan sağlanır. Akaryakıtı dayanan endüstrileri, ancak ülkelerinde bol kömür ve akaryakıt bulunan devletler kurabilir. Endüstri asıl su akıntılarından, yani ırmaklardan elde edilecek güçlerle yaratılır. Böylece ne olur biliyor musunuz? Topraklarımızı taşıyarak felaketlere sebep olan ırmaklar, birer nimet olur. Irmakların suyu da yağmurlardan gelir. Yağ-

murlar azalınca ya da kesilince, ırmakların suyu da azalır ve belki de kesilir, kurur. Örneğin bundan iki bin yıl kadar önce Çanakkale'ye yaz kış gür sularını akıtmış olan tarihi "Skamander" "Ksantos", "Simois" ve "Granikos" ırmakları bugün ya tamamen kuruyup yok olmuş ya da Çanakkale yakınlarında bataklıklar yaratmıştır. Bunların hiçbirisi olmamışsa, hiçbir işe yaramayacak birer küçük çaya dönmüştür. Yaz kış güldür güldür akan Bakırçay Irmağı, yazın kuruyan, adı gibi "Bakırçay" olmuştur. Gediz ile Küçük Menderes bile yaz aylarında kurumaya yakın susuz kalmaktadır. Bunlar kış aylarında bile eski zamanların "Pausanias", "Lucianos", "Strabon" ve "Pliny" gibi tarihçilerin sözünü ettikleri heybetli ırmaklar değillerdir. Bu ırmakların suları pamuk sulama zamanında azalıyor, ya da kuruyor. Pamuklar tam büyüyecek, bunun için de sulanacak, suya gerek var. O zaman da ırmakların suları azalmış... Menderes yazın da akıyor, fakat onun sularının da yılların geçişiyle azalıp azalmadığını merak edip bir ölçen yok. Bu sular azalır ya da kurursa yapılan barajların hiçbir değeri kalmaz. Kabaran kent nüfusunu da urbanizm, murbanizm derken ithal yiyecekleriyle beslemek dayanılmaz bir yük olur.

Asıl adı Cevat Şakir Kabaağaçlı olan **Halikarnas Balıkcısı** 1890'da doğdu. İlköğrenimini Büyükkada Mahalle Mektebi'nde, ortaöğrenimini Robert Kolej'de yaptı (1904). Oxford Üniversitesi'nde dört yıl Yakın Çağlar Tarihi okudu, üniversiteyi orada bitirdi.

İstanbul'a dönünce Resimli Ay, İnci vb. dergilerde yazılar yazdı, kapak resimleri ve süslemeler yaptı, karikatürler çizdi (1910-1925). Cumhuriyetten sonra asker kaçaklarıyla ilgili bir yazısı yüzünden üç yıl kalebentlikle Bodrum'a sürüldü.

Cezasının son yarısını İstanbul'da geçirdikten sonra yeniden döndüğü Bodrum'da yaklaşık çeyrek yüzyıl kaldı. Şehrin antik çağdan kalma değerinin ortaya çıkarılmasında büyük katkısı oldu. Servet-i Fünun, Cumhuriyet ve daha sonra Demokrat İzmir gibi dergi ve gazetelerde Halikarnas Balıkcısı takma adıyla yazdığı yazı, hikâye ve romanlarla uluslararası bir üne ulaştı.

1947'de İzmir'e yerleşen Halikarnas Balıkcısı, 13 Ekim 1973'de bu kentte öldü. Çok sevdiği Bodrum'a gömüldü.

6. basım

Anadolu... Evrenselliğin eşsiz simgesi... Ve Halikarnas Balıkcısı... Gerçek bir Anadolu uzmanı, bir Anadolu sevdalısı. Yalnız öykü ve roman yazarı değil, engin kültür sahibi bir düşünür.

Balıkcı'nın kitaplaşmamış yazılarından derlenen bu yapıt, bir yandan yurdumuzun tarih, sanat ve uygarlığını sergilerken, öte yandan Anadolu birikiminin nesnel temellerine ışık tutuyor.

Kıtapta ayrı bir bölüm oluşturan Anadolu efsaneleri ise, okuru, Önasya insanının gizlerine götüren bir keşif yolculuğu olacaktır.

